ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2016:83
ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Kvarteret Venus

RAÄ-nr Södertälje 133:1, Södertälje socken och kommun, Södermanland

Annica Ramström & Erica Strengbom

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2016:83
ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Kvarteret Venus

RAÄ-nr Södertälje 133:1, Södertälje socken och kommun, Södermanland

Annica Ramström & Erica Strengbom

Lst dnr 4311-11305-2014

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2017 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2016:83
Författare Annica Ramström & Erica Strengbom
Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse
Foto Arkeologgruppen AB om ej annat anges.
Omslagsfoto Källargrunden, kontextgrupperna 19 och 24, inför utgrävning. Fotot taget från söder.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_160001

Figur 1. Översiktskarta över Södertälje och södra Stockholm med Södertälje stadskärna markerat med en svart ring. Skala 1:250 000.

Innehållsförteckning

Sammanfattning 7
Inledning 9
Historisk bakgrund 11
Ortnamnet Södertälje 16
Kvarteret Venus 19
Kvarteret Venus på 1600-talet 21
Kvarteret Venus på 1700-talet 22
Kvarteret Venus på 1800-talet 24
Kvarteret Venus på 1900-talet 24
Tidigare arkeologiska undersökningar i Södertälje stad 27
Undersökningens frågeställningar 34
Genomförande 35
Dokumentation 36
Fynd 36
Analyser 36
Makrofossilanalyser 36
Osteologisk analys 36
^{14}C-analyser och vedartsanalys 37
Keramikanalys 37
Lipidanalys 37
Glasanalys 37
Kritpipsanalys 37
Myntbestämning 37
Förmedling 38
Resultat 41
Fas 1, de äldsta lämningarna 490–1220 e. Kr. 45
Stolphål 45
Härdar och kokgropar 45
Väggränna 46
Tolkning 47
Fas 2, den första stadsbebyggelsen 1570–1650 49
Kontextgrupp 1 49
Kontextgrupp 2 56
Övriga anläggningar i fas 2 57
Fas 3, stadsregleringen 1650–1700 59
Kontextgrupp 3 59
Kontextgrupp 4 61
Kontextgrupp 5 63
Kontextgrupp 6 66
Kontextgrupp 7 69
Kontextgrupp 8 71
Kontextgrupp 9 74
Kontextgrupp 10 75
Kontextgrupp 11 76
Övriga lämningar i fas 3 77
Fas 4, tiden kring rysshärjningen 1700–1740 79
Kontextgrupp 12 79
Kontextgrupp 13 81
Kontextgrupp 14 82
Kontextgrupp 15 87
Kontextgrupp 16 88
Kontextgrupp 17 90

Fas 5, stadens återuppbyggnad 1740–1820 93
Kontextgrupp 18 93
Kontextgrupp 19 98
Kontextgrupp 20 100
Kontextgrupp 21 103
Kontextgrupp 22 106
Kontextgrupp 23 107
Övriga lämningar 108
Fas 6, köpmannagårdarna 1820–1910-tal 111
Kontextgrupp 24 111
Kontextgrupp 25 116
Kontextgrupp 26 118
Kontextgrupp 27 120
Fas ?, ej fasindelade anläggningar 123
Fynd 125
Förhistorisk och medeltida keramik 125
Keramiken från 1600-talet och framåt 125
Kakel 128
Kritpipor 128
Metaller 130
Mynt 130
Glas 131
Ben och horn 132
Bergart 132
Osteologiskt material 132
Tolkning 136
Områdets stratigrafiska relationer 136
De förhistoriska lämningarna 138
Rumsliga strukturer och förändringar ... 142
Den socio-ekonomiska strukturen 148
Områdets nytjande över tid 150
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen 152
Referenser 154
Administrativa uppgifter 156
Bilagor 158
Bilaga 1. Anläggningstabell 158
Bilaga 2. Fyndtabell 172
Bilaga 3. Vedartsanalys 188
Bilaga 4. ^{14}C-analys 190
Bilaga 5. Makroanalys 197
Bilaga 6. Organisk analys 206
Bilaga 7. Osteologisk analys 216
Bilaga 8. Kritpipsanalys 246
Bilaga 9. Keramikanalys 254
Bilaga 10. Glasanalys 260
Bilaga 11. Myntanalys 264
Bilaga 12. Konserveringsrapport 266
Bilaga 13. Konserveringsrapport järn 304

Figur 2. Översiktskarta över centrala Södertälje med undersökningsområdet i kvarteret Venus markerat med blått. Skala 1:8 000.

Sammanfattning

I samband med NCC Boende AB:s planer på ett nytt flerfamiljshus i kvarteret Venus, före detta kvarteret Gästgivaren, i centrala Södertälje stad, har Arkeologgruppen i Örebro AB gjort en arkeologisk undersökning på platsen. Kvarteret är beläget inom RAÄ-nr Södertälje 133:1, fast fornlämning i form av stadslager. Vid en arkeologisk förundersökning som gjordes i kvarteret år 2012 påträffades kulturlager och bebyggelselämningar från 1600–1700-talen. Utöver detta ^{14}C-daterades en härd i kvarteret Gästgivaren (kvarteret Venus) till äldre vendeltid (Carlsson 2011).

Det arkeologiska undersökningsområdet uppgick till cirka 1 500 kvadratmeter. Ytan grävdes till ett djup av omkring 0,8 meter i nordvästra hörnet och som djupast till cirka 3,5 meter under nuvarande marknivå i den östra och nordöstra delen. När fyllnadsmassor, markberedningslager och byggnationsfaser tagits bort visade det sig att den naturliga topografin sluttar kraftigt mot öster, ner mot dagens Södertälje kanal.

Undersökningen resulterade i sex faser eller tidshorisonter som kunde urskiljas i det arkeologiska materialet. Faserna har tidsbestämts utifrån en kombination av stratigrafiska relationer, daterande fynd, ^{14}C-dateringar och det historiska kartmaterialet, vilka tillsammans visar på händelser inom undersökningsområdet som varit så omfattande att man kan tala om nya faser. Faserna i sig visar alltså på historiska brott eller händelser där undersökningsområdet omdanats så kraftfullt att det förändrat platsens tomtstruktur eller byggnadsbestånd på ett bestående sätt. De sentida störningarna gör att det delvis saknas stratigrafiska kopplingar mellan olika delar av undersökningsområdet. I de fallen har daterande fynd använts för att placera kontexterna i respektive fas.

Den äldsta fasen, fas 1 består av förhistoriska och tidigmedeltida lämningar i form av stolphål, härdar, härdgropar och en ränna. Till fas 2 hör en källarbyggnad från cirka 1570–1650. Byggnaden brann ner i mitten av 1600-talet, sannolikt i stadsbranden år 1650. När bebyggelsen återuppfördes under fas 3, åren 1650–1700, var den koncentrerad till den sydöstra delen av undersökningsområdet och bestod av fyra hus samt en gårdsplan. Delar av undersökningsområdet hade under perioden markberetts kraftigt för att få en jämn byggyta.

Fas 3 och fas 4 följer samma bebyggelsemönster, men separeras av ett brandlager. De nya byggnaderna i fas 4 uppfördes omkring sekelskiftet 1700. Runt år 1740 förändras byggnadsmönstret och större byggnader med kraftiga syllar uppförs, vilka sedan står på plats fram till 1800-talets början. Fas 5 uppförs utifrån samma tomtindelning, men med en förskjutning åt väster. Fas 6 representerar 1800- och 1900-talsbebyggelsen i form av en källargrund och en dammkonstruktion.

Figur 3. Schaktning pågår.

Inledning

I samband med byggbolaget NCC Boende AB:s planer på ett nytt flerfamiljshus i kvarteret Venus, före detta kvarteret Gästgivaren, i den centrala delen av Södertälje stad, direkt öster om Stortorget, har Arkeologgruppen i Örebro AB gjort en arkeologisk undersökning på platsen. Kvarteret är beläget inom RAÄ Södertälje 133:1, fast fornlämning i form av stadslager. Vid en arkeologisk förundersökning som gjordes i kvarteret år 2011 hittades lämningar från 1600- och 1700-talet, vilket föranledde Länsstyrelsen i Stockholms län att besluta om ytterligare arkeologiska insatser (Carlsson, 2011).

Undersökningsområdet uppgick till 1 500 kvadratmeter och användes före undersökningen som parkeringsplats. Undersökningen genomfördes under våren och försommaren år 2015. Ansvariga för den arkeologiska undersökningen var Ebba Knabe och Helmut Bergold. Ansvarig för den arkeologiska rapporten har Erica Strengbom och Annica Ramström varit. För den publika verksamheten i samband undersökningarna svarade Annica Ramström. Undersökningen skedde efter beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län och den bekostades av NCC Boende AB.

Figur 4. Torghandel på Stortorget i början av 1900-talet. I bakgrunden gamla brandstationen på platsen där Rådhuset står idag. Foto: Torekällbergets friluftsmuseum.

Historisk bakgrund

Södertälje är beläget vid vad som under förhistorisk tid var ett öppet sund mellan Mälaren och Östersjön. Genom landhöjningen blev denna vattenväg uppgrundad. När uppgrundningen skedde är dock oklart, från år 0–1100-talet har diskuterats. Vattenvägen från Östersjön in i Mälaren har varit av stor vikt för transport och handel i hela Mälarområdet. Enligt vissa forskare fanns under förhistorisk tid två leder in i Mälaren, en västlig led som följer den nuvarande Storgatans riktning och en östlig som följer den nuvarande kanalens riktning. I och med landhöjningen blev det nödvändigt att dra båtar över det näs som bildats (Gustin, Kjellén & Lundin 1996:5). När båtarna inte längre kunde passera blev platsen i stället en omlastningsort. Här möttes också flera viktiga landsvägar (Ahlberg 2005:556).

I den litteratur som berör Södertälje stad anförs stadens läge som nyckeln till förståelsen av stadens uppkomst. Det läge som syftas på är det kommunikativa både vad gäller vattenvägar och landsvägar, där staden ligger som en knutpunkt i landskapet. Platsen där staden kom att anläggas har varit en viktig nod, då den bildar ett av två lås för seglatser in i Mälaren. Det andra låset återfinns i Stockholm. För att under äldre tider, men även idag, ta sig in med båt i Mälaren måste något av dessa lås passeras. Om man kommer resande söderifrån är det betydligt närmare in i Mälaren via Södertälje än via Stockholm. Detta visar en uppteckning av Adam av Bremen från 1070-talet som anförs i den Hamburgska kyrkohistorien där färdvägen till Sigtuna beskrivs ”Vägen dit är sådan, att när man från danernas provins Skåne seglar över havet, kommer man på den femte dagen till Sigtuna eller Birka, ty de ligger nära varandra. Men om man färdas landsvägen från Skåne genom götarnas land och genom städerna Skara, Tälje och Birka når man Sigtuna först efter en hel månads förlopp” (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergquist 1968:86).

Den segelbara vägen in i Mälaren via Södertälje har dock inte varit helt oproblematisk då segelleden någon gång under järnåldern grundades upp i och med landhöjningen och ett drag fick anläggas. Draget innebar att båtarna lades på stockar och sedan drogs på land över den del av leden som inte längre var farbar. Att så skedde vid Tälje finns ett belägg för i Karlskrönikan från år 1436 då Karl Knutsson drog två små skyttebåtar över edet (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergquist 1968:87). Edet måste ha givit upphov till ett behov av arbetskraft, vad gäller att ta sig förbi med hjälp av draghjälp, men även för omlastning av varor. Många gånger kan det ha varit lättare att lasta om mellan båtar på Östersjön och Mälaren istället för att dra båten, speciellt när koggen blev en vanlig båttyp inom handeln. Uppgrundningen under järnåldern bildade ett naturligt vadställe i Tälje för landsvägsförbindelserna söder- och österifrån på väg mot Stockholm. I och med detta blev platsen en kommunikativ nod för olika typer av resande.

I det arkeologiska materialet finns belägg för att platsen, där Tälje stad kom att anläggas, varit bebodd åtminstone sedan yngre järnålder och framåt. Inom det som idag utgör Södertälje tätort finns lämningar i form av gravfält och runstenar. Vid arkeologiska undersökningar har anläggningar och fynd från yngre järnålder hittats (Carlsson 2011:26). Givetvis ha området varit bebott och besökt längre tillbaka än så, men här handlar det om tillkomsten av staden Tälje.

Figur 5. Ruinen efter Teljehus. Foto taget från väster.

Under medeltiden är det i kyrkliga sammanhang som Tälje omnämns. Den första bevarade urkunden är ett brev utfärdat av Magnus Ladulås i oktober år 1279 där han utfärdar befrielse från världslig domstol för Skara stifts präster (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergquist 1968:127). Södertälje blev under medeltiden en populär plats att förlägga både kyrkomöten och världsliga möten, just beroende på platsen som knutpunkt till kommunikationer på vatten och land.

I Södertälje finns två kända medeltids byggnader bevarade, kyrkan Sankta Ragnhild som ligger centralt placerad i staden invid Stortorget och ruinerna efter Teljehus beläget något norr om staden. Sankta Ragnhilds kyrka är uppkallad efter stadens skyddshelgon. De äldsta delarna av kyrkan härrör från 1100-talet och består av gråstensmurar i tornets nedre delar och i långhusets västra del. I slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet byggdes kyrkan om och förlängdes. Först på 1400-talet blev kyrkan valvslagen.

Flera lämningar efter vad som kan vara medeltida befästningar finns i området kring Södertälje, vilka vittnar om vikten av att kontrollera och försvara området. På en holme i Linasundet finns resterna efter Täljehus eller Brandaborg (Broberg 1979:13ff). Det tillkom under 1300-talet som ett fäste för fogden för Täljehus län, en administrativ enhet under Stockholm slotts län. Riddaren Jönis Tur finns omnämnd som hövitsman på Telge år 1400 (Södertälje med omgivande land:16). Svartgods av tidig medeltida typ, liknande den som finns i Sigtuna har påträffats i fyllningen på yttre borggårdens sluttning, vilket kan indikera en äldre datering av Täljehus (Broberg 1979:13ff). År 1435 ska borgen ha bränts ner av Erik Puke i samband med Engelbrektsupproret. På platsen för den gamla borgen lät Karl Knutsson Bonde på 1450-talet uppföra en ny borg Karlsholms slott (Södertälje med omgivande land:16). Dess fortifikatoriska betydelse upphörde så småningom, och borgen fick förfalla (Gelotte 1980:19). Under 1700-talet benämndes ruinen för Ragnhildsborg efter stadens skyddshelgon (Södertälje med omgivande land:16).

År 1378 omtalas Tälje som ”oppidum Telgis” det vill säga staden Tälje, vilket betyder att Södertälje måste ha fått stadsprivilegier före detta år (Broberg 1979:10). I och med de förnyade stadsprivilegierna år 1584 kom Södertälje att spela en allt större roll som en av rikets främsta hamnar (Gustin, Kjellén & Lundin 1996:6). Efter Gustav Vasas död år 1560 kom Södertälje att tillhöra sonen hertig Karl, som hade ambitionen att göra staden till en ekonomiskt stark konkurrent till Stockholm, då det ingick i hans hertigdöme. Hertigdömena var i sin tur ett arv från Gustav Vasa till de yngre sönerna som inte fick ärva kronan. Hertig Karl anlade en hamn och utskeppningsplats strax söder om staden för att kunna exportera järnvaror från sitt hertigdöme utan att behöva passera Stockholm där hans bror satt och avkrävde tull för de järnvaror som exporterades. En stor del av landets utförsel av järn gick över Södertälje, vilket oroade kungen i Stockholm. Det bottniska handelstvånget, som innebar att utförsel endast fick ske från huvudstadens hamn, infördes år 1636. Detta innebar ett svårt avbräck för Södertälje och flera utländska handelsmän flyttade från staden (Mellander Rönn, Sundström & Andersson 2006:14).

År 1630 drabbas Södertälje av en förödande eldsvåda som ödelade i princip hela staden. Genom skattelättnader hade riksstyrelsen sökt få invånarna att bygga upp staden igen, men innan man med tanke på de dåliga tiderna kan ha hunnit särskilt långt drabbas staden av en ny eldsvåda år 1650 (Gelotte 1980:22). I stadskartan från år 1648 återfinns ett antal ödetomter, vilka kanske inte hunnit återuppbyggas innan staden återigen eldhärjades (Lantmäteristyrelsens arkiv akt A102:1). Även vid branden år 1650 drabbades staden hårt, bara drygt 20 år efter den förra branden, brann alltså staden ner på nytt. Vid branden år 1630 hade Sankta Ragnhilds kyrka klarat sig. Så var inte fallet vid branden år 1650, utan denna gång eldhärjades kyrkan svårt. Även denna gång infördes skattelättnader från rikets styre och stadens invånare kunde återigen påbörja byggandet. Vid återuppbyggandet genomfördes en radikal stadsplanereglering, efter en plan av Anders Torstensson (Ahlberg 2005:556). I och med att hela staden i princip eldhärjades kunde en modern rutnätsplan nu appliceras på staden, istället för att bygga upp staden efter det medeltida gatunät som återfinns i 1648 års stadskarta. Till allas belåtenhet framlade Torstensson en stadsplan år 1650, och denna var, med små ändringar

aktuell för de centrala kvarteren ända fram till att den nya stadsplanen antogs år 1963 (Gelotte 1975:9). Stadsplanen som antogs år 1650 utgår från en nordvästlig-sydöstlig axel där Storgatan kom att bli den gata som de övriga kvarteren i staden lades ut ifrån. På var sida om Storgatan lades regelbundna rektangulära kvarter med kortsidorna mot Storgatan, så att längden på kvarten kom att gå i östvästlig riktning. Utifrån kvarteren närmast Storgatan växte staden i en regelbunden form. I samband med den nya stadsplanen lades ett nytt torg ut, nuvarande Stortorget söder om kyrkogården, där huvudgatan skär genom torget och fortsätter på kyrkogårdens västra sida och vidare (Lantmäteristyrelsens arkiv akt A102-1:2). På Torstenssons stadsplan hade Storgatan och kvarteren kring denna från kyrkan till Maren fått sin placering, Den skulle sedan bestå i nästan tre århundraden. Stadsplanen finns endast bevarad i en reviderad kopia som gjordes av distriktsmästaren Eric Anger år 1704. På denna karta finns angivet att Storgatan kallades Jovisgatan, ett namn som den behöll en bit in på 1800-talet (Gelotte 1975:10).

Till Hambraeus stadskarta från år 1700 finns en tomtbeskrivning (Lantmäteristyrelsens arkiv akt A102-1:3 och Lantmäteristyrelsens arkiv A24:23). Det totala antalet tomter inom stadens staket var 213 stycken år 1700. Olika offentliga inrättningar och tjänstebostäder upptar åtta tomter och bland dessa finns stadens rådstuga, Kungsgården, hospitalstomten, skolmästaregården och organistens tomt. Som ödetomter, utan ägare, finns sex stycken upptagna, och bland icke bebyggda tomter finns fyra utlagda till kålgårdar och åtta till humlegårdar (Gelotte 1980:24 ff). Då kartan tillkom år 1700 är de flesta av stadens 213 tomter faktiskt bebyggda. Vad som händer med dessa kan man fundera över då i början av 1700-talet pesten hade drabbat staden och antalet invånare var nere i 196 personer (Mellander Rönn, Sundström & Andersson 2006:16). Det måste betytt en snabb regression för staden under första halvan av 1700-talet då befolkningsantalet sjönk så kraftigt, speciellt med tanke på det som skulle komma att hända.

I juli månad år 1719 intogs delar av Södermanlands kust av ryssarna och deras galärflotta. Galärskepp lade till i Igelstaviken. Vid Idrottsplatsen i Rosenborgsområdet möttes de ryska och svenska trupperna utan strid. Ryssarna lyckades bränna ned stora delar av Tälje liksom flera av socknarna i kommunen (Södertälje med omgivande land:17). Efter härjningarna byggs staden upp igen efter 1650 års stadsplan. En av de få byggnader som skonades vid rysshärjningarna var Sankta Ragnhilds kyrka. Med tanke på pesten som omtalas ovan kan man fundera på hur mycket stad det faktiskt var som ryssarna brände ner. Om invånarantalet på 196 personer i början av 1700-talet stämmer, vilket vi måste utgå ifrån, så kan inte staden ha haft en alltför snabb och stor expansion fram till år 1719, då det inte fanns någon manufaktur att tala om i Södertälje under den här tiden. Och som vi ska se nedan så växte inte invånarantalet särskilt mycket under hela 1700-talet, utan det var, även med den tidens mått mätt, en liten stad.

Stadens invånare var vid den här tiden till största delen köpmän och hantverkare som drev jordbruk och boskapsskötsel som binäring. Av den anledningen kom deras gårdsbebyggelse att få en viss utformning. Utefter Storgatan låg bostadshuset, runt gården fanns ekonomibyggnader och längst bort stall, ladugård och svinstia (Gelotte 1975:12).

I juni år 1800 drabbades staden av ytterligare en brand. Denna gång ödelades ett tiotal fastigheter utefter Storgatan (Gelotte 1975:10). De hus som byggdes upp efter denna eldsvåda, kom i flera fall att stå kvar till citysaneringen på 1960–1970-talet. År 1800 hade Södertälje 960 invånare och var vad som kallas en agrar köpstad. Under tidiga 1800-talet drabbades staden av en koleraepidemi och på östra sidan av kanalen anlades en kolerakyrkogård (Södertälje med omgivande land:18). De manufakturer som startats under 1700-talets senare del hade lagts ner i likhet med det kronobränneri som anlagts på en tomt vid Mälarhamnen. Under perioden från år 1800 fram till kommunalreformen år 1863 var det ur stadsbyggnadshistorisk synvinkel tre företeelser som kom att få betydelse för utvecklingen i Södertälje; tillkomsten av Södertälje kanal, kallvattenkurinrättningens inrättande och byggandet av västra stambanan (Gelotte 1980:31). Med byggandet av västra stambanan och efterföljande industrialisering ökade stadens invånarantal under andra halvan av 1800-talet. Stadens befolkning ökade från 1332 personer år 1855 till 5 510 personer år 1895 (Södertälje med omgivande land:19).

Ännu några decennier in på 1800-talet var självförsörjningsgraden hög, men därefter avtog den. Till följd av de förbättrade kommunikationerna ökade handeln kraftigt och köpmännen började disponera om sina gårdsutrymmen. De forna ekonomibyggnaderna blev lager för varor och någon lämplig lokal blev övernattningsrum för de kunder som inte kunde komma fram och tillbaka på samma dag. Stall och ladugård blev ett storstall med många spiltor för egna och kunders hästar. Gårdsplanen där man tidigare odlat köksväxter, stensattes för att kunna tjäna som uppställningsplats för kundernas kärror och vagnar (Gelotte 1975:12).

År 1661 byggdes en första Södertälje kanal eller snarare en avtappningsränna under ledning av Erik Dahlbergh för att reglera Mälarens vattenstånd. Vid 1700-talets slut gjordes förnyade försök och år 1780, efter ett rekordhögt vattenstånd, kom vissa grävningar till stånd (Ahlberg 2005:557). Mellan åren 1806–1810 gjordes den slutliga kanalgenombrytningen, men det dröjde till mitten av 1800-talet innan den kunde nyttjas så som stadsmakterna tänkt sig. Ombyggnaden av kanalen på 1920-talet förändrade stadsbilden. Hela kvarter på den östra sidan fick ge vika för den bredare och rakare kanaldragningen (Södertälje med omgivande land:20).

Något som gjorde staden attraktiv för besökare var badinrättningen som öppnades år 1849. För att Södertälje skulle kunna konkurrera med andra kurorter blev man efter några år tvungen att utvidga med varmbad. Dessa anläggningar var belägna i det som idag är stadens södra del, i området kring järnvägsstationen och Maren. Placeringen var strategisk med tillgång till vatten både från Torekällberget och Maren, men även ur kommunikationssynpunkt med närhet till tåg- och båttrafik. Badinrättningen fungerade fram till år 1945 då den lades ner.

Viktiga näringar och industrier etablerade sig i Södertäljes utkanter från tiden kring 1800-talets mitt med en kulmen på 1870–80-talen, bland annat Södertälje Tändsticksfabrik vid Östra Mälarhamnen. Senare låg Olssons Motorfabrik på samma plats. År 1891 bildades Vagnsfabriksaktiebolaget i Södertälje, grunden till det senare Scania-Vabis, idag Scania (Södertälje med omgivande land:20).

På 1960-talet genomgick Södertälje en omfattade centrumsanering. Saneringar har skett i nästan alla svenska städer, men vad som skiljer dessa från Södertälje är omfattningen i förhållande till stadskärnans

storlek (Gelotte 1975:3). Själva begreppet sanering dök upp i debatten under 1950-talet, och kom då att bli synonymt med stadsförnyelse (Gelotte 1975:5). Idag förknippas centrumsanering många gånger med någonting negativt, men man måste komma ihåg att många av de miljöer som togs bort var sanitära olägenheter med utedass och avsaknad av varmt rinnande vatten i hus som var mer eller mindre fallfärdiga i brist på underhåll. Detta gällde inte för alla de byggnader som revs, men för många. I Södertälje skedde en totalsanering av fyra hela kvarter på Storgatans östra sida, samtidigt som man genomförde punktsaneringar på västra sidan av Storgatan (Gelotte 1975:7). Bebyggelsen i kvarteren kring Storgatan var före saneringen mycket heterogen. Den innehöll förutom butikslokaler och bostäder, även lokaler för olika verkstäder, kontor, lager, tryckerier, utställningslokaler och garage (Gelotte 1975:12).

Ortnamnet Södertälje

Namnet Tälje anses vara bildat till ett med tälja besläktat ord *talg med betydelsen ”skåra, klyfta, inskärning”. Man har menat, att en av de långa, smala vikarna, som går in till Södertälje från Mälaren och Östersjön, har benämnts så (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergquist 1968:107). Efter Norrtäljes tillkomst bytte staden namn till Södertälje år 1622 (Carlsson 2012:7).

Figur 6. Ena bropelaren till svängbron i förgrunden samt den mindre holme innanför vilken den äldre kanalen gick. Foto från väster.

Figur 7. Kvarteret Venus, foto från S:ta Ragnhilds kyrktorn. Mitt i bilden syns ett annat torn; brandstationens. Foto från 1920-talet, fotograf Fritz Pettersson/Torekällbergets Friluftsmuseum.

Kvarteret Venus

Kvarteret Venus är centralt beläget i Södertälje mellan Stortorget och Södertälje kanal med Sankta Ragnhilds kyrka i dess omedelbara närhet, direkt nordväst om kvarteret. Öster om kvarteret återfinns Södertälje kanal och bropelarna efter den svängbro som utgjorde övergången över kanalen och vägen mot Stockholm innan Mälarbron byggdes. Söder om denna bro och brofästet finns fortfarande en del av den äldsta kanalen synlig innanför en mindre holme i dagens kanal. Det innebar att resande från Stockholm som närmade sig Södertälje möttes av svängbron och kanalen, när dessa var passerade var kvarteret Venus ett av det första man mötte direkt efter bron på vänster hand. Fortsatte man Stockholmsvägen framåt kom man till Stortorget och S:ta Ragnhilds kyrka, vilket ytterligare understryker kvarterets centrala läge i staden.

Kvarteret Venus och kringliggande delar av staden har förändrats markant från mitten av 1600-talet och fram till idag. Främst är det rumsliga förändringar som kan konstateras i förhållande till äldre skriftliga källor. Detta åskådliggörs företrädesvis i det historiska kartmaterialet samt i fotografier och vykort från kanalbyggenas tid. Under äldre tid är det regleringen från en medeltida stadsplan till en rutnätsplan som förändrat kvarteret. I modern tid är det de kraftiga släntningar som gjorts i samband med kanalbyggena som förändrat kvarterets topografi och markanvändning.

Det historiska kartmaterialet visar kvartersindelningar och gatunät. Ingen av de äldre kartorna återger någon rumslig disposition av byggnader, utan det är endast kvarterens utbredning i rummet som återges. Till ett par av de äldre kartorna finns ägarlängder som ger oss information om tomtens innehavare. Det framgår inte om det var samma person som bodde på tomten eller om den hyrdes ut. Det går inte heller ur det historiska kartmaterialet att utläsa om vissa tomter användes för odling, eller om odling överhuvudtaget förekom inom stadens gränser eller om den var förlagd till arealer utanför staden.

Det har inte varit möjligt att följa de boende på tomterna i husförhörslängderna längre bak än till år 1826. Under 1800-talet skedde en omnumrering av tomterna i staden. Den nya numreringen är känd från en kvarterskarta från år 1847 (Lantmäterimyndigheternas arkiv akt 0181k-xix118a). Problemet med de äldre husförhörslängderna är att ansvarig präst som genomfört dessa före år 1826 (då man byter präst) inte kopplat församlingsborna till en specifik tomt med hjälp av tomtnummer utan med namnet på gården. Det betyder att varje enskild stadsgård gick under ett egennamn och många gånger går namnet inte att koppla till den som bor på gården. Det går inte heller att förutsätta att den nya prästen går i samma ordning med husförhören som den gamla. Som vi kan se av kvarterskartan från år 1847 är det inte ovanligt att en och samma person disponerar flera tomter inom samma kvarter, men detta kan snabbt förändras genom att tomter slås samman eller separeras. Analogt med detta vågar man inte ta egennamnen från de tidigare längderna, förutsätta samma förhörsrunda och sätta tomt 1 med det första gårdsnamnet och fortsätta så. Felmarginalerna är alltför stora ju längre fram i tomtnumreringen man kommer. Det är däremot, med stor sannolikhet, fullt möjligt att kunna kombinera ihop tomtnummer med gårdsnamnen i äldre längder, men det är ett tidskrävande arbete som inte ryms inom ramen för detta arbete.

Figur 8. 1648 års karta rektifierad med undersökningsområdet markerat i svart. Skala 1:2 000.

KVARTERET VENUS PÅ 1600-TALET

Den äldsta kartan över Södertälje och kvarteret Venus härrör från år 1648 och visar staden som den såg ut med den medeltida stadsplanen. Kartan visar att det ursprungliga torget, eller Gamla torget, har sin utbredning norr om kyrkan och i anslutning till Kungsgården. Kartan återger också att den bro som anslöt och utgjorde Stockholmsvägen var belägen där dagens Mälarbron ligger, det vill säga den bro som idag leder över kanalen och vidare till Stockholm. Den ursprungliga Stockholmsvägen har idag samma sträckning som den på 1648 års karta. Stockholmsvägen ledde då in på Gamla torget och Kungsgården. Huvuddelen av staden ligger dock söderut och är egentligen belägen mellan Mälaren och Saltsjön, vilket blir tydligt på denna karta.

I delen där kvarteret Venus är beläget kan man från rektifieringen i förundersökningsrapporten se att undersökningsområdet hamnar i ett kvarter med tre tomter enligt 1648 års karta (Carlsson 2011:10). Om dessa tomter varit bebyggda eller hur de har disponerats går inte att utröna ur kartmaterialet. Att de på något sätt varit hävdade går dock att utläsa då flera tomter eller områden betecknas som öde. Beteckningen öde som används i kartan gäller inte bara för utstakade tomter, utan även för ytor utan tomtindelning, vilket gäller för en yta direkt söder om undersökningsområdet. Öster om undersökningsområdet har en gemensam brunn legat i anslutning till ytterligare en övergång över kanalen. Just brunnarna på kartan är intressanta, då de visar att staden har haft gemensamma brunnar, även om enskilda brunnar säkert har förekommit.

KVARTERET VENUS PÅ 1700-TALET

En av de äldsta kartorna som finns bevarad efter den stora branden år 1650 är upprättad år 1700. Den visar hur staden fått en modern stadsplan där Storgatan utgör kartans nordvästliga-sydöstliga axel som övriga kvarter och gator har att förhålla sig till. Det regelbundna gatunätet bildar ytmässigt även någorlunda regelbundna kvarter. Även om kvarteren är ungefär lika stora varierar antalet tomter inom kvarteren. Dagens kvarteret Venus bestod på 1700-talet av två kvarter med en gata som löpte mellan dem (Carlsson 2011:11). Öster om gatan fanns endast två tomter, 137-138, medan det väster om gatan fanns sex tomter, 139–144. Ägarna till dessa tomter är kända enligt den beskrivning som hör till tomtkartan:

Tomt 137 – Hospitalets tomt
Tomt 138 – Erik Larsson Palm
Tomt 139 – Pär Andersson
Tomt 140 – Jacob Andersson
Tomt 141 – Olof Ersson
Tomt 142 – Jacob Erson
Tomt 143 – Jöns Halfwarssons änka
Tomt 144 – Nils Hansson

Däremot är det inte känt om ägarna bodde på tomterna eller om de hyrde ut. På kartan syns det nya torget som lagts ut söder om kyrkan och går under namnet Torget. Det äldre torget, Skoltorget, återfinns som en figur i kartan, även om namnet inte finns med i kartan. På kartan återfinns inte längre någon Kungsgård invid det äldre torget. Området där Kungsgården legat har år 1700 omvandlats till tomtmark. Staden har i och med flyttandet av torget fått sitt nav flyttat från norr om kyrkan till söder om den. Torget har då hamnat mer i centrum av bebyggelsen. I och med detta flyttas också Stockholmsvägen med dess överfart från norr om kyrkan till söder om densamma.

Ytterligare kartor från 1700-talet saknas i arkiven.

Figur 9. 1700 års karta rektifierad med undersökningsområdet i svart. Skala 1:2 000.

KVARTERET VENUS PÅ 1800-TALET

Från 1800-talet finns ett flertal kartor bevarade som visar byggnadsbeståndet i kvarteret. På en karta från år 1847 som visar kvarteret och dess byggnadsbestånd återfinns tomtnumren 22, 23, 24, 25 och 26 (Lantmäterimyndigheternas arkiv akt 0181k-cix118a). Den största tomten som täcker $^2/_3$ av kvarteret går under nummer 22, 23 och 24. På denna tomt, ut mot torget, återfinns en byggnad som täcker hela kortsidan av kvarteret mot väster och som går i vinkel med en huslänga i söder. Här kommer stadens brandkår att etablera sig under andra halvan av 1800-talet. De två återstående tomterna 25 och 26 återfinns i söder, ut mot Stockholmsgatan. När det gäller tomt 26 är den obebyggd år 1847 medan tomt nummer 25 är bebyggd med ett hus i hörnet Stockholmsgatan och Kanalgatan. Huset benämns Posthus eller Posten.

Tio år senare, år 1857, har tomtnumreringen i staden ändrats och det som tidigare var tomterna 22, 23 och 24 har nu tillsammans med tomt 25 blivit tomt 39 och tomt 26 har fått tomtnummer 40. Byggnadsbeståndet är detsamma som tidigare förutom gränsen mellan tomt 39 och 40 som har fått en byggnad precis på tomtgränsen, men hörande till tomt 39.

Över kanalen finns en svängbro som ansluter till den gata som år 1847 hette Södra Kyrkogatan men som nu år 1857 istället fått namnet Stockholmsgatan. Den gata som tidigare hette Stockholmsgatan heter nu Gamla Stockholmsgatan. Väster om staden återfinns ett antal kvarter utlagda som inte är bebyggda på 1857 års karta, utan snarare ser ut som varande stadens jordar. Dessa har nu kvartersindelats men inte tagits i anspråk för bostadsbebyggelse, utan är glest bebyggda med ängslador.

Från år 1880 finns en detaljerad karta som visar att kvarteret Venus vid den här tiden bara består av en tomt, tomt nummer 39. Detta skulle kunna hänga samma med att tomten vid den här tiden huserar stadens brandkår. Den byggnad som uppfördes på gränsen mellan tomt 39 och 40 och som fanns på 1857 års karta är nu borta.

KVARTERET VENUS PÅ 1900-TALET

Under 1900-talets första hälft finns stadens brandkår på tomten. Fotografier och vykort från 1920-talet visar garagen för brandbilar och hästdragna vagnar, liksom brandvaktens torn som också fanns på tomten. Brandkårens byggnader återfanns i den västra delen av tomten medan den östra delen som vätter mot kanalen är lummig med träd och gräsmatta, närmast att beteckna som en mindre park.

Under andra halvan av 1900-talet har kvarteret använts som parkeringsplats. Omkring år 1950 fanns inslag av torghandel på platsen. Möjligen var det så att man växlade dagar, så att vissa dagar var avsatta för torghandel.

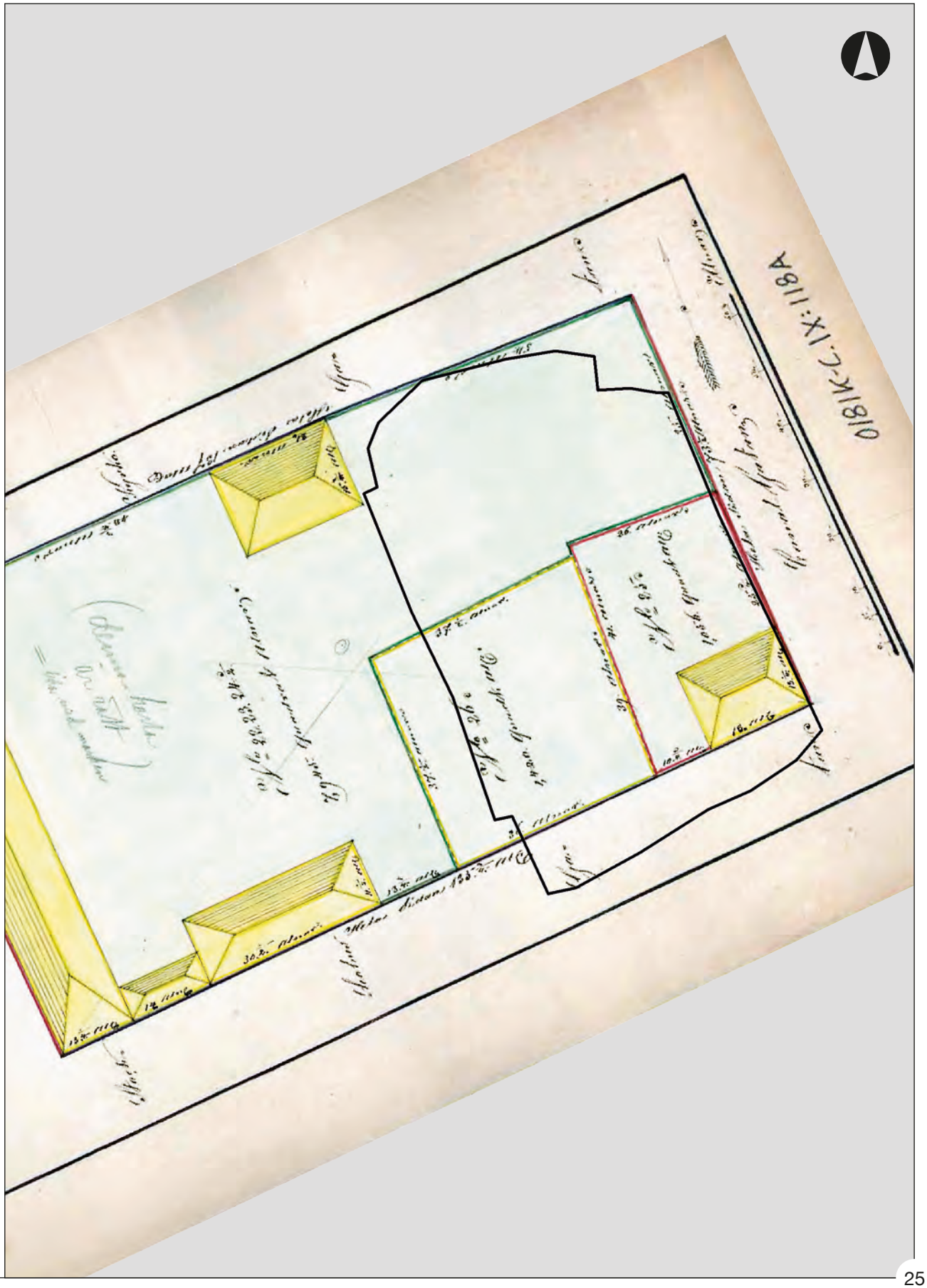

Figur 10. Kvarterskarta med tomtindelning som visar kvarteret Venus år 1847. Skala 1:500.

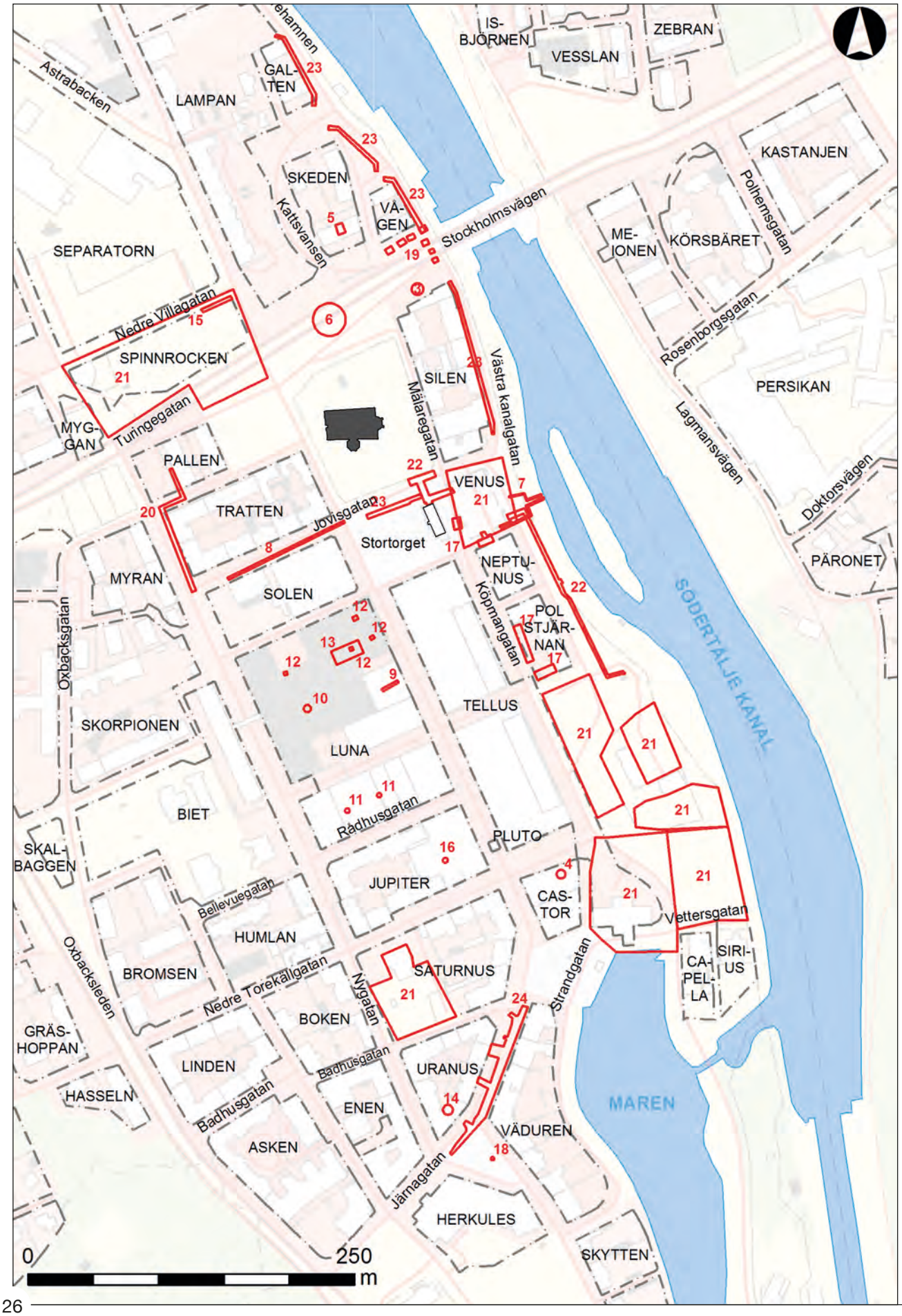

Figur 11. Karta med äldre undersökningar markerade enligt numrering i texten. Observera att lägena för de äldre schakten gjorda före år 2011 är inplacerade i kartan utan att göra anspråk på att vara i exakt rätt läge. Nummer 18 grävdes i södra delen av Saltsjötorget, utanför Stadshotellet och för de med nummer 21 är provgropar gjorda inom kvarteren så hela kvarteren är inte grävda. Skala 1:4 000.

Tidigare arkeologiska undersökningar i Södertälje stad

I de arkeologiska rapporter som skrivits om Södertälje stad kan man läsa att det gjorts få arkeologiska undersökningar i staden. I Länsstyrelsens för Stockholms län arkeologiska program kan man läsa följande om Södertälje ”Den antikvariska medvetenheten och därmed beredskapen har varit låg inför olika arbetsföretag i första hand i Södertälje, men även i Norrtälje. För Södertäljes vidkommande har ingen egentlig antikvarisk och arkeologisk dokumentation genomförts sedan slutet av 1980-talet” (Olausson 2012:56).

Precis som Länsstyrelsen konstaterar har de senaste 30 årens arkeologiska insatser i Södertälje varit av ringa art. Däremot har det tidigare, framförallt under 1970- och 1980-talet, gjorts förhållandevis många arkeologiska insatser i Södertälje, vilka har bestått av mindre undersökningar i form av schaktningsövervakningar och provgropar. Däremot har inga arkeologiska undersökningar av större sammanhängande ytor gjorts före den aktuella undersökningen i kvarteret Venus. Vad som är slående om man studerar de insatser som har gjorts är att nästan alla resulterat i någon form av arkeologiska iakttagelser, väldigt få har varit utan resultat.

Nedan kommer de arkeologiska undersökningar som gjorts i Södertälje att redovisas kronologiskt, fokus ligger på de undersökningar som gjorts i den centrala delen av staden, här definierad som väster om kanalen. Sammanställningen skall inte ses som fulltalig, det finns med stor sannolikhet ytterligare undersökningar gjorda, vilka saknas i ATA.

1. SÖDERTÄLJE KANAL, 1806–19 (EJ UTMÄRKT PÅ FIGUR 11)

Under 1800-talets första årtionde drogs stora arbeten i gång för att bredda kanalen, ett projekt som inte bara handlade om sjöfartens behov av in- och utfart i Mälaren, utan också om att reglera Mälarens vatten för att komma till rätta med Mälarstränderna och brukningsmarkernas översvämningar. I samband med kanalgrävningen åren 1806–19 iakttogs, cirka 18 meter från dåvarande Mälarstranden, ett 0,6 meter tjockt mörkfärgat jordlager med träkonstruktioner, kvistar och spån. Cirka 160 meter från Saltsjöns strand påträffades rester efter ett trähus. Huset låg cirka 10 meter under den nuvarande markytan. En härd var centralt placerad i huset (Broberg 1979:25).

2. SÖDERTÄLJE KANAL, 1920–30-TALEN (EJ UTMÄRKT PÅ FIGUR 11)

Under 1920–30 talen gjordes muddringsarbeten samt förbättringar av kanalen. Vid dessa arbeten påträffades pålar och träkonstruktioner. Pålresterna fanns mellan Maren och Saltsjön enligt brev från byggnadschefen i Södertälje. Lämningarna ifråga utgjordes av flera hundra pålar, nedslagna i två fragmentariska rader med cirka 10 meters mellanrum på en sträcka av cirka 150 meter norr om den då nybyggda viadukten för dubbelspåret Rönninge-Ström mellan Katthavet och Strömsviken. Pålarnas längd var cirka 1,5 meter och diametern omkring 0,15 meter. I flera brev menar man att pålarna skulle höra till den så kallade Engelbrektsgraven eller till Strömgraven. Inte någonstans funderar man på om den kan vara äldre. Från tiden finns en hydrologisk rapport samt fotografier som tydligt visar rester efter vad som kan tolkas som en pålspärr. Pålkonstruktionen kom i dagen i samband med kraftiga sänkningar och en omledning av vattnet (ATA dnr: 724/1921).

3. KLAFFBRONS VÄSTRA FÄSTE, KVARTERET ATLAS NO 35, 1921

Vid schaktningar för Klaffbrons västra landfäste år 1921 hittades tre kristet orienterade skelettgravar. Gravarna, som täcktes av ett flera meter tjockt sandlager från 1800-talets kanalgrävning, låg i ett omfattande kulturlager med kol och djurben (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergquist 1968:88). För anläggandet av en bropelare på kanalens västra sida hade man här gjort en inskärning i kanalslänten uppifrån, cirka 40 meter från själva kanalen till ett djup av 3,5–4,5 meter från markytan. På platsen hade tidigare en byggnad med källare stått. Cirka två meter under källargolvet gjordes fyndet av tre skelettgravar. Skeletten låg parallellt med varandra med huvudena åt samma håll eller sydväst. Alla låg på rygg med vänstra underarmen lagd över bålen, högra armen intill sidan. Skeletten låg cirka 0,5 meter djupt i ett cirka 1 meter tjockt mörkt lager av kulturjord. Runtom skeletten låg en stenpackning av knytnävsstora stenar. Den kulturjord som skeletten låg i och som fortsatte utanför ingrävningen innehöll ”glaserade krukskärvor” och uppfattas av Nordqvist som den gamla stadens nivå (ej specificerat vad som menas med gamla staden). Han konstaterar också att det finns ett 2 meter tjockt sandlager över kulturjorden som han tolkar som härrörande från kanalgrävningen. Skelettgravarna är odaterade (ATA dnr: 1266/1923).

4. EKEDAHLSGATAN 6, 1936

Vid grävningar på tomten till rubricerad fastighet påträffades en båt på ett djup av 2,5 meter. Tomten ifråga är belägen omkring tio meter från sjön Marens norra strand. Båtens akter blottades medan resten av båten befann sig under marken, den påstods ha en längd om åtta meter och var sammanfogad med träpinnar. Den uppfattades som inte äldre än 100 år, men dess egentliga ålder är inte fastställd (ATA dnr: 4670).

5. KVARTERET SKEDEN 1938

I samband med en nybyggnation hittade byggnadsarbetarna resterna efter Gustav Vasa Kungsgård. I handlingarna i ATA beskrivs lämningarna som omfattande och bestod av en äldre byggnad som låg direkt under markytan. Husresterna hittades mellan två nybyggda hus i kvarteret Skeden, vilket är beläget norr om Skoltorget. I 1648 års karta betecknas torget som ”Gamla torget” och på kvarteret Skedens plats finns ett området benämnt ”Kungsgården”. I torgets östra del mynnar idag liksom i äldre tider Stockholmsvägen och i väster utgick vägen till Gripsholm och Strängnäs. Den endagsgrävning som genomfördes på platsen i september 1938 kunde inte datera byggnaden. Däremot kunde konstateras att det rörde sig om ett eller två hus. Lämningen bestod av en regelbundet lagd grund av gråstensblock i kalkbruk. Muren var som bäst bevarad upp till 1,35 meter. Den västra delen upptogs av en nästan kvadratisk källare som varit täckt av ett tunnvalv i norr – söder. Tunnvalvet började i golvhöjd och var slaget i tegel. Det rörde sig om ett tegel slaget i form. Inga rester efter den ursprungliga golvbeläggningen påträffades. Huruvida dessa två grunder, syllen och källaren, varit sammanbyggda och bildat ett komplex kunde inte avgöras. Tolkningen var att de undersökta delarna utgjort den västra delen av ett boningshus, där källarvåningen varit så planerad att den haft en förstuga i mitten och i öster och väster omgivits av större rum, av vilka åtminstone det västra varit tunnvälvt (ATA dnr: 0489).

6. SKOLTORGET, 1938

Ett tiotal skelett påträffas under schaktningsarbete på det så kallade Skoltorget eller Gamla torget, cirka 70 meter norr om S:ta Ragnhilds kyrka. Skeletten låg på 0,5–1 meters djup under markytan, i rent grus under ett obetydligt kulturlager. Enligt arbetarnas utsago hade skeletten inte legat i någon bestämd ordning. Däremot trodde sig arbetarna kring flera skelett ha iakttagit en oregelbunden ram av glest lagda kullerstenar. Enstaka fynd av grova järnspikar kan möjligen tyda på att vissa legat i en grov träram eller kista. Enligt uppgift från Riksantikvarieämbetets ombud i Södertälje, notarie Joel Eriksson, låg fyndplatsen cirka 10–20 meter norr om den gamla, nu försvunna, norra kyrkogårdsmuren. Utöver skeletten hittades vid ett senare tillfälle, vid samma grävningar, en slät fingerring av brons samt några andra föremål. Ringen låg cirka 1 meter under markytan och dateras i en skriftlig not av Birger Nerman till 1000-talet. De andra föremålen bestod av ett bronsbleck och två mindre bronsbeslag med nithål, ett beslag av två parallellt hopfogade bronsplattor samt en kistspik av järn. Föremålen tolkas som kommande från en förstörd grav från 1000-talet (ATA).

7. GÄSTGIVAREGATAN – VÄSTRA KANALGATAN, 1973

I samband med en schaktningsövervakning kunde tunna kulturlager med fynd från sen vikingatid/tidig medeltid, av bland annat keramik, konstateras i korsningen Gästgivaregatan och Västra Kanalgatan. David Damell som gjorde undersökningen och skrev rapporten drar slutsatsen att det inom stora delar av det centrala Södertälje finns ett fyndförande kulturlager vars äldsta delar genom hittills mycket fåtaliga keramikfynd möjligen kan dateras till övergången mellan vikingatid och medeltid (ATA dnr: 2725/74).

8. JOVISGATAN, 1973

Vid schaktningar för ledningsdragning i Jovisgatan år 1973 hittades ett odaterat kulturlager som var 0,15–0,2 meter tjockt (Broberg 1979:23).

9. KVARTERET KOMETEN 8 (NUVARANDE LUNA 4), 1973

Besiktning i samband med schaktningsarbeten. På platsen hittades ett odaterat kulturlager med enstaka tegelfragment och stenar. Lagret uppgick till en tjocklek av 0,3–0,6 meter (ATA dnr: 475/74).

10. KVARTERET KOMETEN 3 (NUVARANDE LUNA 6), 1974

Mindre provundersökning. Inget av arkeologiskt intresse hittades (Broberg 1979:23).

11. KVARTERET LUNA, 1974

Mindre provundersökningar bestående av två provgropar där kulturlager med en datering till 1600-tal och framåt hittades (Hemmendorff 1974).

12. KVARTERET LUNA 3, 7, 8, 1974

Fyra stycken provgropar togs upp, i groparna hittades medeltida kulturlager med en tjocklek om 0,2–0,3 meter (Broberg 1979:23).

13. KVARTERET MÅNEN 8, 1975

I samband med nybyggnation inom kvarteret framkom ett garverikar. Efter ytterligare schaktning påträffades ytterligare fem kar samt spridda bebyggelselämningar. Garveriverksamheten daterades från slutet av 1700-talet till slutet av 1800-talet. Bebyggelselämningarna, som bland annat bestod av rester av en källare med tunnvalv, daterades till 1600-tal eller tidigt 1700-tal (ATA dnr: 321-6367-1999).

14. KVARTERET URANUS, 1981

Provundersökning i samband med byggnation. Vid undersökningen hittades sentida fynd i alla schakt förutom ett, där ett kulturlager med keramik och kritpipsfragment påträffades. Kulturlagret uppskattades vara från tidigast 1700-tal (ATA dnr: 4708/81).

15. KVARTERET SPINNROCKEN, 1982

Schaktningsövervakning i samband med nedläggandet av en telekabel. Vid schaktningarna hittades kulturlager från 1700- och 1800-talet samt en stenläggning, möjligen från en gata. Denna första dokumentation har sedan omtolkats av Arkeologikonsult AB i samband med provundersökningar i Södertälje. Vid undersökningen dokumenterades en sentida kullerstensbeläggning (1890-tal) och under dessa fyllnadsmassor som daterades till 1700–1800-tal (Carlsson 2011:27).

16. KVARTERET JUPITER, 1982

Vid en arkeologisk undersökning i kvarteret Jupiter hittades kulturlager som daterades till 1700-talet och vidare in i modern tid (ATA dnr: 3964/82).

17. KVARTERET POLSTJÄRNAN OCH STORTORGET, 1979 OCH 1982–83

Vid undersökningen i kvarteret Polstjärnan hittades inga lager eller annat av antikvariskt intresse, men på Stortorget hittades en träskodd brunn. Själva brunnen är odaterad, men i fyllningen fanns ett fyndmaterial som kan tyda på sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal. Förutom keramik hittades i fyllningen ett Johan III-mynt. Möjligen kan brunnen ha lagts igen efter stadsbranden i samband med att staden reglerades (ATA dnr: 32700, 4372/79).

18. SALTSJÖTORGET, 1984

Schaktningskontroll i samband med markarbeten. Vid schaktningen hittades ett kulturlager som daterades till 1600-tal utifrån keramikfynden. Här hittades också en odaterad källare (ATA dnr: 4310/84).

19. KVARTEREN SILEN, SKEDEN, VÅGEN, SKÅLEN SAMT KVARTERET GAFFELN OCH STORTORGET, 1981–85

Kjell Nordeman, som genomförde undersökningarna, skriver själv i en PM till Riksantikvarieämbetet år 1982 följande röranде Vågen, Skeden och norra Silen: ”Redan under de första undersökningsdagarna påträffades bland annat ett runstensfragment samt keramikskärvor av så kallad äldre svartgodstyp vilka kan dateras till 1000–1100-talen. Boplatsområdet ligger under en upphöjd gata, Västra Kanalgatan, och Södertälje kanals västra slänt. Det består av ett område, karterat genom framkomna boplatsrester i slänten, åtminstone 25–30 meter i nordsydlig riktning. Hur långt västerut det sträckt sig kan inte konstateras vid detta tillfälle. Åtminstone 3 meter fyllnadsmassor finns i området.” (ATA)

Arkeologisk undersökning vid Mälarbrons brofäste 1982

Ett 4x2 meter stort schakt togs upp och under 0,6 meter påförda massor hittades ett avsatt lager som fynddaterades till sen vikingatid. Fynden bestod av vikingatida keramik, en degel samt en vävtyngd. Lerklining fanns i lagret. År 1983 vidgades schaktet till att omfatta ytterligare 3,5 meters längd och 3 meters bredd, man gick ner till det fyndförande lagret från sen vikingatid och hittade ytterligare keramik, flera vävtyngdsfragment samt ben. Det fyndförande kulturlagret var 0,05–0,2 meter tjockt. Utöver kulturlagret hittades också två stenpackningar.

År 1982 togs ytterligare schakt upp på Västra Kanalgatan under Mälarbrons fäste. Schakten var av mindre omfattning, men här var det vikingatida lagret tjockare, omkring 0,5 meter. Även här daterades lagret till 1000–1100-talet. I ett av schakten fanns vad som tolkades som ett lergolv. Huset saknade stolphål och möjligen hör det som tolkades som stenpackningar ovan till detta hus. Det var i en av de här groparna som runstensfragmentet hittades, i vad som tolkades som ett påfört lager. Rapporten över denna grävningen skrevs långt senare och det var svårt att i efterhand reda ut förhållandena.

När det gäller runstensfragmentet har en artikel i Fornvännen skrivits där artikelförfattarna skriver följande: ”Ornamentiken talar för att fragmentet utgjort en del av en runsten eller ”Eskilstunakista”, och ögats form, pannans välvning och de återstående delarna av norsen visar stora likheter med runristaren Öpirs verk.” (Gustavsson & Snaedal Brink 1983:259 ff)

Kvarteret Skeden, oklart vilket år

I en provgrop hittades, 0,5 meter under marknivån, ett kollager innehållande plankor som täckte hela gropen. I botten på provgropen hittades tre stolphål. Fynden i provgropen knöts till ett boplatslager i Nordemans anteckningar utan koppling till profilerna. Fynden bestod av lerklining, ben, vävtyngdsfragment, flinta, slagg, keramik (A- och B-gods) samt ett miniatyrkrucefix och ett tyskt silvermynt. Myntet var präglat av Otto Adelheid 991–1040.

Mälarbron 1984

I ett schakt invid Mälarbron hittades två kulturlager med en tjocklek om 0,1–0,2 meter under 2 meter tjocka lager med sand från kanalgrävningen. Här hittades, förutom lagren, ett 0,4 meter tjockt lerlager som tolkades som ett golv. I lerans kant fanns tre stenar, tolkade som syllstenar. Kulturlagret ovan golvet innehöll keramik, obrända ben, flinta och lerklining. Någon meter norr om schaktet togs en yta om 10 kvadratmeter upp. Även här hittades ett lerlager som antingen utgjorde ett golv eller en rasad, lerklinad vägg. I den undre horisonten av kulturlagret hittades ett fragment av ett Ethelredmynt daterat till 991–997. I lagrets båda horisonter tillvaratogs stora mängder keramik av typen svartgods. Utöver detta hittades ett knivblad, en mejsel, en stylus, slagg, en borr och ett större antal spik. Fynden dateras till perioden 1000–1100-tal. Nordeman gjorde thermoluminiscens på två keramikbitar som gav en datering till 870 e. Kr. ± 70 år. Under kulturlagret hittades sju stolphål nedgrävda i den orörda åsen. Stolphålen bildade ingen synbar struktur.

Cykelbanan 1984
Några meter väster om ovanstående schakt vid Mälarbron grävdes en sektion för en cykelbana. Här hittades ett 0,1–0,5 meter tjockt, omrört kulturlager med en blandning av yngre och äldre keramik ända ner i botten. Fynden i lagret daterades till äldre medeltid– eftermedeltid.

Sammanfattningsvis framkom söder om Mälarbrons västra fäste och i Västra Kanalgatan minst tre anläggningar som härrör från två olika hus. Vikingatida/tidigmedeltida kulturlager hittades på fem platser. Genom den keramik och de myntfynd som påträffades kan lager och konstruktioner dateras till 1000 –1100-talen. Husen var belägna norr och söder om dagens Mälarbron och befinner sig på ett avstånd av cirka 80 meter från varandra. Eventuellt rör det sig om två senvikingatida bosättningar. Vid tidigare iakttagelser påträffades senvikingatida/tidigmedeltida gravar i ett område (nuvarande Stockholmsvägen) som sträcker sig mellan de eventuella gårdarna. Gårdarna och gravarna kan tidsmässigt relateras till varandra (Gustin, Kjellén & Lundin 1996:20).

Keramiken av typen A-gods visar stora likheter med den A-godskeramik som framkommit bland annat i kvarteret Gertrud i Sigtuna. Den stora mängden AII-keramik gör att området skiljer sig från den traditionella senvikingatida gården i Mälaren. Fyndmaterialet från de här avrapporterade undersökningarna tyder inte på någon närmare kontakt med Birka. Däremot kan det senvikingatida Södertälje möjligen ha varit kopplat till Sigtunas intresseområde (Gustin, Kjellén & Lundin 1996:20).

De i samma rapport avrapporterade schaktningarna på Stortorget och kvarteret Gaffeln/Kullmansgatan visade inget av arkeologiskt intresse.

20. KAPLANSGATAN, 2011
Två meter under marknivå hittades en kullerstensläggning strax norr om Kaplansgatan. Den övervakade delen sträckte sig från den påträffade kullerstensläggningen cirka 25 meter norr om Kaplansgatan, västerut på Kaplansgatan över korsningen mot Nygatan och sedan 75 meter söderut längs Nygatans västra sida. De lämningar som påträffades var lokaliserade till området vid Kaplansgatan och norr om denna. Kullerstensläggningen visade sig vara en gårdsplan som daterades till 1600-talet. Vid Kaplansgatan fanns begränsade rester av bebyggelse från 1700-talet fram till 1900-talet efter hus som stått längs gatan. Drygt 1 meter under gatunivå fanns en äldre kullerstensbelagd nivå av Kaplansgatan som kan dateras till 1700-talets andra hälft. Vid efterundersökning i den sydöstra delen av korsningen av Kaplansgatan och Nygatan påträffades en nedgrävning med keramik från en keramikverkstad som var verksam vid mitten av 1700-talet. Keramiken bestod huvudsakligen av kasserat material med felbränningar och sprickor samt en del föremål som ingått i tillverkningsprocessen (Carlsson 2011).

21. KVARTEREN SPINNROCKEN, GÄSTGIVAREN (KVARTERET VENUS), GARVAREN, LYRAN, SATURNUS, TÄLJE, 2012
År 2012 gjordes en förundersökning i form av provgropar i sju områden inom kvarteren Spinnrocken, Gästgivaren, Garvaren, Lyran, Saturnus samt Tälje 1:1. Syftet med provgroparna var att utröna inom vilka tilltänkta bebyggelseytor det fanns arkeologiska lämningar. I kvarteren Garvaren och Tälje 1:1 hittades inga lämningar äldre än 1800-tal. I övriga kvarter påträffades kulturlager och bebyggelselämningar från 1600–1700-talen. Utöver detta ^{14}C-daterades en härd i kvarteret

Gästgivaren (kvarteret Venus) till äldre vendeltid. I kvarteren Spinnrocken och Saturnus är stora ytor skadade av sentida byggnation. I kvarteret Gästgivaren och Lyran finns större ytor med bevarade kulturlager och lämningar av hus från 1600 – 1700-talet (Carlsson 2012:4).

22. VÄSTRA KANALGATAN
OCH KVARTERET VENUS, 2015

Schaktningsövervakning av sammanlagt sex schakt där endast ett schakt (schakt 1) grävdes tillräckligt djupt för att eventuella vikingatid/tidigmedeltida lämningar skulle kunna komma i dagen. Vid undersökningen hittades kulturlager och stensyllar samt enstaka fynd av yngre rödgods, fajans och porslin, vilka daterades till 1800- och 1900-talen. I de fem schakt som inte grävdes i botten kan äldre lämningar finnas kvar (Strengbom 2015).

23. STORTORGET, 2016

Vid schaktningar för nya växtbäddar på Stortorget gjordes en arkeologisk schaktningsövervakning i samband med arbetena. Inget av arkeologiskt intresse hittades i schakten (Winter 2016a).

24. JÄRNAGATAN, 2016

I samband med schaktningar i Järnagatan hittades resterna efter tretton husgrunder och enstaka rester efter en äldre kullerstensläggning. Husgrunderna öster om gatan var rester efter den bebyggelse som revs då dagens hus byggdes, medan husgrunderna på den västra sidan var betydligt äldre. I de fall datering var möjlig hamnade vissa av husen i 1600-talet. Då undersökningen var av mindre omfattning var det inte möjligt att datera husen närmare (Winter 2016b).

23. VÄSTRA KANALGATAN, 2016

Vid schaktningar för elkablar gjordes en schaktningsövervakning längs med Västra Kanalgatan. Inget av arkeologiskt intresse hittades i schakten, då schaktdjupet var för grunt för att nå de avsatta efterreformatoriska lagren eller äldre. Endast utjämningslager hittades i schaktet (Winter 2016b).

Undersökningens frågeställningar

Det arkeologiska syftet med undersökningen var att komplettera, ge ny kunskap kring samt fördjupa bilden av Södertäljes gatu- och kvartersstruktur, dess stadsgårdar och sociala struktur under 1600-1700-talen samt utröna vad den vendeltida dateringen från förundersökningen representerade.

För att svara upp till det övergripande syftet bröts det ner i följande frågeställningar:

- *Vad representerar den vendeltida härden som återfanns vid förundersökningen? Finns samband med lämningarna daterade till vikingatid/medeltid på åsryggen norr om kyrkan?*
- *Varför och när etablerade man sig i området?*
- *Är etableringen ett utslag av stadens inriktning mot hantverksproduktion efter seglationsförbudet år 1636?*
- *Kvarters-, gatu- och tomtstrukturer förändras mellan 1600- och 1700-talets karta. Vad ligger bakom denna förändring? Går den att spåra arkeologiskt?*
- *Var stadens expansionen en medveten handling, eller en oreglerad expansion på grund av platsbrist i övriga stadsdelar?*
- *Finns det en medveten social stratifiering med en särskild socio-ekonomisk grupp som tagit platsen i anspråk?*
- *Fanns en social topografi med markerade sociala områden?*
- *Vad representerar lämningarna, vilken funktion har de haft och hur är de strukturerade? Har byggnader och tomtgränser flyttats?*
- *Grannsamverkan, går det att spåra relationer till privat och offentligt?*
- *Finns internationell påverkan i fyndmaterialet?*
- *Kan ny lagstiftning på 1600-talet spåras i materialet och ge en bild av stadens framväxt?*
- *Bakgårdsmiljön ger möjlighet till insikter och jämförelser i stadsbornas sätt att ta till vara brukningsbar jord. Odlingar och trädgårdar har varit en naturlig del av vardagslivet. Frågan är till vilken grad de kan ha varit självförsörjande?*

Genomförande

Undersökningarna i kvarteret Venus inleddes med att sentida massor som använts som markberedningslager för anläggande av brandstationen och senare även parkeringsplatsen togs bort. De sentida massorna uppgick till ca 0,5–1 meter fördelat över ytan. De tjockaste markberedningslagren återfanns i öster, mot Västra Kanalgatan och Södertälje kanal. Utöver markberedningslagren fanns här också rena sandlager, vilka tillkommit vid de olika kanalgrävningarna och som drastiskt påverkat topografin i den här delen av området som ursprungligen utgjorde en sluttning mot öster och det vattendrag som föregick dagens kanal.

När markberedningslagren banats av ner till konstruktions-, lager- och anläggningsnivå påbörjades handgrävning. Lämningar som daterades till 1850-tal eller senare mättes in och beskrevs översiktligt för att sedan tas bort med maskin.

Den grävmetoden som dominerade undersökningen var Single context med begreppen kontext, grupp och fas. Tankegodset är att kontexter bildar grupper som ligger till grund för en stratigrafisk sekvens som utgör det kronologiska förloppet av konstruktion, brukning och destruktion som i sin tur utgör underlag för fasindelning. När det gäller lager betyder det att i fält tolkas kulturlagren som primär-, sekundär- eller tertiärdeponerade. Avsatta och påförda lager tillskrevs olika källvärde i förhållande till de upprättade frågeställningarna.

Vid undersökningen tillämpades de fyra vanligaste metoderna:

- *Handgrävning med skärslev* användes vid undersökning av konstruktioner och primärdeponerade ytor, samt vid utgrävningen av de förhistoriska anläggningarna.
- *Handgrävning med skyffel/hacka* användes vid sekundära- och tertiära depositioner.
- *Anpassad fingrävning med maskin understödd av handgrävning* användes vid större sammanhängande påförda eller avsatta lager.
- *Maskinschaktning.* Samtliga anläggningar grovrensades i samband med framtagandet med grävmaskin. De lämningar som bedömdes som äldre än år 1850 finrensades inför undersökning medan för de lämningar som bedömdes som yngre stannade rensningen vid grovrensning.

Efter rensning av kulturlager valdes grävmetod efter lämningens källvärde. Då undersökningens frågeställningar inriktades på strukturer, verksamheter och platsens nyttjande över tid låg fokus på de lämningar som kunde ge svar på utformning och organisation av bebyggelse, strukturer och primära lager. Samtliga kontexter mättes in, undersöktes och dokumenterades. Vid slutavbaningen hittades ytterligare förhistoriska lämningar som undersöktes i sin helhet. Efter detta gjordes ytterligare en avbaning.

Dokumentation

Alla inmätningar gjordes i SWEREF 99 TM med en RTK-GPS och överfördes till programmet Intrasis 3. Efterbearbetningar av materialet har gjorts i ArcGis 10. Det som mättes in med RTK-GPS i fält var undersökningsområdet, störningar, konstruktioner, anläggningar, lager, fynd och prover. Skriftliga beskrivningar gjordes på kontextblankettter framtagna för stadsarkeologi. Vartefter grävningen fortskred upprättades matriser dels för varje grupps ingående kontexter, dels för ytan i stort när så var möjligt. I och med att kulturlager i princip saknades över stora delar av området var det svårt att i fält förstå hur de olika konstruktionerna hängde ihop tidsmässigt. Inga profiler upprättades, då de inte ansågs bidra till ökad förståelse av området. All fotografering skedde digitalt och samtliga lämningar är fotograferade. En person utsågs att ansvara för all kontextregistrering och gruppering, vilket skedde i fält.

Fynd

Endast de fynd som kunde knytas till en kontext äldre än år 1850 samlades in. De fynd som kunde kopplas till kontexter mättes in digitalt och relaterades till sin grupp. Samtliga fynd samlades in manuellt. All fyndbearbetning gjordes efter fältarbetes avslut. I samband med fyndbearbetningen kasserades en del fynd. Vilka fynd det rör sig om framgår av fyndtabellen. Efter avslutat fältarbete valdes också fynd för konservering ut. All konservering gjordes vid ACTA i Stockholm.

Vissa kontexter som visade sig innehålla mindre obrända djurben, företrädesvis fisk, vattensållades på plats. Övrigt benmaterial plockades manuellt på samma sätt som övriga fyndkategorier.

Analyser

För att fördjupa bilden av kvarteret Venus och dess invånare har ett flertal riktade analyser gjorts. Det rör sig dels om naturvetenskapliga analyser, dels om mer djuplodande analyser av fyndkategorierna keramik och glas.

MAKROFOSSILANALYSER

Makrofossilanalyserna togs i syfte att besvara frågeställningar som berör vad det makroskopiska materialet kan berätta om olika aktiviteter på platsen och vilken typ av ekonomiska och sociala miljöer som kan kopplas till den. Sammantaget valdes 32 prover ut för analys. Proverna kom i tre fall från de förhistoriska anläggningarna, i övrigt kom proverna från de efterreformatoriska anläggningarna. Samtliga prover samlades in av arkeologerna på plats och analyserades av Stefan Gustavsson, Arkeologikonsult AB. För att få snabba svar, framförallt när det gällde det större sammanhängande lagren A647, A648, A649 och A1274, gjordes makrofossilanalysen redan under fältarbetet och svaret meddelades muntligt. Utifrån svaret på analysen valdes grävmetod för det enskilda lagret (se bilaga 5).

OSTEOLOGISK ANALYS

Den osteologiska analysen gjordes av Agneta Flood, AO Osteoarkeologi. Det osteologiska fyndmaterialet sorterades i fält och valda delar togs in för närmare analys (se bilaga 7).

^{14}C-ANALYSER OCH VEDARTSANALYS

Sammanlagt skickades tio prover för vedartsanalys, vilken genomfördes av Ulf Strucke, Arkeologerna, Statens historiska museer. Fyra prover valdes ut för ^{14}C-analys och skickades till Ångströmslaboratoriet i Uppsala, där Göran Possnert och Ingela Sundström analyserade dem (se bilaga 4).

KERAMIKANALYS

En analys av det insamlade keramikmaterialet har genomförts av Helmut Bergold, Arkeologgruppen AB. Utvalda kontexter studerades mer ingående (se bilaga 9).

LIPIDANALYS

Två förhistoriska eller tidigmedeltida keramikskärvor hade rester av fastbränt organiskt material på insidan av kärlet. För att ta reda på det organiska materialets beståndsdelar skickades keramiken på lipidanalys. Det organiska materialet analyserades av Sven Isaksson vid Arkeologiska forskningslaboratoriet på Stockholms universitet (se bilaga 6).

GLASANALYS

En fördjupad analys av glasmaterialet gjordes av Annica Ramström, Arkeologgruppen AB. För att vara en stadsarkeologisk undersökning var glasmaterialet förhållandevis litet. Fyndlistan tar upp 38 poster med glas, där ungefär hälften av glasmaterialet bestod av fönsterglas eller glas från 1850-talet och framåt. I glasanalysen lades fokus på bägare och kärl, framförallt från de äldre kontexterna (fas 2–3). Materialets omfattning gjorde det endast möjligt att hålla sig på en generell nivå (se bilaga 10).

KRITPIPSANALYS

Kritpipor är ett mycket bra dateringsmaterial som erbjuder snäva dateringar och kan visa på handelskontakter. En kritpipsanalys utfördes av Arne Åkerhagen (se bilaga 8).

MYNTBESTÄMNING

En myntbestämning utfördes av Monika Golabiewski Lannby. Sammanlagt analyserades 16 mynt som valdes ut från primära kontexter såsom golvlager, grundmurar och spisfundament (se bilaga 11).

Figur 12. Annica Ramström samtalar med besökare efter en avslutad visning av undersökningen.

Förmedling

Den arkeologiska förmedlingen inom kvarteret Venus kom att bli mer omfattande än vad som kunde anas i förväg. Det gällde framförallt antalet besökare i samband med visningsverksamheten. Generellt sett kan förmedlingsblocket betecknas som traditionell arkeologisk förmedling i samband med stadsundersökningar. Den bestod av mediekontakter, skriftlig information på platsen, visningar och föreläsningar. Södertälje är en mångkulturell stad, vilket gjorde att förmedlingen hade mångfald som en röd tråd och många gånger fick ett något annorlunda arbetssätt användas, framförallt vid visningarna.

Inför undersökningen togs en flyer fram som berättade lite om undersökningarna, när visningar skulle ske och hur man gjorde för att boka specialvisningar. Denna flyer fanns tillgänglig vid undersökningen nästan hela utgrävningsperioden och distribuerades även som reklammaterial till Södertäljes skolor inför skolvisningarna. Flyern som var tryckt i 2 000 exemplar tog dock slut cirka tre veckor innan undersökningen avslutades. Inledningsvis fanns en idé om att översätta flyern till arabiska, vilket visade sig vara ogenomförbart genom de kanaler som upprättats inför grävningen, varvid idén fick strykas.

I den kommunikationsplan och intresseanalys som föregick undersökningen gjordes bedömningen att grävningen främst hade ett intresse för lokalsamhället. Mediekontakterna kom därför att rikta sig till lokaltidningar och lokalTV. I samband med grävstart togs kontakt med de två lokaltidningarna Länstidningen Södertälje och Södertäljeposten, vilka båda besökte grävningen vid ett flertal tillfällen. Länstidningen gjorde även en webbTV-inspelning som finns tillgänglig på Youtube på internet. Lokal-TV i form av SVT Södertälje besökte utgrävningen och gjorde ett reportage om undersökningen.

Undersökningarna kunde under hela grävperioden följas via arkeologernas inlägg på Arkeologgruppens hemsida som uppdaterades varje vecka. Inläggen på hemsidan publicerades också som en väggtidning längs med byggstaketet på Gästgivaregatan. Utöver inläggen användes väggtidningen även för publicering av fyndfoton, kartor och äldre foton över Södertälje.

Vid staketet på Gästgivargatan byggdes en åskådarplats skyddad av betongsuggor där undersökningarna kunde följas. Platsen blev välbesökt av både enskilda personer och förskoleklasser. För att underlätta för besökarna sattes ytterligare informationsblad upp för att förklara vilka lämningar man såg invid staketet, denna information byttes ut kontinuerligt under tiden grävningen pågick. Här fanns utöver förklarande texter och planer också ett enklare land-use diagram som på ett enkelt och pedagogiskt sätt förklarade hur ytan använts över tid.

Bokningen av skolvisningar sköttes av Torekällsbergets museum medan själva visningarna i fält genomfördes av arkeologerna på plats. Torekällberget har upparbetade kanaler mot Södertäljes skolor, vilket ansågs kunna ge fördelar istället för att arkeologerna själva kontaktade varje enskild skola. Detta sätt att arbeta visade sig dock vara otympligt och ställde till en del bekymmer då bokningsansvariga på Torekällberget inte hade insyn i arkeologernas bokningskalender där specialbokningar fanns inlagda. Sammantaget visades undersökningen för ett tiotal skolklasser. Utöver skolklasser visade undersökningen för klasser inom Svenska för invandrare (SFI), ibland med tolk. Grävningen visades med tolk ytterligare ett par gånger för nyanlända ensamkommande flyktingbarn med inga eller ringa kunskaper i svenska.

De öppna visningarna pågick i sex veckor och fördelade sig på en lunch- och två kvällsvisningar per vecka. Utöver detta gjordes förbokade specialvisningar för kommunen, byggföretaget, politiska partier samt olika föreningar och företag med bas i Södertälje. Under denna sexveckorsperiod besökte omkring 4 500 – 5 000 personer platsen och antalet visningstillfällen utökades drastiskt. Vid varje visningstillfälle kom så pass många besökare att det sällan räckte med en visning per tillfälle, utan visningarna fick utökas till två, tre, fyra eller fem per gång. Det massiva intresset för undersökningarna skapade en lokal debatt i tidningarna kring möjligheterna att avbryta undersökningarna och skapa en historisk park med de rester av hus och källare som fanns på platsen. Denna debatt med insändare i tidningarna pågick som mest intensivt ett par tre veckor och avslutades med en undersökning på nätet, där man kunde rösta för eller emot en historisk park. Ja till parken vann med 67 procent. Detta intresse för de arkeologiska undersökningarna uppfattades som avhängiga den centrumomvandling som genomfördes under 1960-talet i centrala Södertälje. Många Södertäljebor var av uppfattningen att det inte fanns någonting bevarat under markytan i Södertälje och när så lämningarna i kvarteret Venus kom i dagen blev detta en brandfackla. Invånarna kände starkt att de få rester som fanns kvar av det ”gamla” Södertälje var bevarandevärda i ljuset av vad som hände vid centrumsaneringen, där få eller inga arkeologiska insatser gjordes.

Figur 13. Ola Winter och Agneta Flood grovrensar Hus 13, KG 26. Bilden är tagen vid den inledande schaktningen, precis i början av undersökningen.

Resultat

Det arkeologiska undersökningsområdet, som tillika var den tänkta byggytan, uppgick till cirka 1 500 kvadratmeter. Dagens marknivåer ligger som högst på 10,8 meter över havet i den norra delen av kvarteret och på 9,2 meter över havet i den södra delen. Ytan grävdes till ett djup av omkring 0,8 meter i nordvästra hörnet och som djupast till cirka 3,5 meter under nuvarande marknivå i den östra och nordöstra delen. När fyllnadsmassor, markberedningslager och byggnationsfaser tagits bort visade det sig att den naturliga topografin sluttar kraftigt mot öster ner mot dagens Södertälje kanal. Det visade sig också att det genom undersökningsområdet löper en naturlig åsrygg med en stigning mot norr.

För att skapa en plan yta för byggnation i den östra delen av undersökningsområdet, mot Västra Kanalgatan, har slänten genom åren fyllts ut med tjocka utjämnings- och markberedningslager. Under dessa lager fanns de äldsta lämningarna, nedgrävda i det sterila åsmaterialet, som i det här området består av gulorange grus och sand. Efter den inledande avbaningen uppdagades ganska snart att den västra sidan var hårt urschaktad, sannolikt i samband med den stora citysaneringen på 1960-talet (e-post stadsantikvarie Emma Tibblin 2016-04-15). I den här delen av undersökningsområdet fanns inga kulturlager eller andra ytliga lämningar bevarade, utan det naturliga åsmaterialet låg direkt under bärlagret för asfalten. De fåtal lämningar som återfanns där bestod av djupa nedgrävningar i form av till exempel källare. Ett stort antal moderna störningar som planteringslådor, betongfundament, rörledningar och cementbrunnar fanns spridda över området med en koncentration i sydöst.

Undersökningens resultat redovisas utifrån de sex faser eller tidshorisonter som kunde urskiljas i det arkeologiska materialet. Faserna har tidsbestämts utifrån en kombination av stratigrafiska relationer, daterande fynd, ^{14}C-dateringar och det historiska kartmaterialet, vilka tillsammans visar på händelser inom undersökningsområdet som varit så omfattande att man kan tala om nya faser. Faserna i sig visar alltså på historiska brott eller händelser där undersökningsområdet omdanats så kraftfullt att det förändrat platsens tomtstruktur eller byggnadsbestånd på ett bestående sätt.

De sentida störningarna gör att det delvis saknas stratigrafiska kopplingar mellan olika delar av undersökningsområdet. I de fallen har daterande fynd använts för att placera kontexterna i respektive fas.

Den äldsta fasen, fas 1, består av förhistoriska och tidigmedeltida lämningar i form av stolphål, härdar, härdgropar och en ränna. Till fas 2 hör en källarbyggnad från cirka 1570–1650. Byggnaden brann ner i mitten av 1600-talet, sannolikt i stadsbranden år 1650. När bebyggelsen återuppfördes under fas 3 var den koncentrerad till den sydöstra delen av undersökningsområdet.

Fas 3 och fas 4 följer samma bebyggelsemönster, men separeras av ett brandlager. De nya byggnaderna i fas 4 uppförs omkring sekelskiftet 1700.

Byggnaderna i fas 5 uppförs utifrån samma tomtindelning, men med en förskjutning åt väster. Runt år 1740 förändras byggnadsmönstret och större byggnader med kraftiga syllar uppförs, vilka sedan står på plats fram till 1800-talets början.

Fas 6 representerar 1800- och 1900-talsbebyggelsen i form av en källargrund och en dammkonstruktion. Nedan följer en kronologisk redovisning av de kontexter och kontextgrupper som ingår i faserna.

Figur 14. Detaljkarta över närområdet kring kvarteret Venus med undersökningsområdet markerat med blått. Skala 1:2 000.

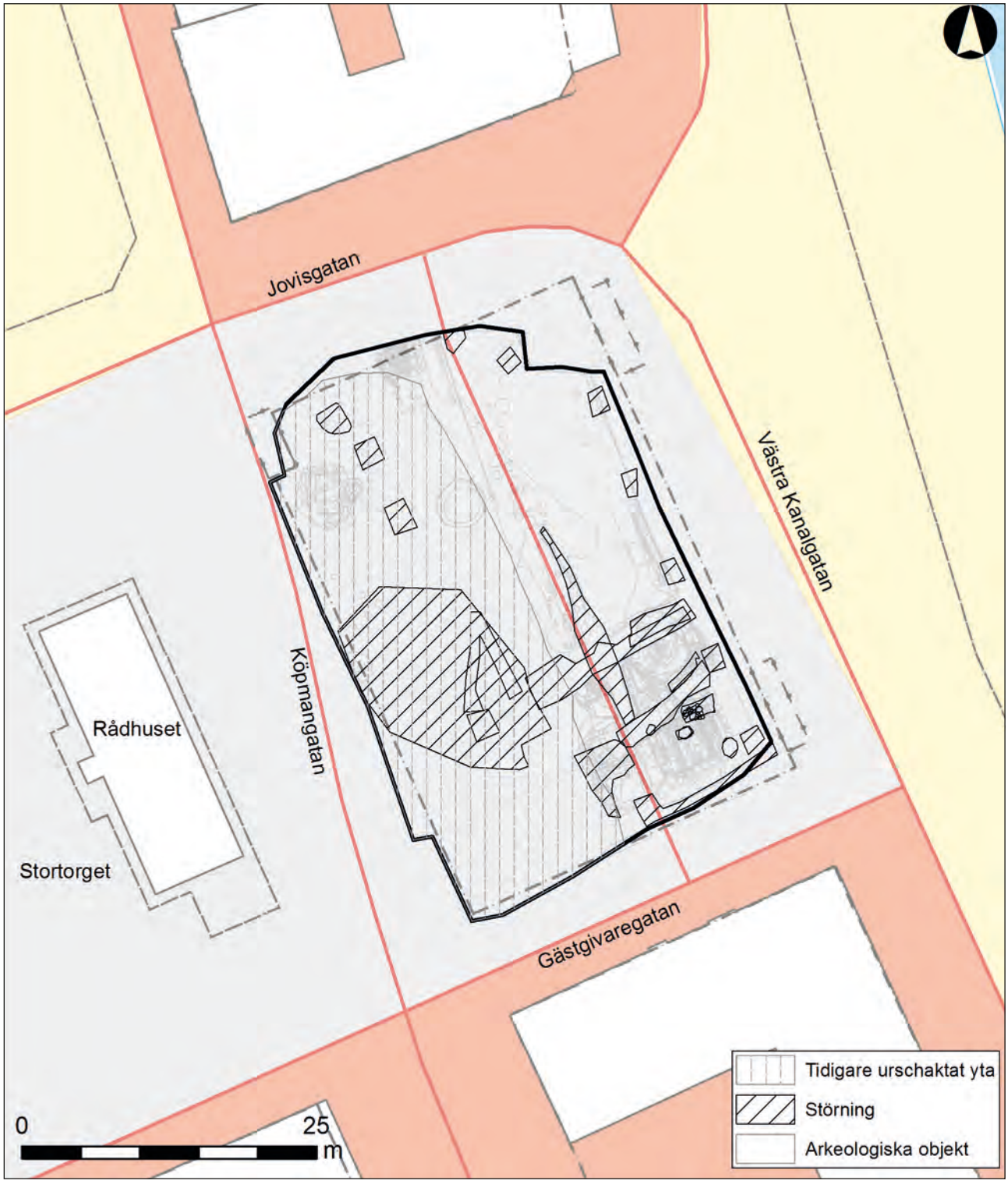

Figur 15. Översiktsplan över undersökningsområdet som visar samtliga störningar på ytan. Observera den stora urschaktningen mot väster. Skala 1:500.

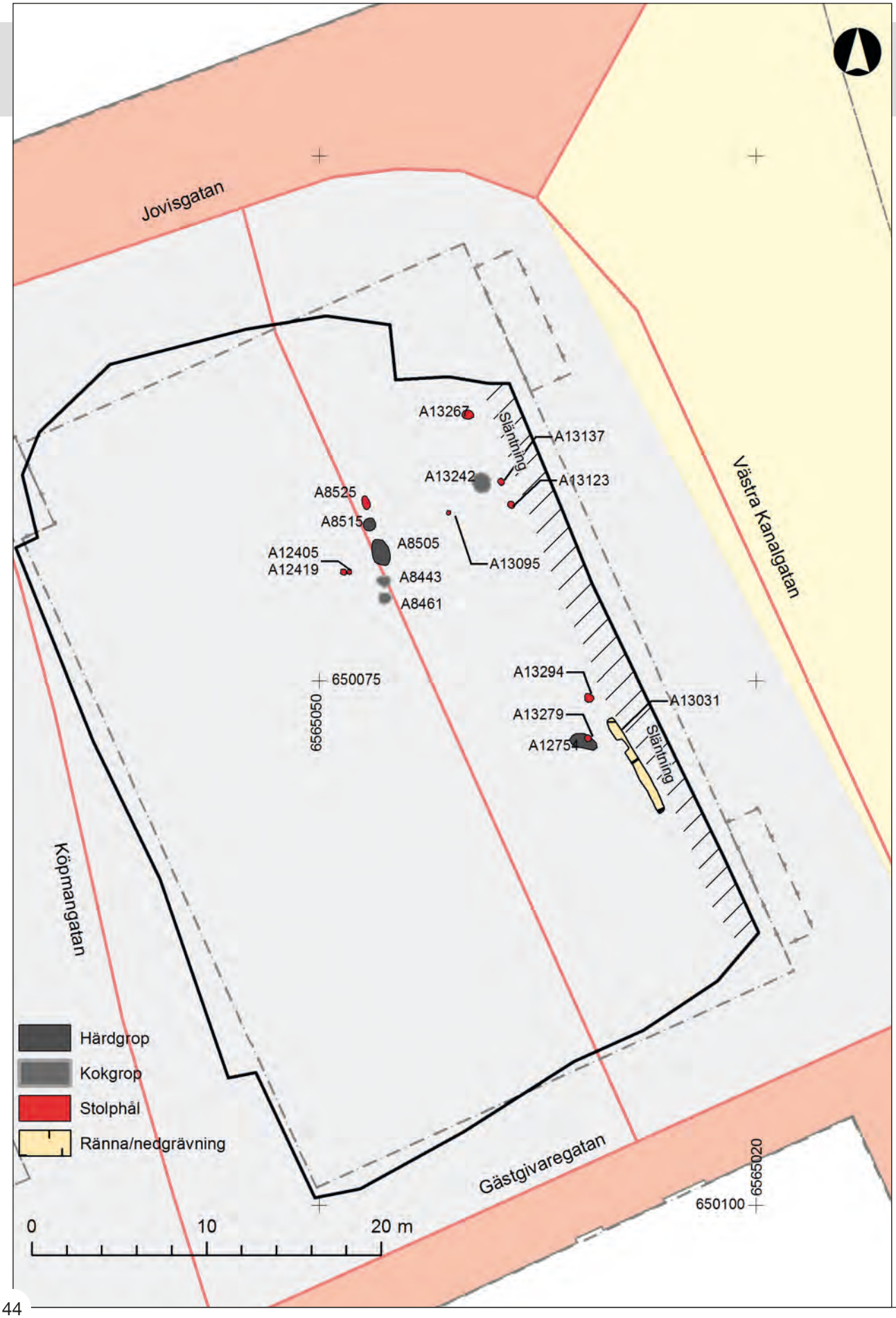

Figur 16. Plan över de förhistoriska och tidigmedeltida anläggningarna. Stolphål är markerade med rött, härdar med svart, kokgropar med mörkgrått och rännan är mörkgul. Skala 1:300.

Fas 1 De äldsta lämningarna 490–1220 e.Kr.

Till den äldsta fasen kan sexton anläggningar såsom stolphål, härdar, kokgropar och en väggränna knytas. Anläggningarna var koncentrerade till den norrgående åsryggen och den östra sluttningen mot Södertälje kanal. Fyra anläggningar daterades med hjälp av ^{14}C-analys vilket gav dateringar som spänner över perioden folkvandringstid – tidig medeltid.

Kategori	Antal
Stolphål	9
Härdar	3
Kokgropar	3
Ränna	1

Tabell 1. Anläggningstabell fas 1.

STOLPHÅL

Sammanlagt hittades nio stycken stolphål nedgrävda i det sterila gruset. Stolphålen var runda till ovala i plan med en U-formad eller skålformad profil. Stolphålens storlek varierade från 0,2–0,4 meter i diameter med ett djup av 0,2–0,5 meter. Samtliga var fyllda med brungrå siltig sand med inslag av grus. Tre av stolphålen hade tydliga stenskoningar. I stolphål A8525 påträffades en skärva östersjökeramik (F181). Skärvan, som är en bukdel, dateras till cirka 1000–1200 e.Kr. (muntlig uppgift Mathias Bäck, Arkeologerna vid SHMM). Den vedartsanalys som utfördes på kol från stolphålet visade på träkol från tall, vilket troligen utgör själva stolpen. Kolet daterades i två sigma till 1040–1160 e.Kr. vilket sammanfaller med dateringen av keramiken.

Figur 17. Stolphålet A13294 sett från norr.

HÄRDAR OCH KOKGROPAR

Det kan vara svårt att skilja på härdar, härdgropar och kokgropar och det råder delade meningar om vilka kriterier som ska definiera de olika anläggningstyperna (se t.ex. Lindfors, Amaya & Eriksson 2008). De påträffade anläggningarna i kvarteret Venus har delats in i kategorierna härdar och kokgropar. I härdarna fanns stora mängder kol och sot blandat med enstaka skörbrända stenar. I kokgroparna, som hade tydliga nedgrävningar, låg en större mängd skörbränd sten över ett lager träkol. De har i kvarteret Venus tolkats som anläggningar för lågtempererad matlagning.

Sammanlagt framkom tre härdar av förhistorisk karaktär. En av härdarna (A12754) var delvis undersökt vid förundersökningen och ^{14}C-daterad till vendeltid, 530–650 e.Kr. (Carlsson 2011:14). Härdarna var tydligt avgränsade mot omgivande steril mark, de var ovala till formen och varierade i storlek från 0,3x0,7 meter upp till 1x1,8 meter. Djupet varierade mellan 0,1–0,2 meter.

Figur 18. Kokgrop A13242, sedd från öster.

I samtliga härdar fanns kol, sot och enstaka skärvsten. Ett jordprov från härden A8515 analyserades utan resultat då makrofossilt material saknades.

Tre anläggningar har tolkats som kokgropar: A8443, A8461 och A13242. De hade alla tydliga nedgrävningar med ett stort inslag av skörbränd sten. Under den skörbrända stenen låg ett lager träkol. I plan var de runda till ovala i formen med en storlek som varierade från 0,65 till 1,10 meter i diameter. Djupet på groparna var cirka 0,25–0,35 meter. Två av groparna innehöll förutom skörbränd sten och träkol även brända djurben. Den osteologiska analysen visade att det rörde sig om matavfall från mellanstora däggdjur (se bilaga 7).

Makrofossilanalys och vedartsanalys utfördes på material från två av kokgroparna. Ingen av anläggningarna innehöll något makrofossilt material. Vedartsanalysen visade att det i kokgropen A8443 enbart fanns hårt bränd kol av tall. Fyllningen från kokgropen A13242 innehöll kol från både hassel och tall. Kolet från hasseln skickades vidare för en ^{14}C-analys, vilket gav en folkvandringstida – vendeltida datering, 490 – 670 e. Kr. (se bilaga 3 och 4).

VÄGGRÄNNA

Invid den östra schaktkanten påträffades resterna av en väggränna, A13031. Rännan låg i nordvästlig-sydöstlig riktning och mätte cirka 6 meter med en bredd på 0,35 meter, profilen var u-formad med en något rundad botten. Fyllningen i rännan bestod av sand och grus med rikligt av kol mot botten. I rännans fyllning hittades två skärvor östersjökeramik med rester av fastbränt organiskt material på insidan, fynd F242, samt en bit lerklining. Kolet från rännan ^{14}C-daterades till tiden omkring 1165–1220 e. Kr. (se bilaga 4) vilket också stämmer överens med dateringen för fynd F242 (muntlig uppgift Mathias Bäck). Den makrofossilanalys som gjordes på fyllningen i rännan innehöll rikligt med träkol men också förkolnade kärnor av brödvete och råg (se bilaga 5). En lipidanalys av matskorpan på keramiken från rännan visade på rester av cerealier, spannmål, blandat med animaliskt fett (se bilaga 6). Väggrännan fortsatte in i den östra schaktväggen och vidare utanför undersökningsområdet.

TOLKNING

Den äldsta fasen visar att området använts inom en vid tidsperiod, från folkvandringstid fram till tidig medeltid, från år 490–1220 e.Kr. De äldsta dateringarna kommer från två kokgropar och en härd som har daterats till folkvandringstid och vendeltid. Det rör sig troligen om en aktivitetsyta eller möjligen ytterkanten av ett större boplatsområde. Förekomsten av brända djurben pekar på tillredning av mat i kokgroparna.

De vikingatida och tidigmedeltida ^{14}C-dateringarna härrör från ett stolphål och en väggränna. Den keramik som framkom i anläggningarna stämmer väl överens med dessa dateringar. Väggrännan som hör till ett hus visar att det under denna period har funnits en boplats i området. Vad gäller de påträffade stolphålen så har deras funktion inte gått att klargöra, varken utifrån deras innehåll eller rumsliga placering.

Figur 19. Keramik (F242) från rännan A13031.

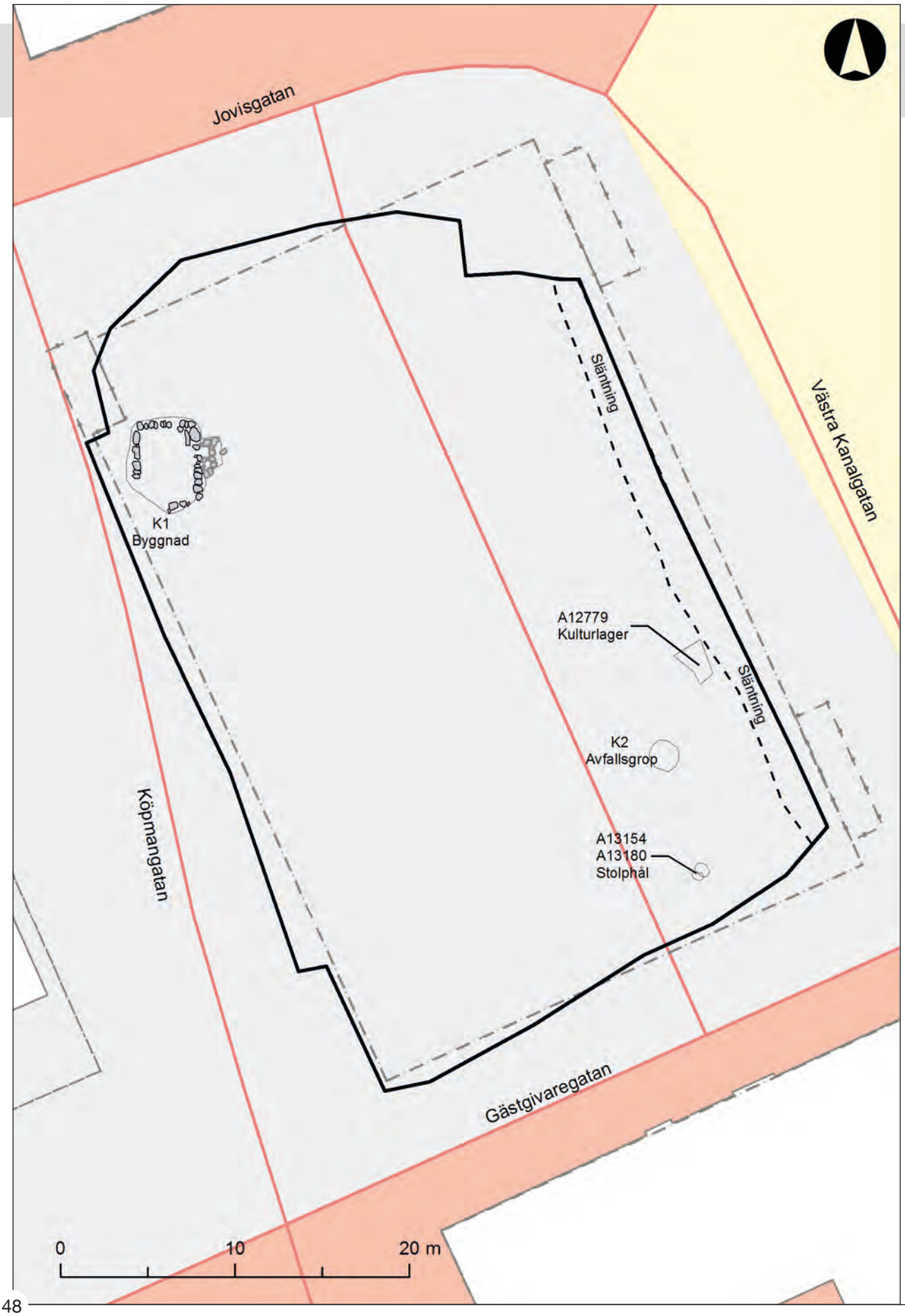

Figur 20. Översiktsplan med samtliga kontexter som ingår i fas 2. Skala 1:300.

Fas 2 Den första stadsbebyggelsen 1570–1650

Fas 2 utgörs av vad som uppfattas som den tidigaste stadsbebyggelsen på ytan. De anläggningar och kontexter som ingår i fasen hör till en äldre stadsplan än den reglering som genomfördes år 1650, efter den stora stadsbranden. Inom fasen finns en byggnad, kontextgrupp 1, som utifrån fyndmaterialet och husets placering i rummet har tolkats som undersökningens äldsta spår av stadsbebyggelse. Byggnaden, som återfanns i den nordvästra delen av undersökningsområdet, har varit utsatt för en kraftig brand.

Från den östra delen av undersökningsområdet återfanns ytterligare fyra anläggningar som stratigrafiskt kunde kopplas till fasen. Det rörde sig om ett kulturlager (A12779) en avfallsgrop (A13106) och två stolphål (A13154 och A13180).

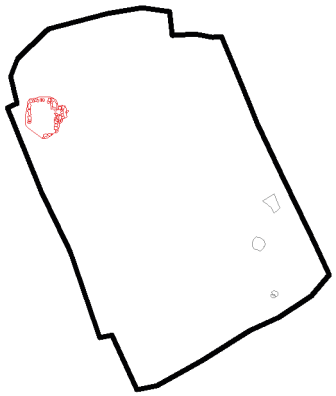

Kontextgrupp 1

KÄLLARE, HUS 1
Cirka 1570–1650

BESKRIVNING

I undersökningsområdets nordvästra hörn, delvis överlagrad av och nedgrävd i det sterila gruset, återfanns resterna av en källare. Storleken på källaren uppgick till 4x5 meter och själva konstruktionen utgjordes av en kallmurad stengrund. Väggarna var bevarade till en höjd av 0,4–0,6 meter med en tjocklek upp till 0,6 meter. Den bäst bevarade delen var den norra muren, där väggen fanns bevarad i upp till två skift. Det nedre skiftet var uppbyggt av 0,6–0,8 meter stora, tuktade, stenar med den flata sidan in mot källarrummet. Det övre skiftet bestod av mindre, rundade naturstenar med en storlek av 0,15–0,3 meter. I de östra och västra väggarna fanns endast det nedre skiftet bevarat. Den södra väggen var mycket fragmentarisk och endast tre stenar återstod. Puts fanns ställvis bevarat, vilket tyder på att insidan av källaren varit putsad.

Samtliga stenar visade spår av kraftig brand. Den östra väggen förefaller ha varit utsatt för högst värme, då stenarna här var skörbrända och sönderspruckna. Golvet i källaren utgjordes av ett trägolv (A4906) också det hårt brunnet. Golvplankorna låg i östvästlig riktning med en längd som varierade mellan 0,24–0,42 meter och en bredd på 0,16 meter. Under träplankorna fanns ett bjälklag (A4954) i form av tvärgående träunderliggare.

På golvet hade ett sandigt fyndförande lager (A4873) avsatts, innehållande keramik i form av delar av en trefotsgryta samt ett fat i rödgods, brända djurben från både mat och slaktavfall, samt delar av en glasbägare. En stor mängd träkol fanns i lagret som visar att att lagret påverkats av branden. Under trägolvet fanns en hårt trampad yta (A9127) som troligen tillkommit i samband med byggnationen. Det jordprov som analyserades från det sandiga lagret A4873 visade inget makrofossilt material medan det i provet från den hårt trampade ytan A9127 fanns förkolnade skalkorn (se bilaga 5).

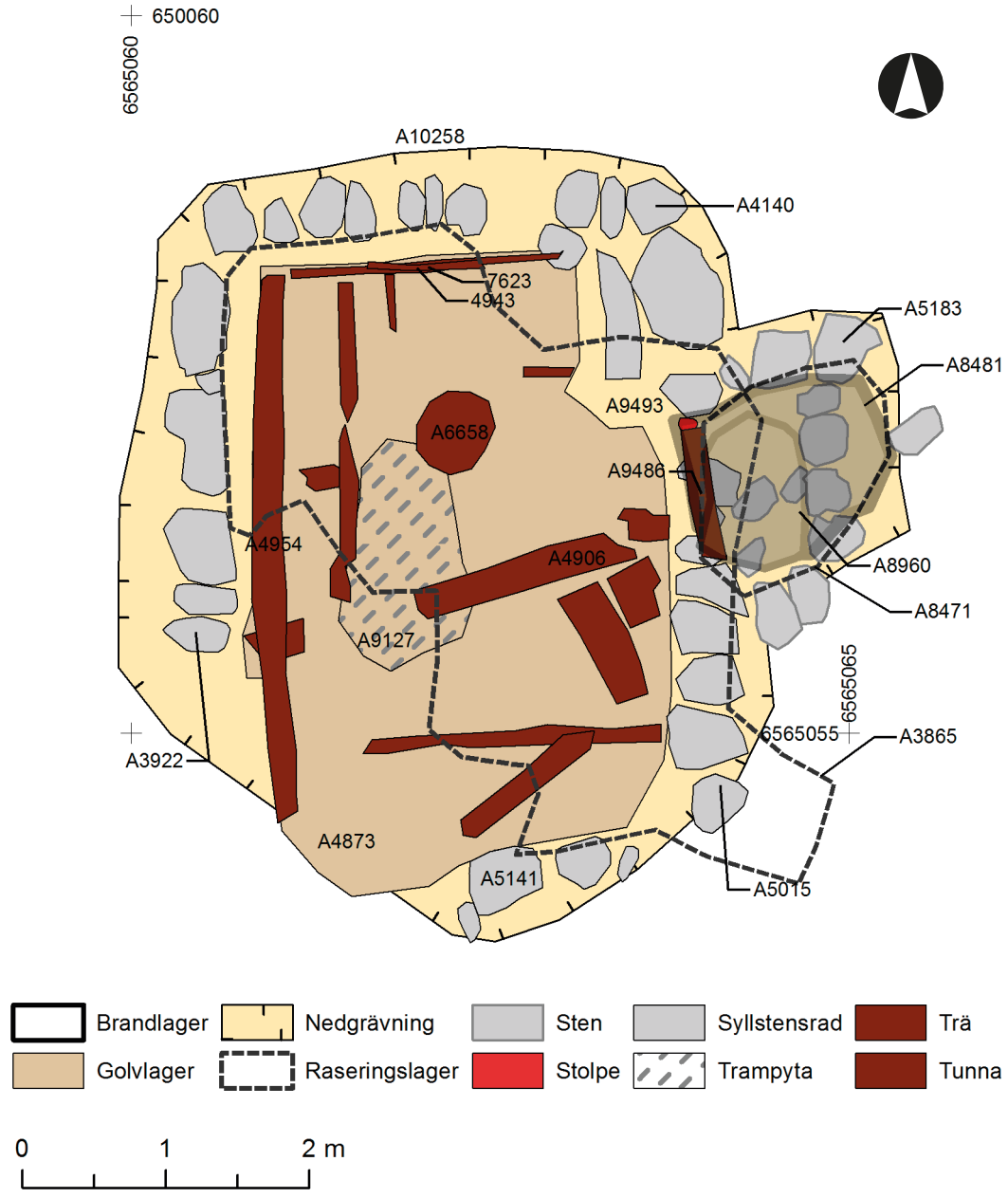

Figur 21. Plan över kontextgrupp 1. Skala 1:50.

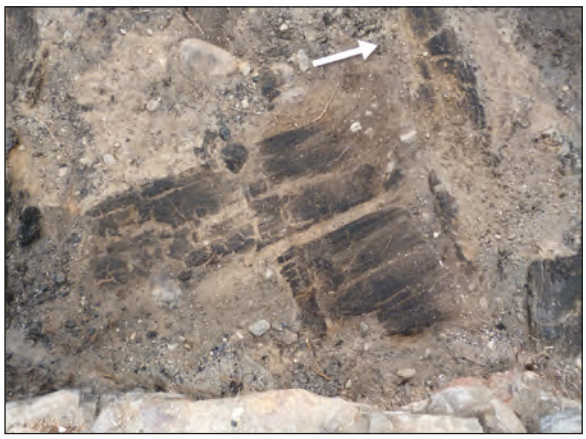

Figur 22. Det brunna trägolvet i källaren (A4906) sett från sydöst.

Figur 23. Ingång (A5183) och tröskel (A9486) sedd från söder.

Figur 24. Källaren efter rensning, sedd från söder.

I nordöst låg ingången till källaren (A5183) som bestod av en fyrkantig utbyggnad, 1,6x2,1 meter, byggd av 0,25–0,5 meter stora stenar. Ingången var kallmurad och även denna med rester av puts på insidan. Här påträffades förkolnade rester av en tröskel (A9486) och en dörrkarm (A9493). Att det brunnit kraftigt här var tydligt då endast kol och aska (A8481, A8960) fanns kvar av golvet.

I källarens norra del fanns rester av en brunnen trätunna som var omkring 0,6 meter i diameter (A6658). Intill tunnan hittades en öltapp i kopparlegering. Inledningsvis tolkades öltappen höra ihop med tunnan, men makrofossilanalysen visade att tunnan innehöll förkolnade bitar av beta eller rova blandat med en stor mängd sand. Längs källarens norra vägg låg en längre planka (A4943) tätt intill denna fanns ytterligare en planka (A7623) och ett störhål (A7622) som tillsammans kan utgöra resterna av en hylla.

Källaren var igenfylld med rasmassor (A3865, A8471) i form av sten, tegel,och mot botten förkolnade trästockar. Rasmassorna var blandade med grov sand som troligen tillkommit och fyllt igen källaren när området markberetts efter branden. En större grop, hörande till fas 3 (A8589) var grävd rakt genom källaren och rasmassorna.

Kontext id	Typ
3865	Raseringslager
3922	Stensyll
4140	Stensyll
4873	Golvlager
4906	Golvplankor
4943	Planka
4954	Underliggare
5015	Stensyll
5141	Stensyll
5183	Ingång
6658	Tunna
7622	Störhål
7623	Planka
8471	Raseringslager
8481	Golvlager
8960	Asklager
9127	Tramplager
9486	Tröskel
9493	Dörrkarm
10258	Nedgrävning

Tabell 2. Kontexter tillhörande kontextgrupp 1.

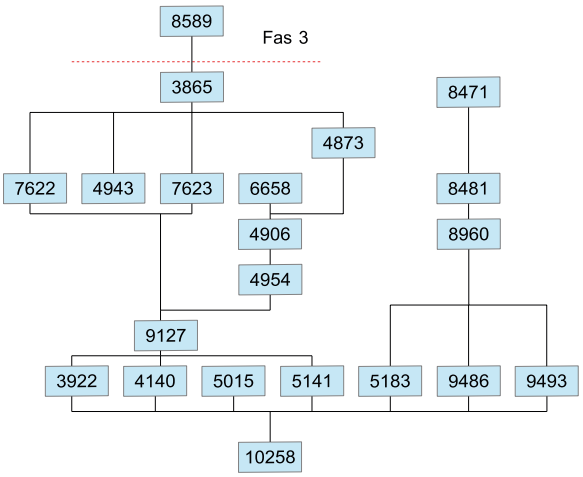

Figur 25. Matris över kontext 1.

Figur 26. Raerengods (F292), stämplad år 1579, hittades i golvlagret till den brunna källaren.

FYND

Flertalet av de fynd som kunde knytas till källaren var daterande såsom keramik, kritpipor och mynt. Sammanlagt hittades sex stycken mynt. Ett mynt (F63) från Johan III:s regeringstid, präglat 1591–1592, hittades i golvlagret A4873. I det brända golvlagret vid ingången A8481 framkom ytterligare ett mynt från Johan III:s tid, präglat år 1592 (F65). Därutöver hittades fyra mynt i raseringslagren, varav tre var från Johan III:s regeringstid, två präglade år 1573 och ett från år 1578. Det fjärde myntet hittades i ett av raseringslagren och var ett Kristinamynt från år 1636.

Vid ingången till källaren hittades ett gångjärn, en hasp och ett lås, vilka tolkas höra samman med dörrkarmen och en eventuell källardörr. På golvet vid ingången låg också två skärvor keramik av Raerentyp stämplat med årtalet 1579 (F292). I golvlagret A4873 hittades förutom mynten, en i stort sett komplett trefotsgryta samt delar av ett fat, båda i rödgods. Utöver det hittades i golvlagret också en hyska till ett klädesplagg, järnbeslag samt ovan nämnda öltapp (F85). I golvlagret hittades även brända djurben från nöt, får/get tamsvin, häst, höns och fisk (se bilaga 7). Kritpiporna som hittades i källargrunden kom samtliga från raseringslagren och var av holländskt ursprung. De bestod av ett piphuvud, dekorerat med en tudorros, daterad till åren 1625–1640 och en del av ett skaft, dekorerat med en fransk lilja, daterad till

Figur 27. Öltappen (F85) efter konservering.
Foto Acta konserveringscentrum AB.

Figur 28. Trefotsgryta (F190) hittad i golvlagret. Samma skala som figur 27.

åren 1640 –1650 (se bilaga 8). I raseringslagret hittades utöver kritpiporna också delar av skålar och fat i rödgodskeramik.

TOLKNING

Kontextgrupp 1 var en nedgrävd stenkällare med ingång från nordöst. Daterande fynd av keramik samt mynt påträffades i byggnadens golvlager. Fyndens datering ligger mellan åren 1579 – 92, vilket tolkas som att byggnaden är uppförd någon gång mellan åren 1570 –1590. Dateringen styrks ytterligare av att byggnaden ligger i nord-sydlig riktning och följer den medeltida stadsplanens mönster. Den stora mängd sten, tegel och trästockar som påträffades inrasat i källaren, talar för en överbyggnad av sten och/eller trästockar. Källaren har använts till förvaring av bland annat rotfrukter och säd.

Makrofossilanalysen av innehållet i tunnan visade på förtorkade bitar av beta eller rova blandat med en stor mängd sand. Ett vanligt förvaringssätt för rotfrukter var att förvara dom i bingar eller tunnor fyllda med sand. I tramplagret under trägolvet hittades förkolnade skalkorn, som kan komma från matberedning eller från vådeld. Skalkorn används både i kosthållet och till dryckestillverkning. Inget av de här funna sädeskornen tyder på att det skulle vara fråga om mältat korn för ölbryggning, utan det rör sig förmodligen om säd för konsumtion. Säden kan ha fallit ner mellan springorna i trägolvet och kan mycket väl härröra från tiden då huset var i bruk. Fynden av keramikfat, glasbägare och öltappen förstärker bilden av att källaren använts till förvaring.

Det förkolnade golvet, asklagret och de eldpåverkade syllstenarna visar att byggnaden varit utsatt för kraftig brand. Den stora mängden fynd som lämnats kvar i byggnaden indikerar att man hastigt övergivit källaren, utan att ta tillvara husgeråden. Raseringslagren innehöll mynt från Kristinas regeringstid med präglingsår 1636, tillsammans med fynden av kritpipor daterade fram till omkring 1650 bör husets brukningsfas varit fram till 1650-tal, vilket stämmer väl överens med 1650 års stadsbrand. Detta kan dock inte med säkerhet fastställas då inga omkringliggande lager fanns kring källaren, och endast en rest av ytterligare ett brandlager fanns i undersökningsområdets västra del. Efter att källaren övergivits och fyllts igen grävdes en grop, A8589, rakt genom rasmassor och källare (se fas 3).

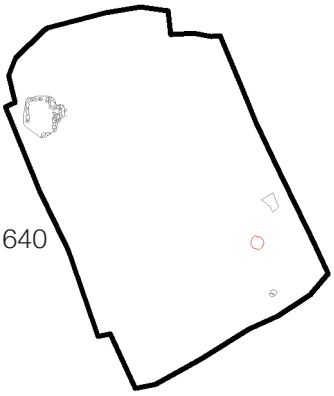

Kontextgrupp 2

AVFALLSGROP
Datering: cirka 1600–1640

BESKRIVNING

Kontextgrupp 2 utgjordes av en avfallsgrop i undersökningsområdets sydöstra del. Gropen hade en diameter på 1,7 meter och var grävd i det sterila morängruset med ett djup av 0,75 meter. Mot botten och längs kanterna syntes ett avsatt siltlager (A13216) något som tyder på att gropen stått öppen en tid. Fyllningen (A12959) som svämmade över och täckte en större yta än gropen bestod av gråbrun sandig silt. I gropen hade ett blandat hushållsavfall bestående av obrända djurben från både slakt och matavfall dumpats. Där fanns också keramik, spik, kakel och kritpipor.

Kontext id	Beskrivning
12959	Fyllning
13216	Avsatt siltlager
13106	Nedgrävning

Tabell 3. Kontexter tillhörande kontextgrupp 2.

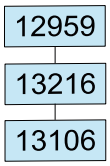

Figur 29. Matris över kontextgrupp 2.

Figur 30. Kritpipor (F100) som hittades i avfallsgropen.

Figur 31. Kakel (F288) från avfallsgropen. Samma skala som i figur 30.

FYND

I gropens fyllning fanns daterande fynd i form av kritpipor av holländskt ursprung (F100). De bestod av ett skaft dekorerat med en fransk lilja och ett huvud med en tudorros som klackmärke. Kritpiporna dateras mellan årtalen 1625–1640. Ett Kristinamynt präglat år 1635 (F66) hittades också i gropen.

TOLKNING

Det avsatta siltlagret tyder på att gropen stått öppen under en tid och sekundärt använts som avfallsgrop. De daterande fynden visar att gropen fylldes igen någon gång mellan åren 1625 och 1640-talet.

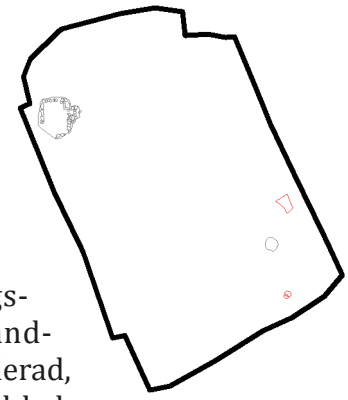

Övriga anläggningar i fas 2

LAGER A12779

I den östra delen av undersökningsområdet fanns resterna av ett brandlager (A12779). Lagret bestod av melerad, svartorange, hårt brunnen sand med kol, sot och aska. Lagret, som uppgick till en yta av 2x2 meter överlagrade delvis den tidigmedeltida rännan (A13031) och låg delvis på det sterila gruset. Lagret tolkas som resterna av en tidig markhorisont som utsatts för kraftig brand och placeras stratigrafiskt som hörande till fas 2, då det delvis överlagrade rännan från fas 1 och det sterila gruset, men låg under lämningarna i fas 3.

STOLPHÅL A13154, A13180

I den sydöstra delen av undersökningsområdet hittades två stolphål i det sterila gruset. Stolphålen låg tätt samman och det visade sig att det mindre, östra stolphålet (A13180) delvis var grävt igenom det större stolphålet (A13154). Det äldre och större stolphålet var stenskott med en diameter på 0,75 meter och ett djup av 0,25 meter.

Det mindre, yngre stolphålet var 0,6 meter i diameter med ett djup på 0,4 meter. Mot botten av fyllningen återfanns bark i en halvcirkel, vilket kan utgöra resterna av en stolpe. De båda stolphålen var igenfyllda med det överliggande utjämningslagret A12103, hörande till fas 3.

Stolphålen, som är odaterade, har placerats i fas 2 beroende på fyllnadsmaterialet, då det är helt annorlunda mot fyllnadsmaterialet i de äldre anläggningarna som hör till fas 1.

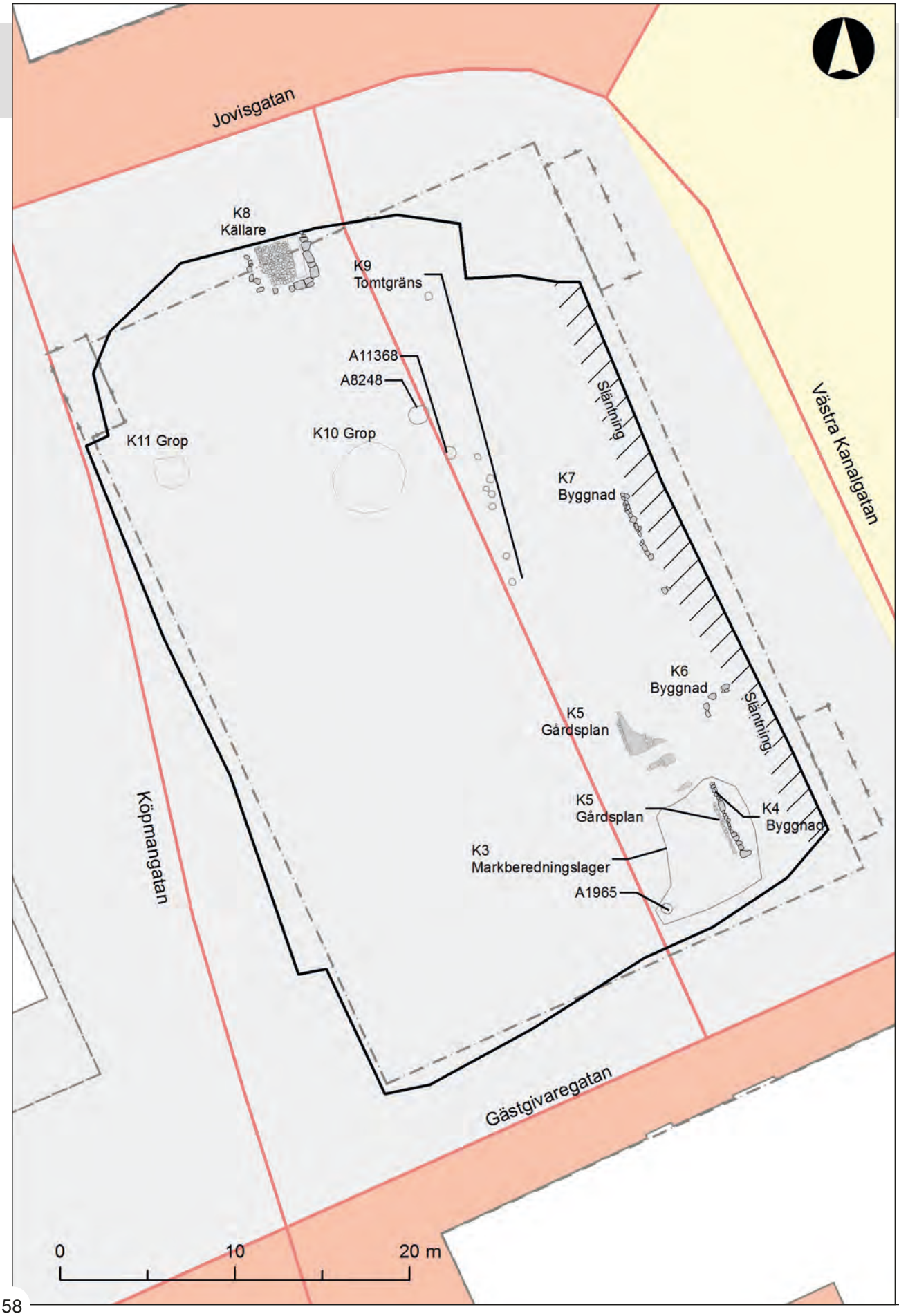

Figur 32. Översiktsplan med samtliga kontexter som ingår i fas 3. Skala 1:300.

Fas 3 Stadsregleringen 1650–1700

Den omfattande stadsbranden år 1650 kom att ödelägga stora delar av Södertälje. När staden åter byggdes upp var det utifrån stormaktstidens rutnätsmönster med en nordväst-sydöstlig axel. På stadskartan från år 1700 års ses kvarter och tomter utlagda enligt det nya rutnätsmönstret. Staden fick också ett nytt torg, som anlades väster om undersökningsområdet. Torgets nya placering innebar att Stockholmsvägen lades om så att infartsvägen istället kom att ligga direkt söder om undersökningsområdet. Dagens kvarter bestod på 1700-talet av två kvarter med en genomgående gata i nordväst-sydöstlig riktning. Öster om gatan fanns två tomter och väster om gatan sex tomter. Undersökningsområdet berörde fyra tomter väster om gatan, varav två var bebyggda under fas 3. Fasen omfattade fyra byggnadsrester (Hus 2–5).

Kontextgrupp 3

MARKBEREDNING
1650–1700

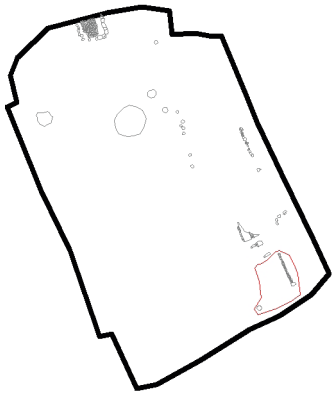

BESKRIVNING

Efter stadsbranden vidtog en period av markberedning inom den sydöstra, låglänta, delen av undersökningsområdet. Undersökningen visade en komplicerad lagerbild där man vid upprepade tillfällen fyllt ut slänten. Utfyllnaderna A12103 och A12719 har tillkommit dels genom avfallsdumpning av keramik, djurben (slakt och matavfall), tegelkross och större trädelar, dels genom påförda silt, sand- och gruslager i syfte att jämna ut och stabilisera ytan. Utfyllnadslagren mätte upp till 0,5 meter i den östra delen, för att tunna ut avsevärt i väster.

Något längre norrut fanns rester av ett avsatt humöst sandlager (A12748). Den makrofossilanalys som gjordes indikerar en rik flora av ogräs och tramptåliga örter, vilka man vanligen finner utefter vägar, gårdsplaner och ruderatmark (se bilaga 5).

Kontext id	Beskrivning
12719	Flammig sand och gruslager Utjämningslager/konstruktionslager för byggnad
12103	Utjämningslager, silt grus avfall
12748	Tramplager

Tabell 4. Kontexter tillhörande kontextgrupp 3.

TOLKNING

De utfyllnader och markberedningar som gjordes i den här delen av ytan syftade till att skapa plana ytor inför byggnation. För att skapa ytor fylldes sluttningen ner mot dagens kanal ut med hushållsavfall varvat med silt sand och grus och därefter anlades två byggnader, kontextgrupp 4 och kontextgrupp 6. Det makrofossila materialet från sandlagret A12748, stratigrafiskt överlagrat av kontextgrupp 6, visade fröer av ogräs och tramptåliga örter som passar in i en gårdsmiljö eller vägren. Antagligen har ytan stått öppen en tid innan byggnaden uppfördes.

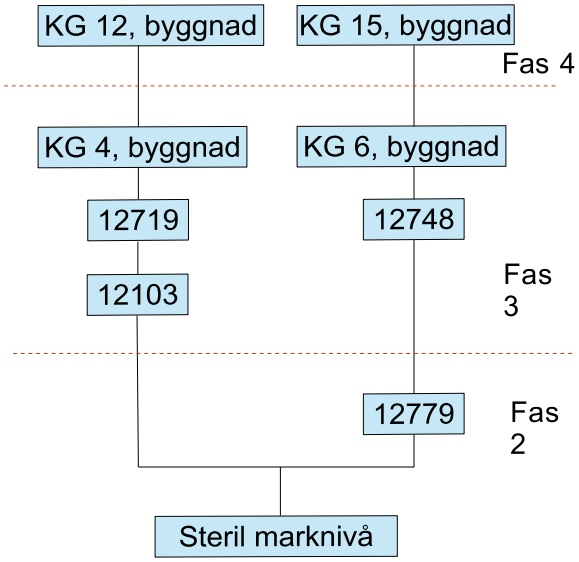

Figur 33. Matris över kontextgrupp 3 samt under- och överliggande kontexter.

FYND

Det tjocka utjämningslagret A12103 innehöll en mängd fynd. Fynden tolkas som hushållssopor som slängts ut i slänten. Keramiken var spjälkad och fragmentarisk, till största del bestående av rödgods (F226), men enstaka skärvor stengods och en bit holländsk majolika (F284) fanns också i lagret. Utöver keramiken förekom även kritpipsfragment (F102), fönsterglas (F165), järnspikar, en järnkniv (F24) och obrända djurben (F267). Djurbenen bestod både av slakt- och matavfall. Här fanns också tre fragment av grönglaserat reliefkakel (F291) och en skärva målat glas från en emaljmålad bägare av Humpentyp (F166).

Figur 34. Blå och vit Majolika (F284) från utjämningslagret A12103.

Figur 35. Målad skärva från Humpenbägare (F166) från utjämningslagret A12103.

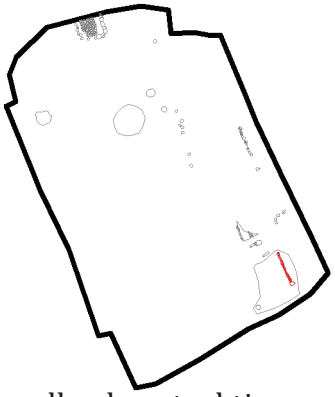

Kontextgrupp 4

HUS 2
Cirka 1650–1700

BESKRIVNING

På markberednings- eller konstruktionslagret A12719 uppfördes en byggnad, Hus 2. Endast en mindre del av huset var bevarat, cirka 4,5 x 1 meter, då nedgrävningen från en källare hörande till fas 6 var grävd igenom husets norra och östra del. Den bevarade delen hade en stensyll (A12157) som bestod av grovt huggna stenar, 0,1–0,3 meter stora. Det sydvästra hörnet bestod av en cirka 0,6 meter stor, grovt huggen sten. Markens lutning innebar att syllen var i två skift, fogad med lera (A12483). I norr bestod syllen av ett skift sten. På insidan av syllen, lagd på leran, fanns rester av trä (A12149) som utgjorde den understa träsyllen.

Väster om byggnaden undersöktes ett lager sand och silt (A12628), vilket låg mot syllen. Det var synligt längs med byggnaden och vidare mot norr. Lagret var kompakt och varierade i tjocklek från 0,04 meter i väster upp till 0,2 meter längs med syllen i öster. Analyserade makrofossilprover från lagret visade på oförkolnade fröer av svinmålla, jordrök, trampört, grodblad, lomme, vägtistel, snärjmåra, nejlikrot och stora mängder björkfrö. Samtliga är arter som passar in på en gårdsplan, en väg eller ruderatmark (se bilaga 5).

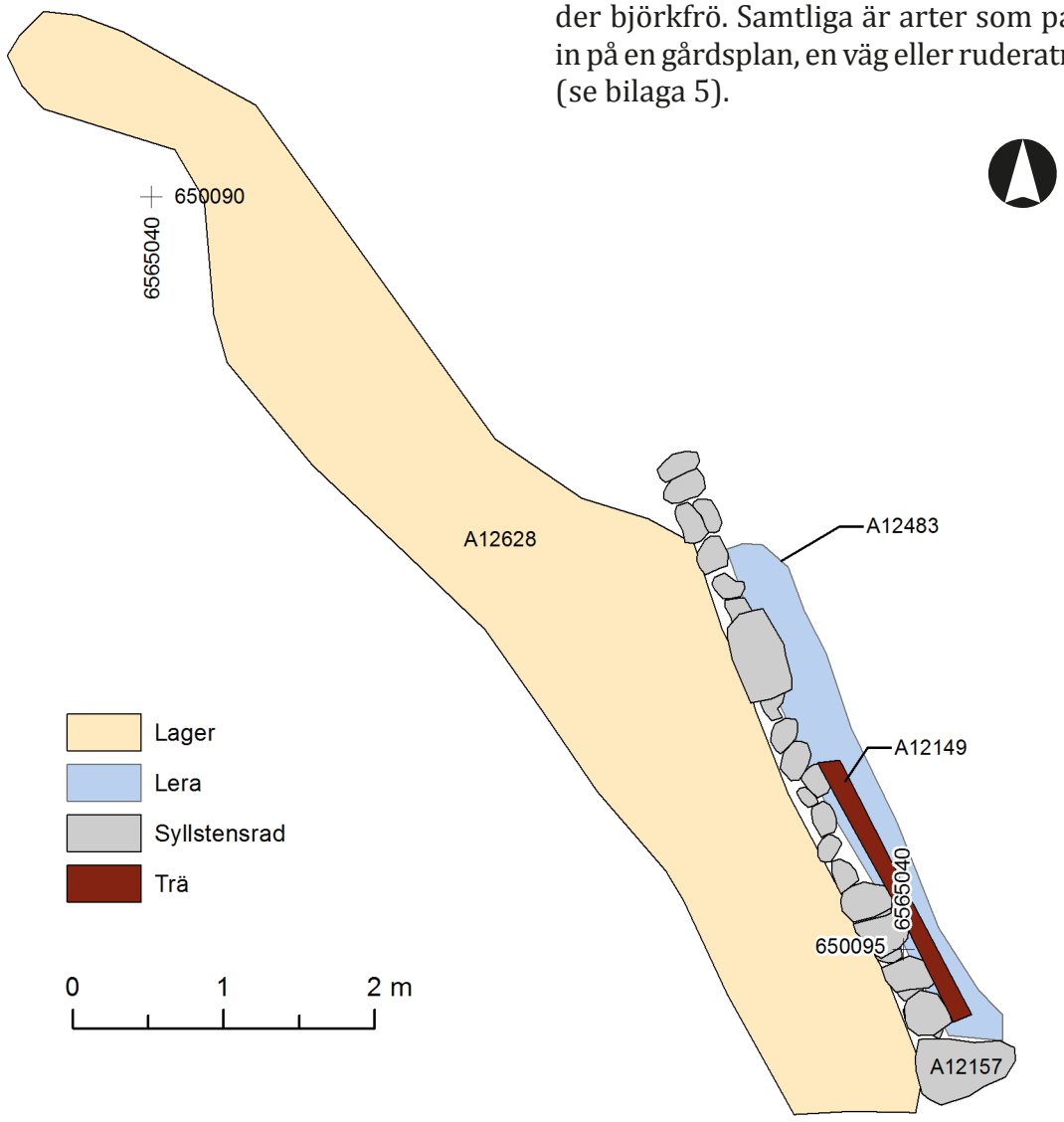

Figur 36. Plan över kontextgrupp 4 (Hus 2). Skala 1:50.

Figur 38. Foto av syllstenarna A12157 sett från söder.

Kontext id	Beskrivning
12628	Tramplager
12149	Träplanka
12483	Lera
12157	Stensyll
12719	Konstruktionslager

Tabell 5. Kontexter tillhörande kontextgrupp 4.

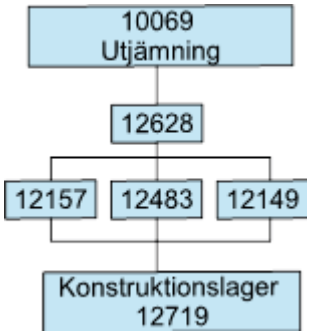

Figur 37. Matris över kontextgrupp 4.

TOLKNING

De klena stensyllarna gör att huset tolkas som byggt i skiftesverk. Då huset var dåligt bevarat, i kombination med avsaknaden av fynd, är dess funktion inte möjlig att fastställa. De i omgångar påförda lagren samt det faktum att byggnadens södra del var uppbyggd i två skift med tätningslera tryckt mot stenarna, visar att det funnits problem med sättningar. Trots försök att staga eller förstärka grunden mot söder har sättningarna i byggnaden blivit så kraftiga att den till slut övergavs och ytan fylldes återigen i sin helhet med sand, grus och sten. Den makrofossilanalys som gjordes på det intilliggande och samtida sandlagret har däremot kunnat ge en bild av den omkringliggande miljön. Analysen visade att väster om byggnaden fanns en stor mängd fröer som alla passar in i en öppen utomhusmiljö, gårdsyta eller vägsträckning. Placeringen i rummet gör att ytan tolkas som en gårdsyta.

Kontextgrupp 5

GÅRDSPLAN
1650–1700

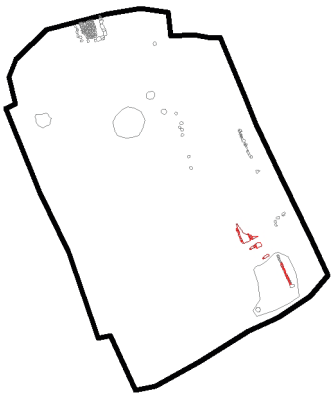

BESKRIVNING

Då Hus 2 inte längre var i bruk gjordes en ny markberedning bestående av grus och sand (A10069), på vilken en delvis stenlagd gårdsplan anlades. Den norra delen av gårdsplanen var skuren av nedgrävningen för en damm hörande till fas 6 och mitten av gårdsplanen var skuren av ett rörschakt. Den stenlagda ytan A7817 var cirka 1,4x2,9 meter och bestod av tätt lagda rundade stenar, cirka 0,15 meter i diameter. Längs den västra kanten fanns något större stenar i storleken 0,15–0,35 meter (A7695). Stenarna var satta i sand. Ytan lutade svagt mot öster, ner mot en rännsten som löpte längs med stenläggningen i nordvästlig-sydöstlig riktning. Rännstenen bestod av vinklade stenar i samma storlek som stenarna i västra kanten. Öster om rännstenen fanns endast fragmentariska rester av stenläggningen (A8244). De bevarade delarna mätte från norr till söder 0,8x0,6 meter, 1,0x0,6 meter och 0,9x0,25 meter och bestod av tätt lagda rundade stenar i storleken 0,05–0,25 meter, lagda mot rännstenen. Stenarna var satta i sand (A8209 och A9556). På stenarna fanns ett trampat lager (A7663) som sträckte sig över den stenfria ytan, med en tydlig horisont av träflis mot botten. Lagret låg mot stenkanten, A7695, som begränsade trampytan österut.

I öster, där ytan lutade kraftigt, hade man försökt jämna ut marken med sand och grus (A7607 och A7429). På sanden och gruset fanns ett 0,10 meter tjockt lager (A5824 och A7011) med en tydlig brandhorisont. Lagret täckte en yta av cirka 12x4 meter, skuret i mitten av rörschakt och i söder av grunden till ett yngre syllstenshus hörande till fas 5. Lagret hade tydliga lerhorisonter, hårt bränd orange sand och förkolnade träbitar. Det makrofossila materialet visade en stor mängd förkolnade träbitar varav vissa var bearbetade, förmodligen rörde det sig om konstruktionsvirke.

Kontext id	Beskrivning
5824/7011	Bränd trampyta
7607/7429	Påfört grus
7663	Tramplager
7817	Stenläggning
8244	Stenläggning
7695	Kantstenar
8209/9556	Sättsand
10069	Utfyllnadslager

Tabell 6. Kontexter tillhörande kontextgrupp 5.

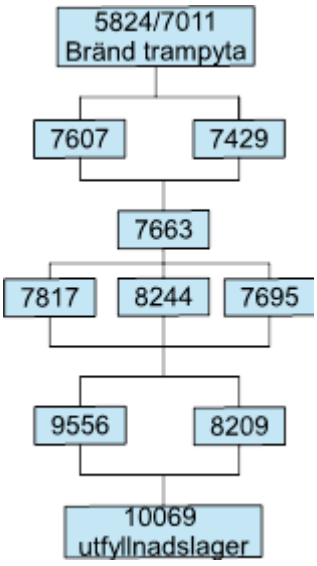

Figur 39. Matris över kontextgrupp 5.

TOLKNING

Kontextgrupp 5 utgjorde lämningarna efter en gårdsyta som fyllts upp och bättrats på i omgångar. Hela ytan lutade åt öster ner mot en rännsten, vilket skapade en naturlig avrinning. Dock tycks man ha haft problem med sättningar mot öster. Det var tydligt att man försökt bygga upp och förbättra den östra delen med påfört grus. En ny gårdsyta tillkom på gruset, nu utan stenläggning. Makrofossilanalysen visade en stor mängd förkolnade träbitar med spår av bearbetning, troligen konstruktionsvirke. Det kan handla om rester av spänger som lagts ut på gårdsplanen eller att man hyvlat, sågat eller yxat timmer på ytan. Brandlagret antyder att den yngre gårdsytan har varit utsatt för en lokal brand. Efter branden övergavs gårdsplanen och en ny byggnad uppfördes på platsen (se fas 4).

Gårdsytan ska kopplas samman med kontextgrupp 6 (Hus 3) som låg öster om gårdsytan. Då en dammkonstruktion hörande till fas 6 skär ytan saknas den fysiska relationen dem emellan. Däremot kan de rent stratigrafiskt kopplas samman och bör ses som en enhet (se matris nedan).

Figur 40. Stenläggningen med rännstenen. I den övre högra delen syns dammen som genomskurit gårdsplanen.

FYND

Ett oidentifierat kritpipskaft (F133) och några små skärvor rödgods (F250) påträffades i tramplagret A7663. På den yngre gårdsytan A7011 hittades enstaka kritpipsfragment (F127), några skärvor keramik av rödbrännande gods (F216) och skärvor av stengods av typen Westerwald (F283).

Figur 41. Keramik i form av Westerwaldgods (F283).

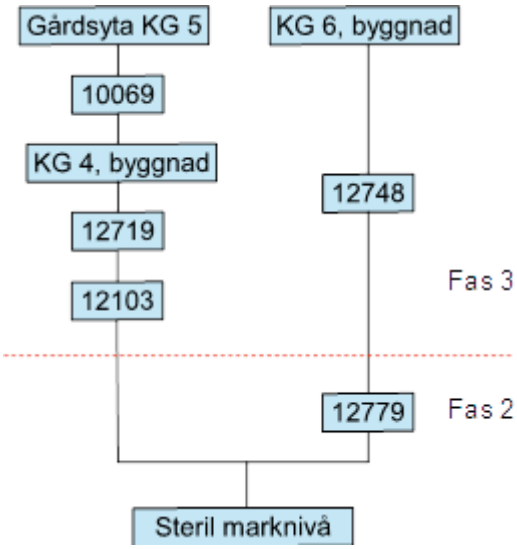

Figur 42. Matris som visar relationerna mellan gårdsyta KG5 och byggnad KG 6.

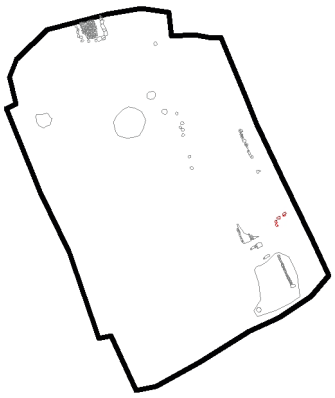

Kontextgrupp 6

BYGGNAD, HUS 3
1650 –1700

BESKRIVNING

Samtida med gårdsplanen var kontextgrupp 6, Hus 3. Byggnaden kunde inte avgränsas, då den låg nära den östra schaktkanten och försvann in i den samma och den södra delen var söndergrävd av en källare hörande till fas 6. Det som fanns kvar av byggnaden var sex syllstenar, rester av ett trägolv samt ett bjälklager. Innan byggnaden anlades hade området fyllts ut och jämnats av med ett lager av beige sand (A12616) lagt ovanpå tramphorisonten A12748. Som underlag för syllen låg påförd grov sand och grus (A12257). Syllstenarna A9297 bestod av sex grovt huggna stenar i storleken 0,2–0,5 meter som tillsammans bildade det nordvästra hörnet av byggnaden. I den norra delen var stenarna eldpåverkade och skörbrända. Golvet bestod av resterna efter ett brunnet trägolv (A9120). Den bevarade ytan täckte cirka 2x1,5 meter. Under trägolvet fanns sättsand (A10127) och träbjälkar (A10106), även dom brända. Bjälkarna var bevarade med en längd av 1,2 meter och en bredd av cirka 0,1 meter. Hela byggnaden var täckt av ett raseringslager (A8340) från husets övergivandefas. Norr om byggnaden fanns ett kulturlager (A12248) som var eldpåverkat på ytan . De fynd som hittades i det övre skiktet var sekundärbrända, medan fynden från botten av lagret var opåverkade av elden. Ytan överlagrades av rasmassor från huset (A10118).

Kontext Id	Beskrivning
8340/10118	Raseringslager
12248	Brandhorisont
9120	Trägolv
10127	Sättsand för golv
10106	Underliggare, Träbjälkar
9297	Syllsten
12257	Bärlager
12616	Utjämningslager
12748	Tramphorisont

Tabell 7. Kontexter tillhörande kontextgrupp 6.

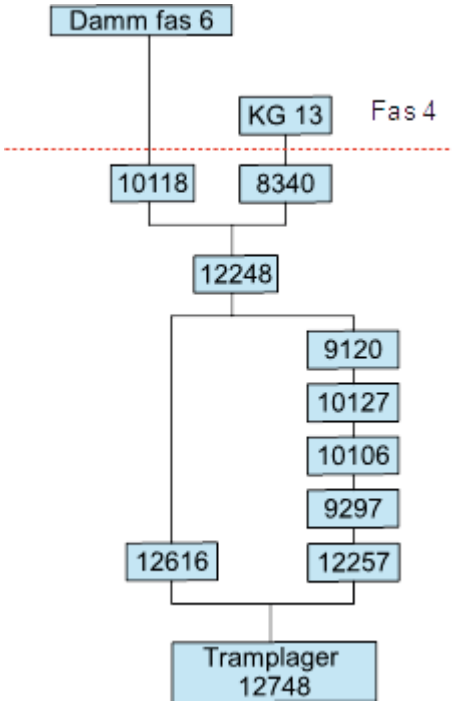

Figur 43. Matris över kontextgrupp 6.

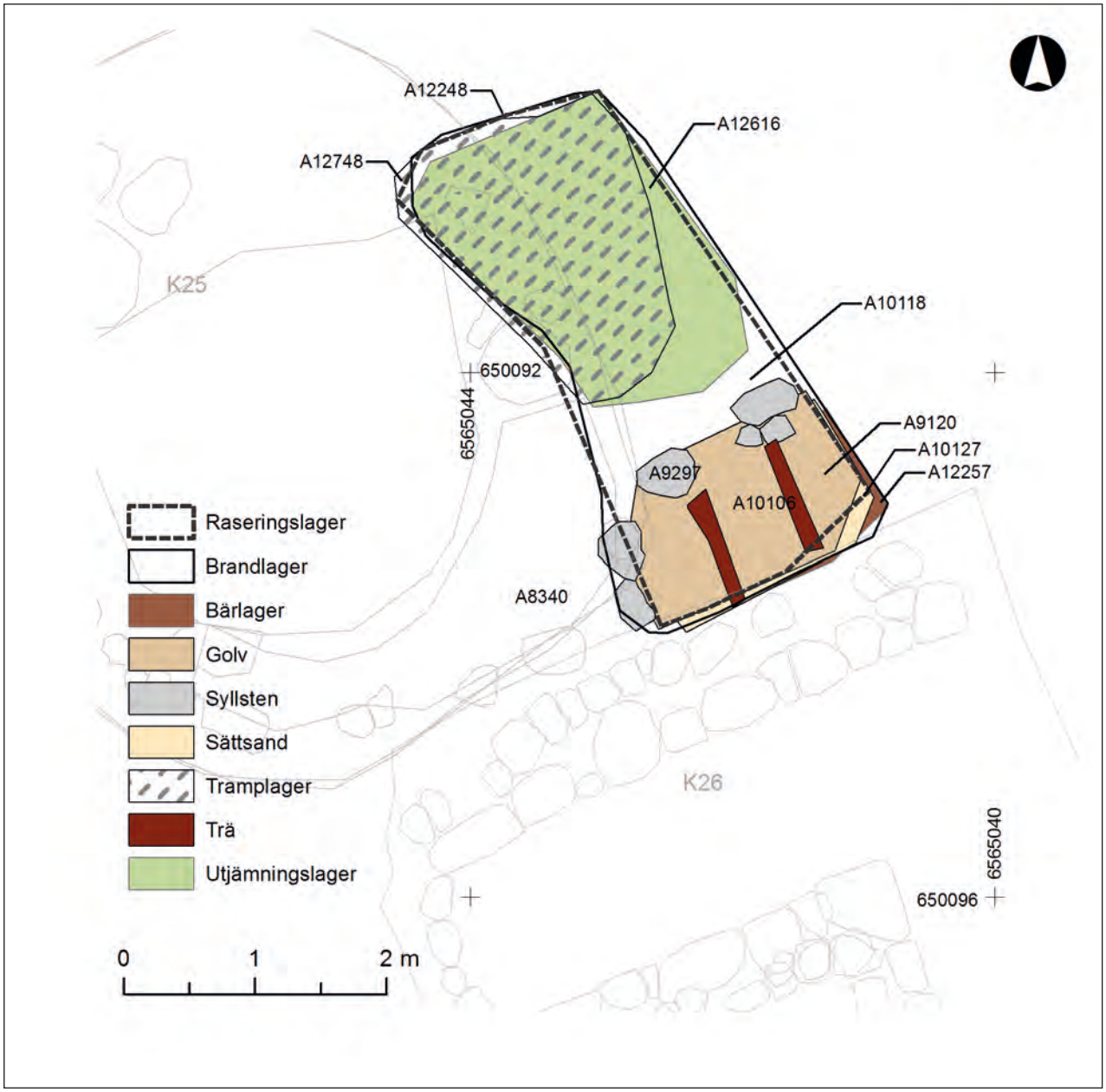

Figur 44. Översiktsplan över kontextgrupp 6. Skala 1:50.

TOLKNING

Då större delen huset låg utanför undersökningsområdet och var skadat av senare tids husbyggnation var det svårt att tolka dess utformning och funktion. Fynden från byggnadens brukningstid ger en indikation att det kan vara ett bostadshus. Byggnaden var stratigrafiskt samtida med gårdsplanen (kontextgrupp 5) och hör sannolikt till samma stadsgård. Samma brand som härjade gårdsytan ödelade även huset.

Figur 45. Agneta Flood mäter. Kontextgrupp 6 syns i östra schaktkanten. Foto från söder.

FYND

Från raseringslagret hittades en del av ett vinglas, ett balusterben, som dateras till slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet (F136) vilket stämmer väl överens för tiden då byggnaden övergavs. Från sättsanden norr om byggnaden hittades kritpipsfragment (F107) och enstaka skärvor rödgods (F231). Från den brända brukningshorisonten fanns några skärvor rödgods, varav några var hårt sekundärbrända (F240 och F266), en järnspik (F27), en järnteg (F49) och delar av en glasflaska (F161) vilken inte varit utsatt för branden.

Kontextgrupp 7

BYGGNAD, HUS 4
1650–1700

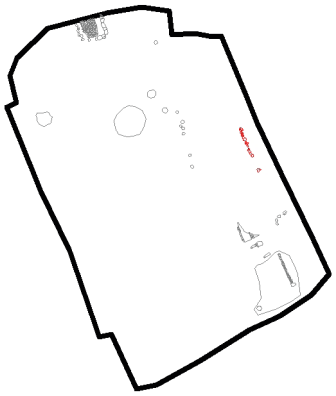

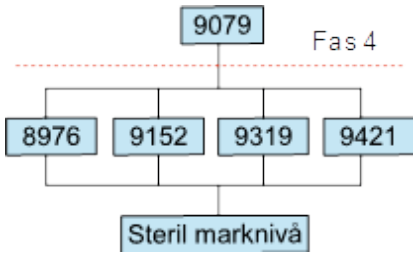

Figur 46. Matris över kontextgrupp 7.

BESKRIVNING

Även denna byggnad låg i den östra schaktkanten och fortsätter in i under denna. Den undersökta delen av byggnaden, syllen A8976, mätte 6x3,8 meter och låg i nordväst-sydöstlig riktning. Syllen, som var lagd direkt på det sterila gruset, bestod av glest lagda, 0,20–0,40 meter stora naturstenar i ett skift. Mot syllen, i byggnadens mitt, kunde resterna av en eldstad skönjas med rikliga mängder bränd lera och tydliga horisonter av sot/kol och aska (A9421). På båda sidor om eldstaden noterades ett golvlager av sandig silt med en tydlig brandhorisont av svart träkol och orange hårt brunnen sand (A9319).

Kontext id	Undertyp
8976	Syllsten
9152	Syllsten
9319	Golvlager
9421	Ugnsrest

Tabell 8. Kontexter tillhörande kontextgrupp 7.

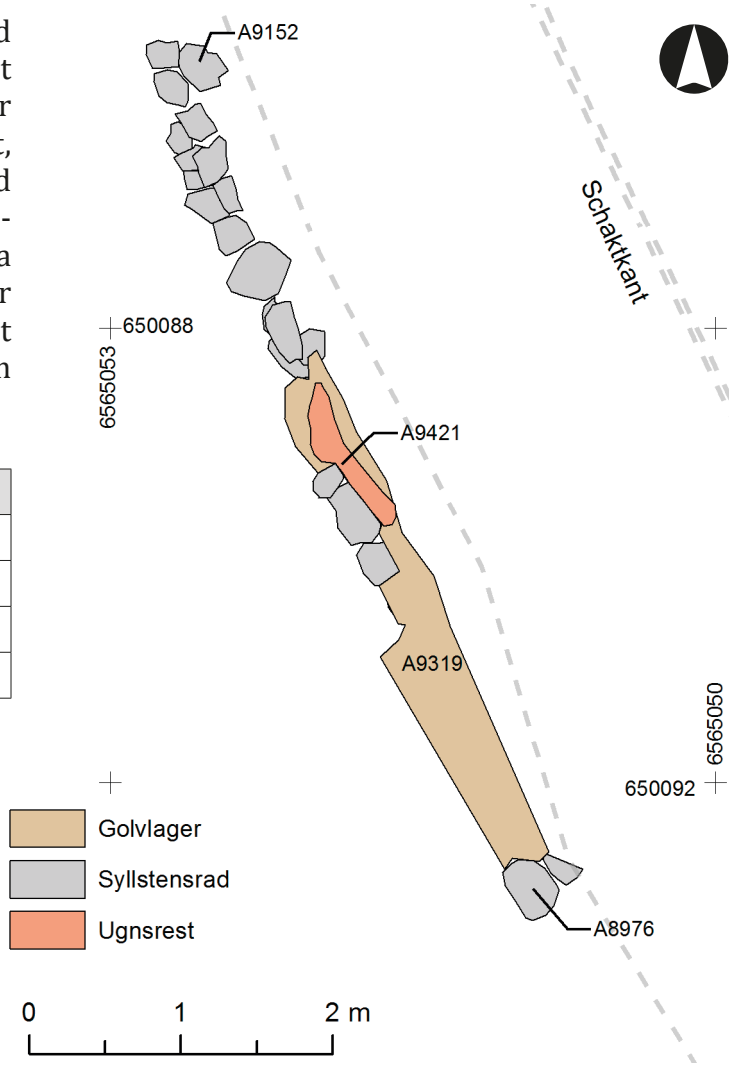

Figur 47. Plan över kontext 7, Hus 4. Skala 1:50.

TOLKNING

Då större delen av byggnaden låg utanför undersökningsområdet är det svårt att tolka byggnadens form och funktion. Den glesa syllraden i enkelt skift talar för ett uthus. Eldstaden, med den stora mängden bränd lera, talar för att den haft någon form av överbyggnad, kanske en kupolugnskonstruktion. Golvlagret hade en tydlig brandhorisont, men då inga syllstenar var eldpåverkade bör brandlagret snarare kopplas samman med eldstaden än med en brand. Under huset fanns inga spår av utfyllnads- eller markberedningslager, utan byggnaden tycks vara uppförd direkt på det sterila gruset. Möjligen har man markberett genom att plana ut och skyffla bort jord, sand och grus snarare än att tillföra material.

FYND

I golvlagret, innanför syllen, påträffades ett dekorerat skaft från en holländsk pipa (F99) daterad till 1640–1680-tal och en lövkniv (F32).

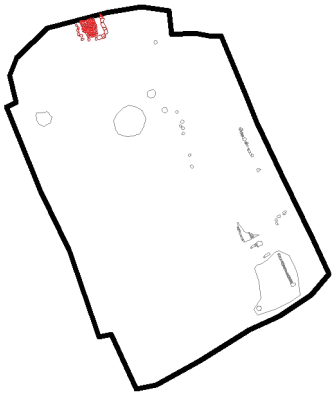

Kontextgrupp 8

KÄLLARE, HUS 5
1650–1700

BESKRIVNING

Kontextgrupp 8 bestod av en del av en källare i undersökningsområdets norra del. Källaren fortsatte in i norra schaktväggen, under Jovisgatan. Den undersökta delen mätte 3,2x4,3 meter och hade ett bevarat djup på cirka 1 meter. Källarmuren A8053 var 0,75 meter bred med två till tre bevarade stenskift. De undre skiften bestod av rundade naturstenar i storleken 0,4–0,8 meter. I väster fanns tre skift bevarade och här bestod det övre skiftet av tuktade stenarsom var 0,2–0,4 meter stora. Källarmurens stenar var nedgrävda i det sterila åsgruset och kallmurade mot nedgrävningskanten A10247. Den bevarade ingången låg i sydväst och var cirka 1,4 meter bred med en trätröskel (A12513). Större delen av källarrummets synliga golvyta, cirka 3x3 meter, täcktes av ett stengolv (A10507) av tätt lagda kullerstenar i storleken 0,1–0,3 meter. Stenläggningen var lagd i ett lager grus och sand, (A12580). På stenläggningen hade ett tunt lager lera avsatts (A10083). I den norra delen lutade golvet åt öster och här var det förstärkt och nivellerat med tegel (A10322) satt i ett lager finkornig sand (A10227). Under sättsanden fanns ett tunt lager kol (A10339). På själva tegelytan hade ett tunt lager sandig silt avsatts (A10179). En stenfri yta längs med den nordöstra syllen var täckt av förmultnat trä (A10492) och resterna av en planka, (A10818). Mot träresterna låg ett brukningslager (A10357). Källaren var igenfylld med rasmassor (A9649).

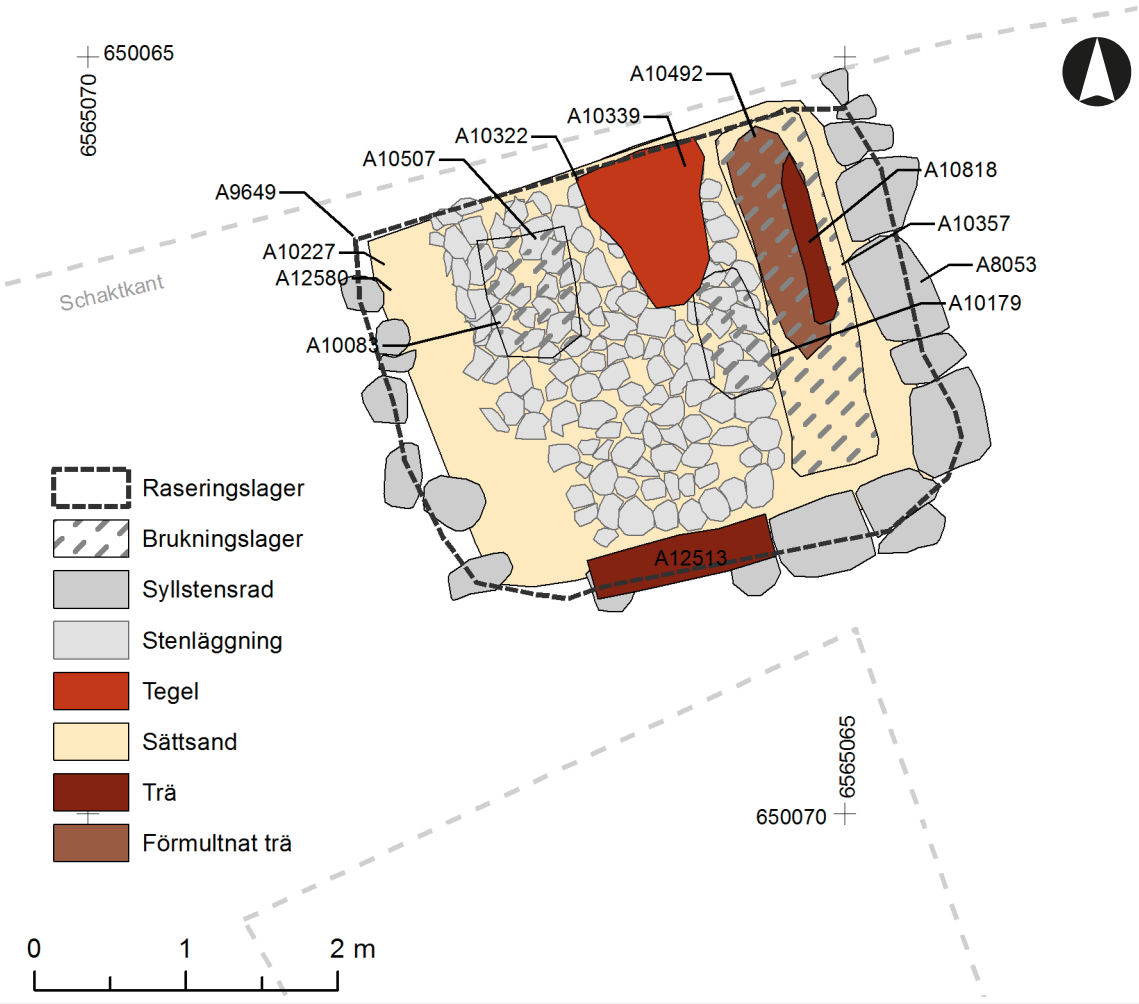

Figur 48. Plan över kontext 8. Skala 1:50.

Kontext id	Beskrivning
A9649	Raseringslager igenfyllnad av källare
A10179	Brukningslager ovan tegel
A10322	Tegelgolv
A10227	Sättsand
A10339	Kollager
A10357	Brukningslager vid bänk
A10818	Träplanka
A10083	Brukningslager
A10492	Förmultnat trä
A12513	Tröskel
A10507	Stenläggning/golv
A12580	Sättgrus konstruktionslager
A8053	Stensyll
A10247	Nedgrävning

Tabell 9. Kontexter tillhörande kontextgrupp 8.

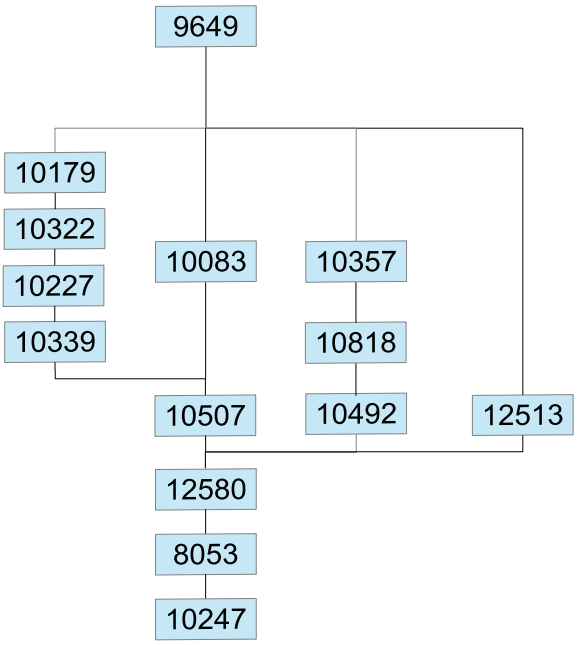

Figur 49. Matris över kontextgrupp 8.

TOLKNING

Källaren uppfördes efter stadsbranden år 1650. Tolkningen är gjord utifrån källarens placering i förhållande till det nya gatunät som upprättades efter stadsbranden. Dateringen stämmer också överens med daterande fynd från golvytan. Källaren har troligen använts för matförvaring och den stenfria ytan med förmultnat trä samt en träplanka kan vara rester av en bänk eller hylla som stått längs med väggen. I området för det förmultna träet hittades fiskben av sill, karpfisk och bränt ben av abborre. Även brända och obrända djurben från får/get och svin påträffades i lagret (se bilaga 7). I den nordöstra delen av byggnaden var golvet förstärkt med tegel. Den ursprungliga golvytan var här nedsjunken och troligen har teglet nyttjats för att höja golvnivån i den här delen. Efter att källaren tagits ur bruk raserades byggnaden och rasmassorna fick fylla igen källargrunden. Källaren togs troligtvis ur bruk i samband med tomtgränsens förflyttning mot väster, vilket sker i fas 4.

FYND

Fynd från stengolvet bestod av ett kritpipskaft av holländsk typ daterad till åren 1640–1660 (F131) samt ett Karl XI-mynt (F68) präglat år 1680. Från brukningslagret på den östra sidan hittades ett Karl X-mynt (F67) präglat 1659. Delar av fat och skålar i rödbrännande lergods kunde också knytas till brukningsfasen.

Figur 50. Källaren med förstärkt tegelgolv i nordöst, sedd från norr.

Figur 51. Källaren med stengolvet A10507, från norr.

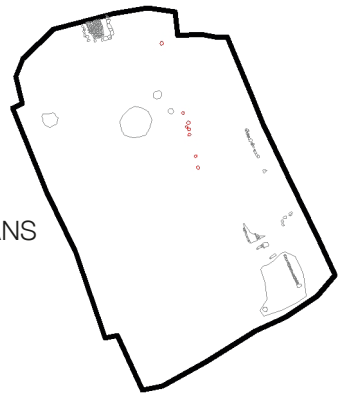

Kontextgrupp 9

STOLPHÅL, TOMTGRÄNS
1650–1700

BESKRIVNING

De enskilda tomterna under den här perioden var avgränsade från varandra med staket eller plank, synliga idag som bevarade stolphål. Dessa låg i nordvästlig–sydöstlig riktning längs åsryggen och följde den tomtgräns som finns markerad på 1700 års stadskarta. Stolphålen återfanns på gränsen mellan tomt 144 och 143, och fortsatte även söderut mellan tomt 139 och 140 (se figur 32 på sidan 58). Stolphålen var runda med en diameter på 0,3–0,45 meter och ett varierande djup på 0,15–0,8 meter. I profil var stolphålen antingen u-formade eller skålformade. Samtliga stolphål var alla fyllda med brungrå, grusig silt. Vid förundersökningen hittades två stolphål (KN114 och KN115) som passar in i linjen för kontextgrupp 9 (Carlsson 2012:34).

TOLKNING

Denna stolphålsrad tolkas som varande den tidigaste tomtgränsen efter stadsregleringen och har troligen hållit upp ett staket eller plank. Deras placering stämmer väl överens med tomtgränsen på 1700 års stadskarta. De större stenskodda stolphålen kan markera en port eller öppning.

Kontext id	Beskrivning
8577	0,3x0,18
13081	Stenskott 0,4x0,3
12978	Stolprest 0,5x0,4
13009	Stolpe 0,3x0,8
12995	0,4x0,3
12943	Stenskott 0,4x0,5 passglas mot botten
12818	0,4x0,4
12584	0,4x0,20

Tabell 10. Kontexter tillhörande kontextgrupp 9.

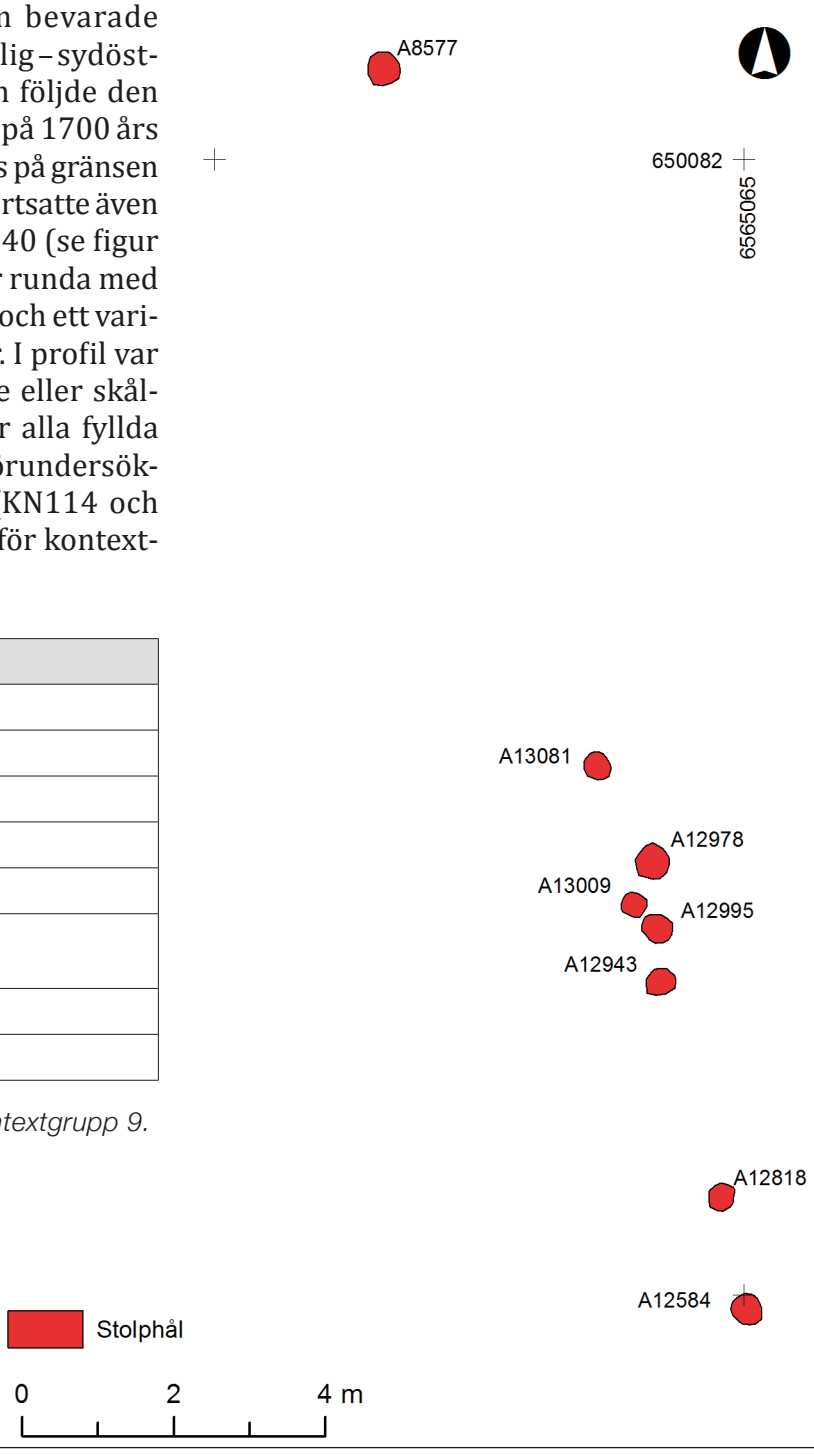

Figur 52. Plan över kontextgrupp 9. Skala 1:50.

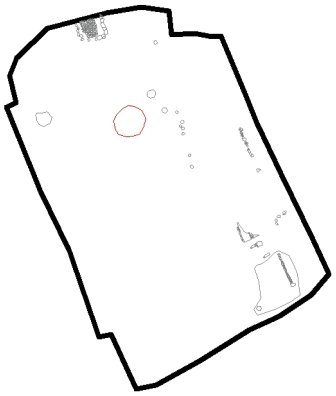

Kontextgrupp 10

GROP
1650–1700

BESKRIVNING

På åsryggen, i undersökningsområdets nordvästra del, frilades en stor rund nedgrävning, (A8374). Gropen, som mätte cirka 4 meter i diameter, var grävd till ett djup av 2,5 meter. Den var skålformad i profil med en något avsmalnad botten. Längs med sidorna och mot botten fanns ett avsatt siltlager (A8397) som överlagrades av inrasat åsmaterial i form av sand, grus och rullsten-ar. Gropen var i omgångar igenfylld med omrörda massor av sten, grus och tegel blandat med hushållsavfall i form av keramik och glas samt en större mängd djurben (A9656) Benen bestod av stora delar såsom käkpartier och utgjordes av slaktavfall (se bilaga 7).

Kontext id	Beskrivning
9656	Fyllning avfall
8397	Avsatt siltlager
8374	Nedgrävning

Figur 32. Kontexter tillhörande kontextgrupp 10.

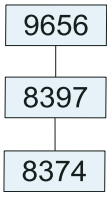

Figur 53. Matris över kontextgrupp 10.

TOLKNING

Gropens primära funktion är oklar men storlek, form och läge på åsryggen talar för att det handlar om en grustäkt. Gropen tycks ha stått öppen en längre tid, då det längs sidorna och mot botten fanns ett avsatt siltlager. Det inrasade åsmaterialet längs sidorna kommer troligen av att sidorna kollapsat efter en tid. Den stora mängden avfall talar för att gropen har återanvänts som avfallsgrop och successivt fyllts igen. En datering av keramiken visar att avfallet hamnade i gropen från 1600-talets andra hälft och fram till 1700-talets början.

Figur 54. Keramik från kontextgrupp 10.

FYND

Fynden kom från fyllningen A9656 och bestod av keramikskärvor i rödbrännande gods daterade till 1680–1700 (F251), botten av en glasflaska (F144) och en mängd större obrända djurben.

Kontextgrupp 11

GROP

1650–1700

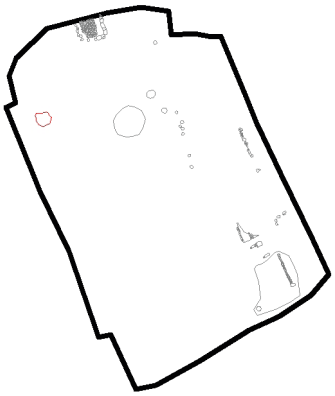

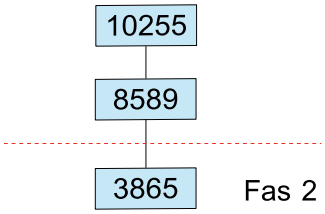

Figur 55. Matris över kontextgrupp 11.

BESKRIVNING

Ytterligare en stor grop (A8589) undersöktes i den nordvästra delen av undersökningsområdet. Gropen hade skurit Hus 1 (kontextgrupp 1, i fas 2) och var grävd rakt igenom rasmassor och golv i Hus 1. Gropen mätte 2,1 meter i diameter och hade ett djup på cirka 2,5 meter. Formen i plan var nära fyrkantig med rundade hörn och med en u-formad profil med rundad botten. Gropen var igenfylld med mörkbrun sand, morängrus och sten, blandat med enstaka tegelbrockor och några klumpar kalkbruk (A10255). Enstaka keramikskärvor och obrända ben förekom ända ner mot botten av gropen.

Kontext id	Beskrivning
10255	Fyllning
8589	Nedgrävning

Tabell 11. Kontexter tillhörande kontextgrupp 11.

TOLKNING

Gropen är sannolikt en täktgrop för sand som övergivits snarast då gropen är igenfylld med med en och samma fyllning som rasmassorna i Hus 1. Stratigrafiskt bör gropen ha tagits upp strax efter branden.

Figur 56. Botten av gropen grävd igenom källare, sedd från söder.

Övriga lämningar fas 3

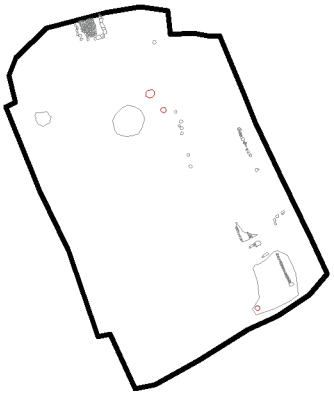

En grop (A1965) undersöktes i den sydöstra delen av undersökningsområdet. Gropen var nedgrävd i det tjocka utjämningslagret A12103 och tolkas därför tillhöra fas 3. Gropen hade en diameter på 0,6 meter med ett djup av 0,1 meter. Fyllningen bestod av brunsvart grusig sand med kol, slagg, skörbränd sten, sekundärbränt rödgods (F237), stengods (F286), kritpipor (F111), spikar (F44), brända ben och glas (F152). Då fyllnadsmaterialet innehöll både kol och slagg, söktes fyllningen av med magnet som visade på en hög frekvens av magnetiskt material, vilket kan indikera smidesverksamhet. Smidesavfall har inte påträffats i någon annan anläggning på den undersökta ytan, men det kan tyda på att det funnits smidesverksamhet någonstans i närområdet under denna period.

Längs med tomtgränsen mellan tomt 143 och tomt 144, fanns tre avfallsgropar. Avfallsgropen A11368 mätte 0,7 meter i diameter och var 0,4 meter djup, fylld med mörkbrun siltig sand, småsten och hushållsavfall i form av brända ben från får/get (F46), skärvor av keramik i rödbrännande gods (F221) och kritpipsfragment (F122). I gropen hittades också fyra knappnålar i kopparlegering (F78) och ett handtag till en skål (F186). Handtaget var ett så kallat barockhandtag som föreställer en sjöjungfru och kan dateras till perioden 1660–1700. Gropen var skuren av ett yngre stolphål tillhörande fas 4.

Strax norrut fanns ytterligare en avfallsgrop (A8428). Gropen mätte cirka 1 meter i diameter och var 0,3 meter djup fylld av mörkbrun grusig silt blandat med tegel, glas, järnspikar, kritpipsfragment, en skärva stengods av Westerwald-typ samt matavfall i form av obrända djurben från får/get, svin och höns (F216–219).

Cirka 4 meter nordöst om A8428 låg en tredje avfallsgrop (A8556). Gropen mätte cirka 1,1 meter i diameter med ett djup av 0,4 meter. Fyllningen bestod av grusig silt blandat med avfall i form av en liten skärva passglas (F156), rödgods (F236) och en skärva förhistorisk keramik (F230). Utöver det fanns i gropen också djurben, både mat- och slaktavfall från nöt, får/get och svin (se bilaga 7).

Figur 57. Senbarockt handtag (F186).

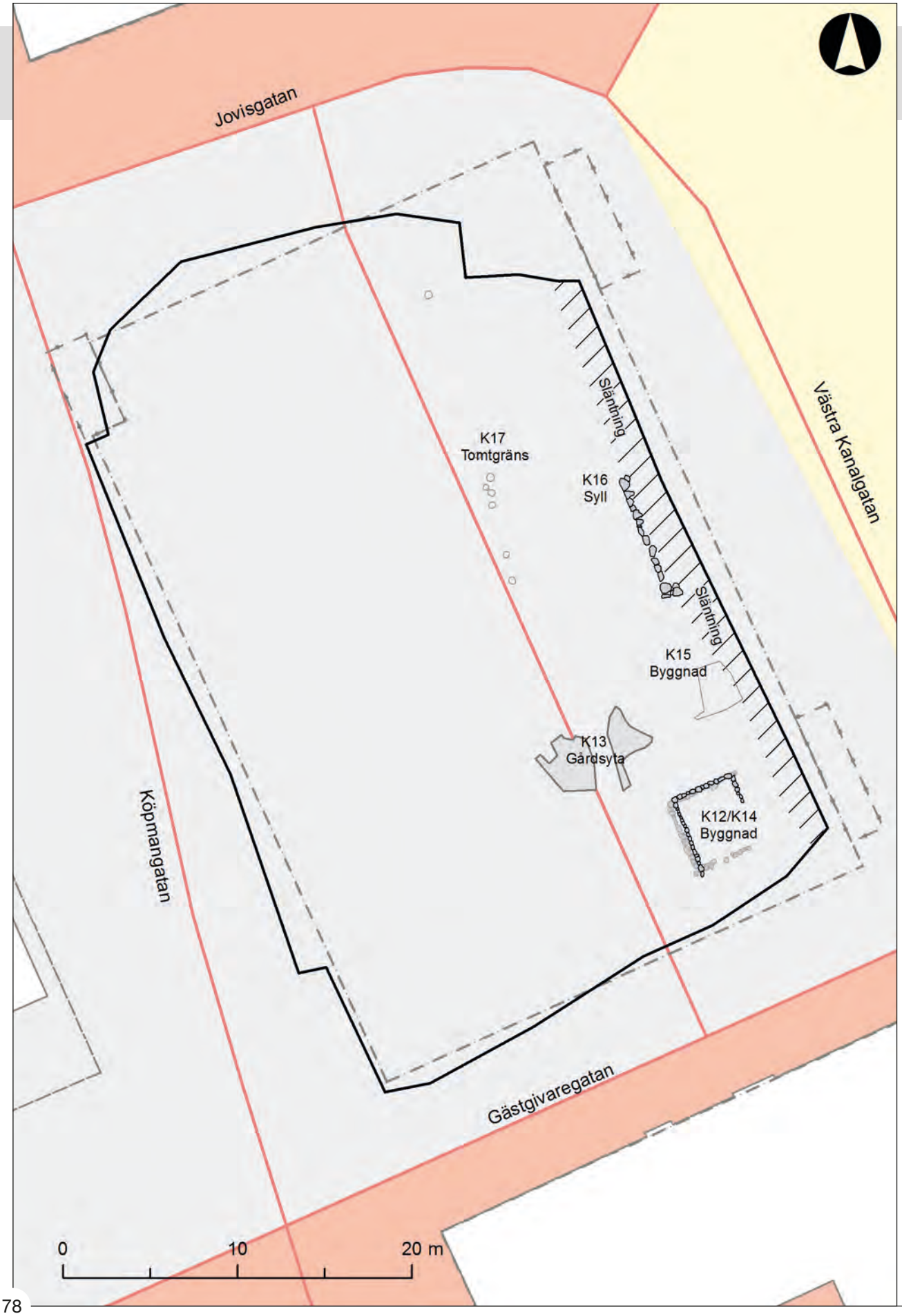

Figur 58. Översiktsplan över fas 4. Skala 1:300.

Fas 4 Tiden kring rysshärjningen 1700–1740

Utifrån 1700 års stadskarta kan utläsas att undersökningsområdet är reglerat som fyra stadstomter. De arkeologiska undersökningarna visade att två av tomterna var bebyggda under perioden. Precis som i fas 3 låg byggnaderna i nordvästlig-sydöstlig riktning och följde det rutnätsmönster som finns på nämnda karta. Bebyggelsemönstret liknar det från fas 3, dock har tomterna förskjutits något åt väster. År 1719 drabbades Södertälje av rysshärjningen. Historiska dokument beskriver att stora delar av staden brändes. Några spår av branden har dock inte hittats inom undersökningsområdet.

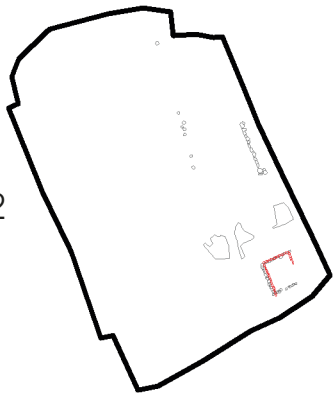

Kontextgrupp 12

BYGGNAD, HUS 6
Cirka 1700–1710

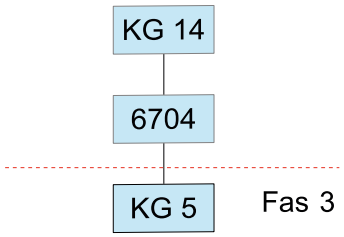

Figur 59. Matris över kontextgrupp 12.

BESKRIVNING

På det som under fas 3 var en gårdsyta (kontextgrupp 5) och över Hus 2 uppförs nu en ny byggnad, kontextgrupp 12. Byggnaden var skuren i öster av en sentida källargrund som tillhör fas 6 och i söder av ett bostadshus hörande till fas 5. I modern tid har en cementbrunn placerats genom golvet i den norra delen av byggnaden.

Den bevarade delen av byggnaden mätte 4,5x3,5 meter. Syllen A6704 som var enkelradig och cirka 0,15 meter bred, bestod av små kantiga stenar i storleken 0,1–0,3 meter. Inga lager eller ytterligare konstruktioner kunde knytas till byggnaden.

Kontext id	Beskrivning
6704	Syllstenar

Tabell 12. Kontexter tillhörande kontextgrupp 12.

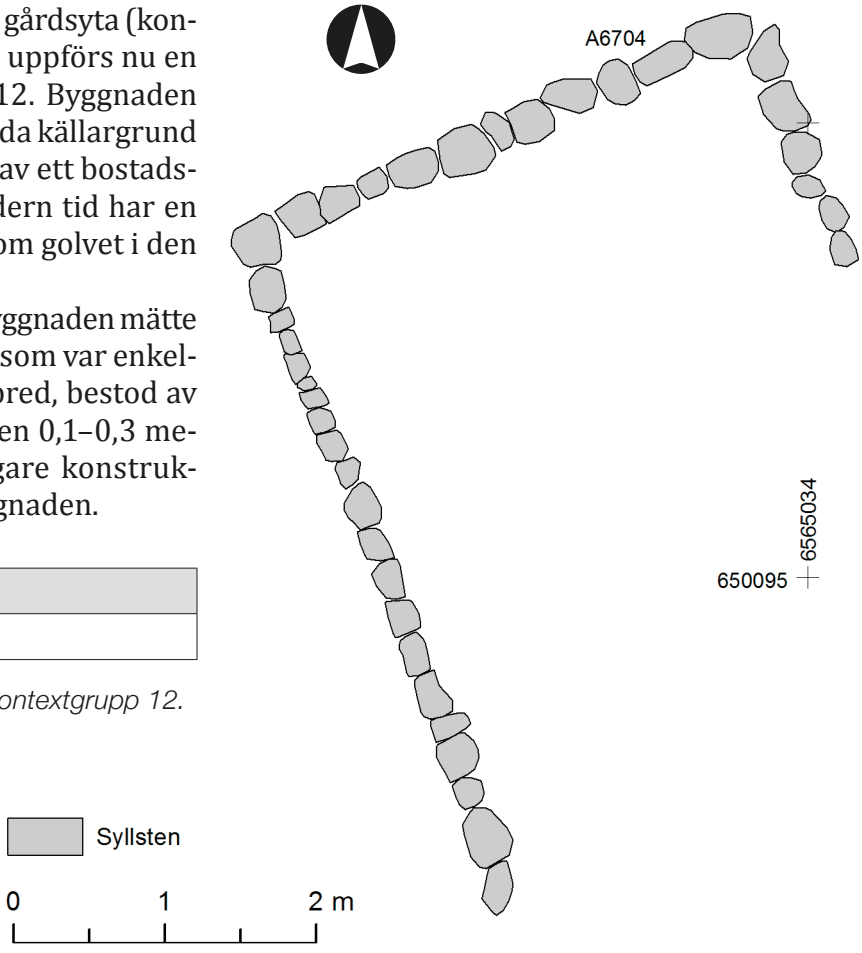

Figur 60. Plan över kontextgrupp 12, Hus 6. Skala 1:50.

Figur 61. Foto av syllstenarna till Hus 6. Observera att till höger i bilden finns delar av Hus 2 från fas 3 kvar och ser ut att höra ihop med syllstenen till Hus 6.

TOLKNING

Utifrån byggnadens storlek och relativt klena, enkelradiga syll tolkas huset som ett uthus. Byggnaden har troligen bara varit i funktion under en kort period för att senare ersättas av en större byggnad (kontextgrupp 14, Hus 7).

Inga fynd kunde knytas till kontexten.

Kontextgrupp 13

GÅRDSYTA
1700 – 1740

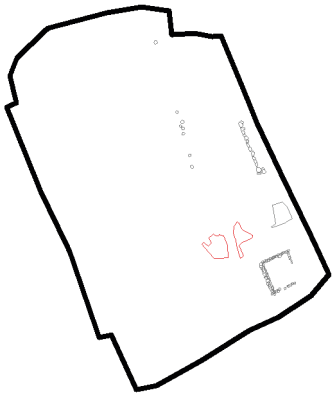

BESKRIVNING

Norr om Hus 6 fanns rester av en gårdsyta. På den brända gårdsytan (kontextgrupp 5 från fas 3) lades ett lager småsten ut (A4758 och A2609). Stenarna blev med tiden hårt nedtrampade och bildade en kompakt yta. Gårdsytan var bevarad i två delar, skuren av ett rörschakt i mitten. Den östra delen (A2609) mätte 4,8 x 2,5 meter med en tjocklek av cirka 0,1 meter. Den västra delen (A4758) mätte 3,7 x 2,7 meter med en tjocklek på cirka 0,05 meter. Inga fynd kunde knytas till kontexten.

Kontext id	Beskrivning
4758/ 2609	Småstenslager

Tabell 13. Kontext tillhörande kontextgrupp 13.

TOLKNING

Stenpackningen är troligen en gårdsplan till de omkringliggande byggnaderna (Hus 6, 7 och 8).

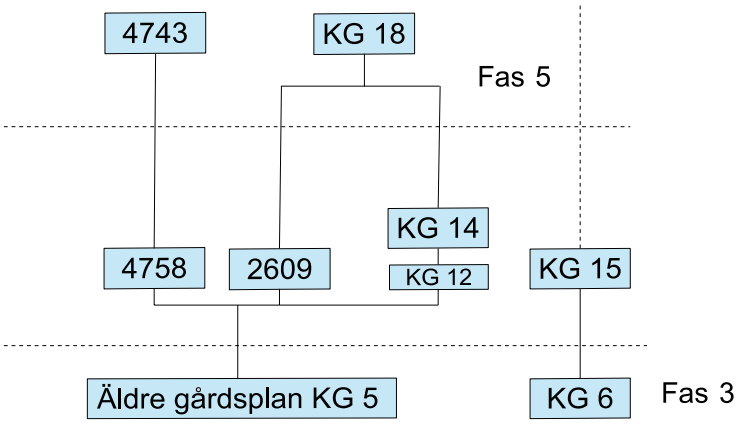

Figur 62. Matris över kontextgrupp 13 och samtida kontextgrupper.

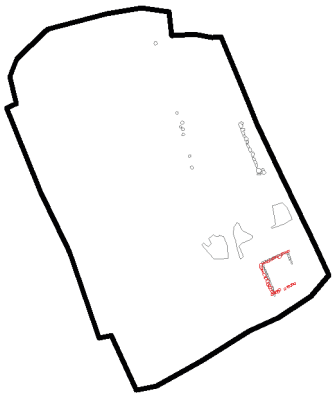

Kontextgrupp 14

BYGGNAD, HUS 7
Cirka 1710 – 1740

BESKRIVNING

På grunden för Hus 6 uppförs, under fas 4, en större byggnad, Hus 7. Inför byggnationen hade området fyllts ut med sand och grus. På grus- och sandlagret fanns en långsmal yta av nedtrampade småstenar (A4783) som troligen tillkommit när byggnaden uppfördes. Liksom föregående byggnad var även detta hus stört av senare tids aktiviteter.

Den bevarade delen mätte 4 x 3,5 meter och bestod av tre stensyllar (A1181, A4372 och A4459). Syllarna, som var mellan 0,2–0,4 meter breda, bestod av ett skift tuktade stenar i storleken 0,15–0,25 meter och en del rundande naturstenar i storleken 0,25–0,4 meter. På den norra syllen påträffades rester av timmer (A2288). I det nordvästra hörnet fanns också fragment av en timmerknut.

Den norra syllen var tätad med grå lera (A3289) som låg tryckt upp mot stensyllen och timret. Här var också stensyllen murad med gråvitt murbruk. Byggnadens bjälklag bestod av fem träbjälkar (A4045, A4055, A4064, A4073 och A4079) utlagda i

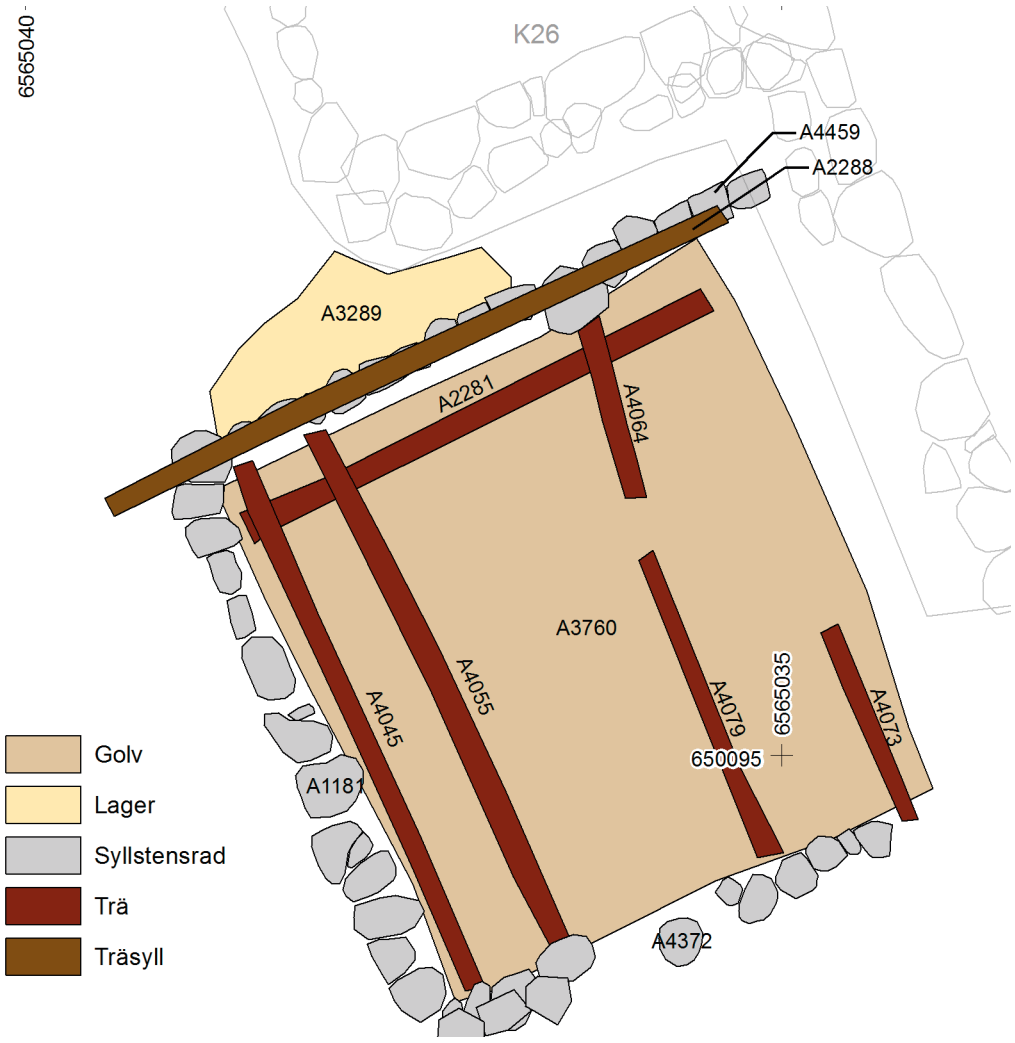

Figur 63. Plan över kontextgrupp 14, Hus 7. Skala 1:50.

nord-sydlig riktning med sanden och gruset som underlag. Mellan och delvis över bjälkarna fanns ett lager silt (A3760).

En analys av det makrofossila materialet kunde påvisa oförkolnade fröer från svinmålla, hallon och starr blandat med flugägg, vilket tyder på att jorden innehöll gödsel (se bilaga 5). I lagrets översta skikt fanns förmultnat trä och en bevarad träplanka (A2281) i öst-västlig riktning. Direkt under lagret låg syllstenarna från den föregående byggnaden (Hus 6). Möjligen kan syllstenarna ha återanvänts i denna byggnad tillsammans med träbjälkarna som underligggare. Byggnaden var täckt med rasmassor (A2343) vilka stammar från husets rasering.

Kontext id	Typ
2343	Raseringslager
2281	Träplanka
3760	Trossbotten
4045 4055 4064 4073 4079	Träunderliggare/bjälklager
3289	Lera vid syll
2288	Timmer på syll
1181	Syllstenar
4372	Syllstenar
4459	Syllstenar
4783	Tramplager
4264/4279	Konstruktionslager

Tabell 14. Kontexter tillhörande kontextgrupp 14.

Figur 64. Översiktsfoto av Hus 7 sett från öster. I förgrunden syns syllstenar och spisfundament till en yngre byggnad (Hus 10, kontextgrupp 18).

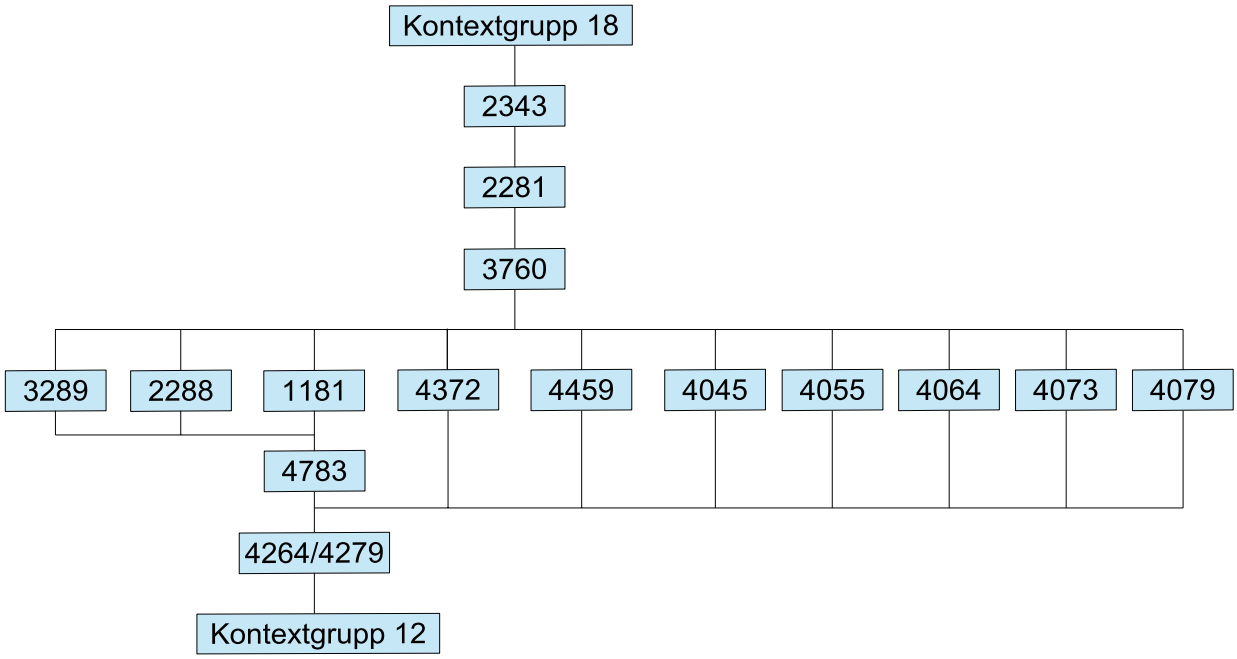

Figur 65. Matris över kontextgrupp 14.

TOLKNING

Husets totala yta är inte klarlagd, då den östra delen var söndergrävd av en yngre källlare hörande till fas 6. Den bevarade delen visade på konstruktionsdetaljer, såsom tätningslera, murbruk, och fönsterglas, vilket tyder på att byggnaden varit ett bostadshus. Sannolikt var överbyggnaden timrad med liggande timmer, något som timmerstocken och timmerknuten i den nordvästra delen indikerar. Här var också syllen tätad med lera för att isolera grunden. Den rikliga mängd fönsterglas som hittades längs med den norra syllen visar att byggnaden varit försedd med åtminstone ett fönster. De förmultnade träresterna och träplankan inne i byggnaden var troligen rester av ett dåligt bevarat trägolv. Under träresterna och mellan träbjälkarna fanns ett påfört lager silt. Förmodligen var detta ett sekundärt material, som lagts ut mellan träbjälkarna som trossbotten, där gödslet kan ha haft en isolerande effekt. Tre mynt kunde knytas till siltlagret, men då materialet var sekundärt deponerat, kan mynten inte att användas för att datera byggnaden. De stratigrafiska iakttagelserna talar däremot för att byggnaden uppfördes i fas 4. Gårdsytan (kontextgrupp 13) hör sannolikt samman med byggnaden.

FYND

De flesta fynd, som hittades i byggnaden, kom från det siltlager som tolkas vara en trossbotten. Tre mynt påträffades i lagret: ett Kristinamynt från år 1634 (F91) och två mynt från Karl XI:s regeringstid, från åren 1662 och 1666 (F62 och F90). Då materialet var sekundärt deponerat daterar fynden inte byggnaden. Den stora mängd fönsterglas (F140) som hittades i lagret låg längs den norra syllen och bör knytas till byggnadens konstruktion.

Figur 66. Detalj i Hus 7 visande stensyllen A1181 med träunderliggare A4045 sedda från söder.

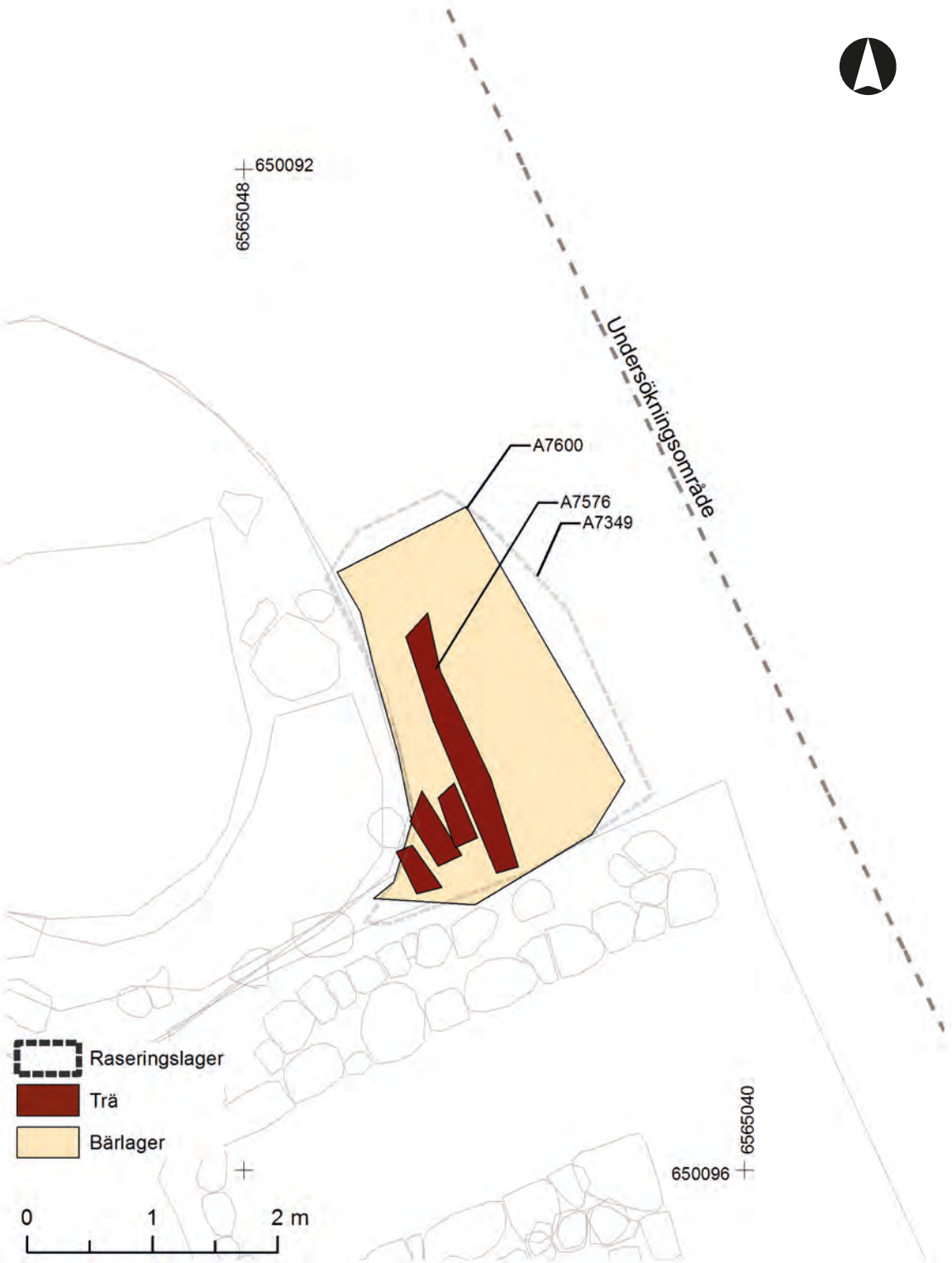

Figur 67. Plan över kontextgrupp 15. Skala 1:50.

Kontextgrupp 15

BYGGNAD, HUS 8
1700–1740

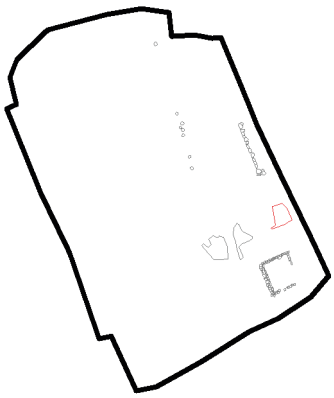

BESKRIVNING

Kontextgrupp 15 utgjorde fragmentariska rester efter en byggnad i undersökningsområdets östra kant. Större delen av byggnaden låg mot öster och utanför undersökningsområdet. I väster skars byggnaden av en dammkonstruktion hörande till fas 6. Huset var uppfört på rasmassorna från Hus 3 i fas 3. Den undersökta delen av byggnaden mätte 2,8x1,6 meter. Inga syllstenar kunde knytas till byggnaden, utan snarast har syllarna från föregående byggnad återanvänts, detta trots att vissa stenar var spruckna och skörbrända På rasmassorna från Hus 3 låg ett sandlager (A7600) på vilken ett trägolv (A7576) hade anlagts. Byggnaden var täckt av ett raseringslager (A7349).

Kontext id	Typ
7349	Raseringslager
7576	Trägolv
7600	Bärlager

Tabell 15. Kontexter tillhörande kontextgrupp 15.

TOLKNING

Byggnaden har inte kunnat funktionsbestämmas.

FYND

Endast en bit rödgods (F191) med en allmän datering till 1600–1700-tal påträffades i bärlagret.

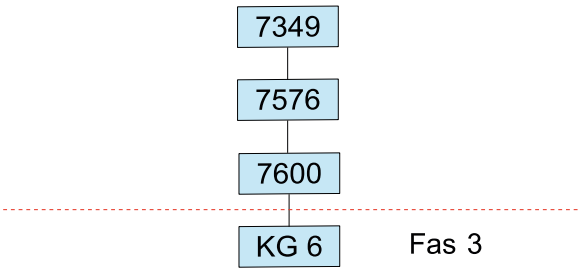

Figur 68. Matris över kontextgrupp 15.

Kontextgrupp 16

BYGGNAD, HUS 9
Cirka 1700 –1820-tal

BESKRIVNING

På rasmassorna från Hus 4, uppfördes en ny byggnad, Hus 9. Endast den västra syllstensraden kunde dokumenteras, då resten av byggnaden låg i öster, utanför undersökningsområdet.

Som grund för syllstensstenarna hade ett lager sand och grus (A9079) lagts ut. Syllstensraden A7036 låg i nordvästlig–sydöstlig riktning och var cirka 7 meter lång, byggd av 0,3–0,6 meter stora, tuktade, stenar som var lagda med den flata sidan utåt. Väster om syllstensraden frilades ett väl avgränsat lager, 2x1,5 meter stort, av förmultnat trä (A7656). Vinkeljärn och spikar påträffades omkring lagret. Byggnaden och det förmultnade träet täcktes av ett raseringslager (A7301) vars södra del bestod av en större mängd stenar, utrasade från byggnaden.

Kontext id	Beskrivning
7301	Raseringslager
7656	Förmultnat trä
7036	Stensyll
9079	Sättgrus

Tabell 16. Kontexter tillhörande kontextgrupp 16.

TOLKNING

Större delen av byggnaden låg utanför undersökningsområdet i öster, och syllstenarna återspeglar troligen byggnadens ena gavel. De kraftiga syllstenarna indikerar att det handlar om ett större hus, eventuellt ett bostadshus. Det är dock svårt att avgöra då den undersökta delen var mycket begränsad. Det väl avgränsade lagret A7656 med förmultnat trä, skulle kunna vara resterna av en dörr eller delar av en vägg som rasat ut från byggnaden.

Det är möjligt att huset stått kvar på plats fram till 1820-talet, då platsen för byggnaden motsvarar en byggnad som finns avtecknad på 1824 års karta över kanalen med omgivningar (Lantmäterimyndigheternas arkiv akt 0181k-DK4B).

FYND

I raseringslagret hittades hantverksrester i form av avsågade horn, sågade både vid hornbas och topp (F407). Själva slutprodukten påträffades inte i materialet, hornets yttre del, hornslidan, påträffades aldrig. Den möjliga slutprodukten kan ha varit en krutbehållare, ett kruthorn med ett trälock (se bilaga 7). Vissa mindre hornbitar skulle eventuellt kunna vara avfall från så kallade koppningshorn. Koppningshorn har i historisk tid används vid åderlåtning.

Figur 69. Syllstenarna A7036 i Hus 9. Foto taget från nordväst.

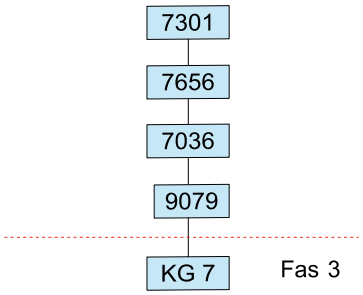

Figur 70. Matris över kontextgrupp 16.

Kontextgrupp 17, tomtgräns

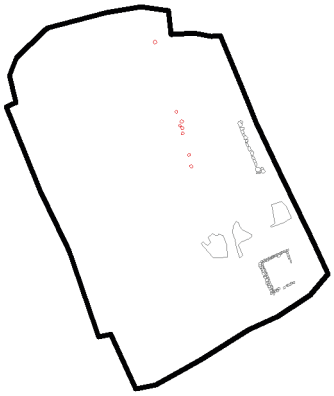

BESKRIVNING

Kontextgrupp 17 utgörs av åtta stolphål i nordvästlig-sydöstlig riktning. Stolphålen varierade i storlek från 0,3–0,75 meter i diameter, med de större stolphålen i norra delen. I vissa av stolphålen fanns rester av stolparna kvar. Ett av stolphålen hade en tydlig stenskoning. Samtliga var fyllda med sand och grus, liknande det omkringliggande åsmaterialet.

Kontext id	Beskrivning
8568	0,3 x 0,15
8546	0,75 x 0,40
8535	0,70 x 0,25
12082	0,75 x 0,60
12090	0,40 x 0,20
13044	0,30 x 0,30
12735	0,30 x 0,30 rest av stolpe
12763	0,70 x 0,35 stenskott och rest av stolpe.

Tabell 17. Sammanställning över de stolphål som ingår i kontextgrupp 17.

TOLKNING

Raden med stolphål låg parallellt med den äldre tomtgränsen i fas 3 och utgjorde en yngre sträckning av samma tomtgräns. Bebyggelsen i fas 4 förflyttades något västerut och det är troligt att tomtgränsen följde bebyggelsen. Den källare (Hus 5) som under fas 3 låg väster om den äldre tomtgränsen har nu försvunnit. Sannolikt skedde det i samband med att tomterna flyttades. De enskilda tomterna var avgränsade från varandra i form av staket, gärdesgårdar eller plank, vilket de senare stolphålen var rester av. Kontextgrupp 17 sammanfaller i linje med ytterligare tre stolphål som hittades vid förundersökningen: stolphålen KN117, KN118 och KN119 (Carlsson 2012:32).

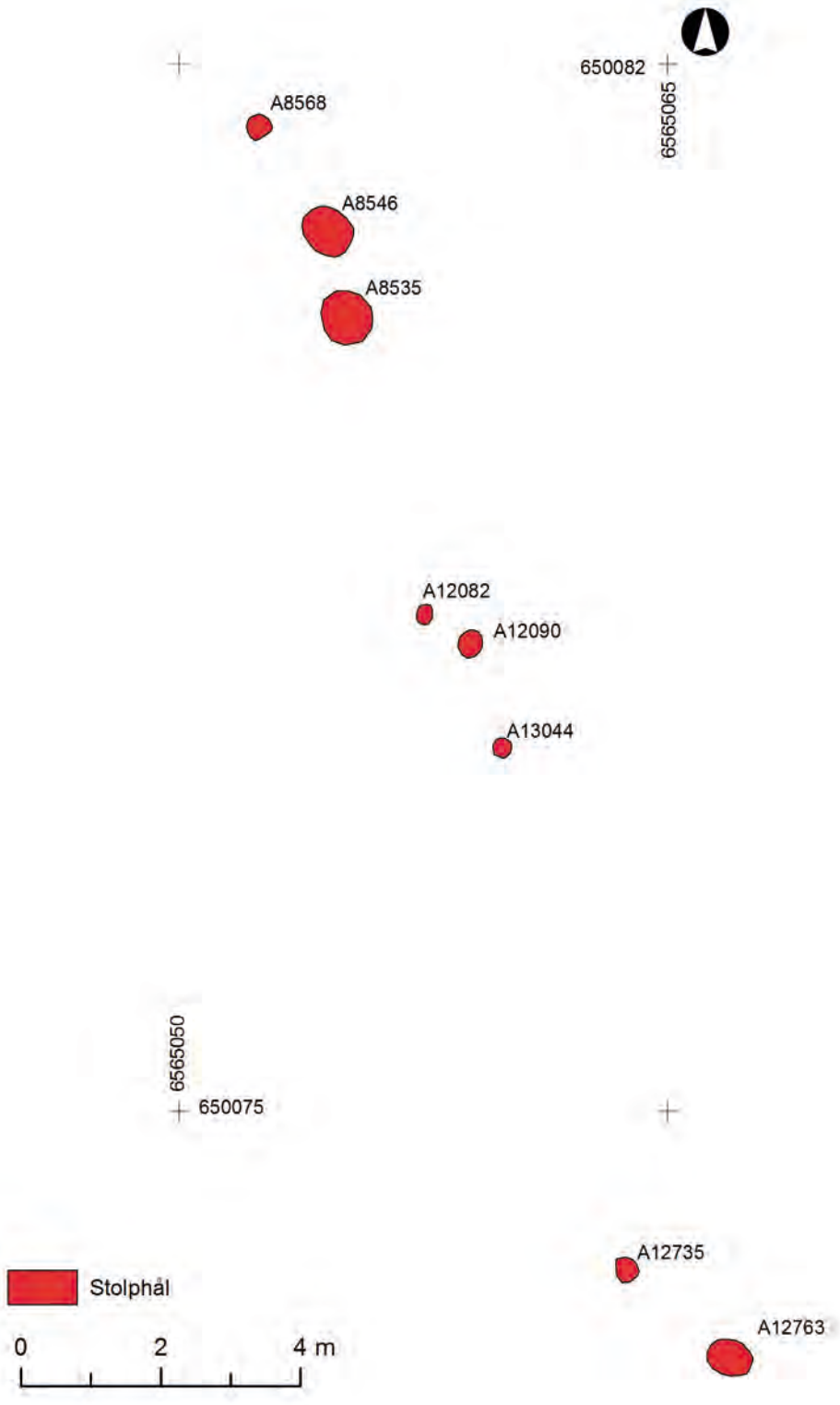

Figur 71. Plan över kontextgrupp 17. Skala 1:50.

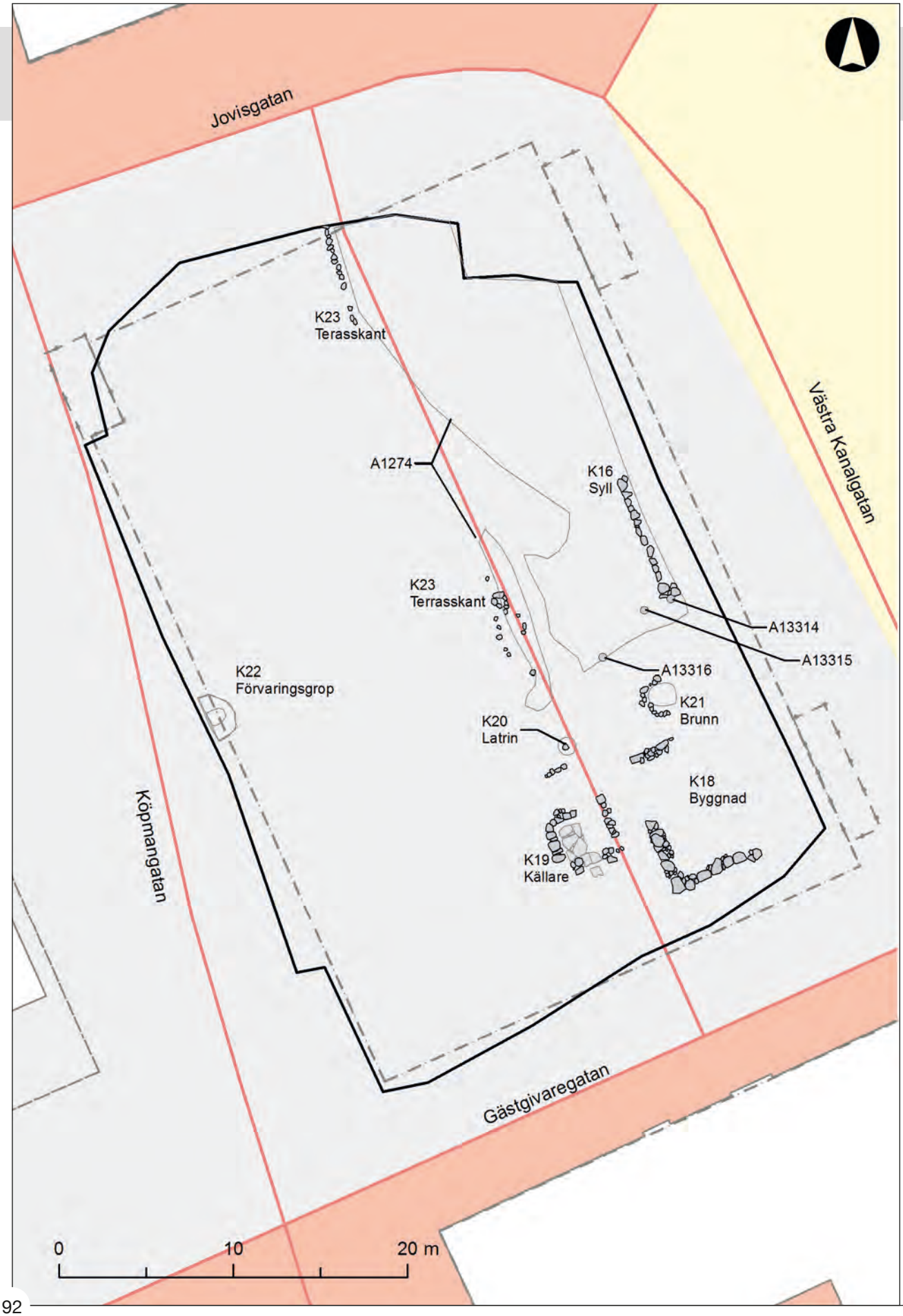

Figur 72. Översiktsplan över fas 5. Skala 1:300.

Fas 5 Stadens återuppbyggnad 1740–1820

Efter rysshärjningen år 1719 byggdes staden sakta upp igen. Under 1740-talet etablerades manufakturer i Södertälje och vid Stortorget uppfördes en större byggnad som inhyste en textilmanufaktur. Fabriken startade år 1746 och man tillverkade vantar, mössor och tröjor i silke, regarn och filt. Senare kom silkesstrumpor att bli huvudtillverkningen. I och med att manufakturer etablerades skedde en inflyttning till staden och befolkningen ökade. Längs Storgatan uppförde handelsmännen gårdar som bestod av tvåvåningshus i trä. Husen placerades med bostadshusets långsida i gatulinjen och uthus och fähus inne på gårdarna. Längs med tvärgator och i stadens utkant låg hantverkarnas och småborgarnas hus ofta på mindre, långsmala t omter. Där uppfördes så kallade smalhus som låg med med gaveln ut mot gatan (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergqvist 1968:1121 ff). Dessa förändringar har delvis kunnat påvisas i det arkeologiska materialet. Under 1740-talet uppfördes en byggnad på den sydöstra tomten. Jämfört med tidigare byggnader, under fas 3 och 4, var denna byggnad större med kraftiga stensyllar. I fas 5 förekom också anläggningar som en latrin och en brunn vilket vi inte har sett under tidigare faser.

Kontextgrupp 18

BYGGNAD, HUS 10
Cirka 1740–1820

BESKRIVNING

Kontextgrupp 18 bestod av en större rektangulär byggnadsrest med minst två rum varav det ena med ett spisfundament. Den östra delen av byggnaden skars av en källare och en damm hörande till fas 6. Senare tiders rörledningar, rörschakt och en cementbrunn var dessutom nedgrävda genom byggnaden, vilket gjorde att golvytan var fragmentariskt bevarad. Den undersökta ytan mätte cirka 11x5 meter och låg i nordvästlig-sydöstlig riktning. Huset var uppfört på rasmassorna från Hus 7. I den västra delen hade grus och sand (A2539) lagts ut som underlag till grunden som bestod av 0,6–0,8 meter stora, grovt huggna stenar, tillsammans med rundade stenar i storleken 0,2–0,3 meter. Syllarna var ställvis bevarade i upp till tre skift, där det undre skiftet var nedgrävt i ett tydligt dike (A3406 och A6572).

I den sydöstra delen av byggnaden fanns ett spisfundament (A3851). Det var nedgrävt genom golvet till den äldre underliggande byggnaden (Hus 7). Fundamentet var halvcirkelformat och mätte 1,2x2 meter. Det var byggt av delvis huggna, delvis rundade naturstenar i storleken 0,15–0,40 meter. Den norra delen var i tegel. Rester av en syllrad (A5369) låg upp mot spisfundamentets mitt och utgjorde troligen en innervägg. Ett mynt, präglat år 1739, som kunde kopplas till anläggningsfasen av spisen hade placerats i sanden under spisens södra del. En makrofossilanalys från spisen visade på förkolnade kärnor av råg och skalkorn. I provet fanns även gott om förkolnade granbarr (se bilaga 5). Kring spisen påträffades också obrända ben från nöt, får, svin och höns samt en mindre mängd fiskben (se bilaga 7).

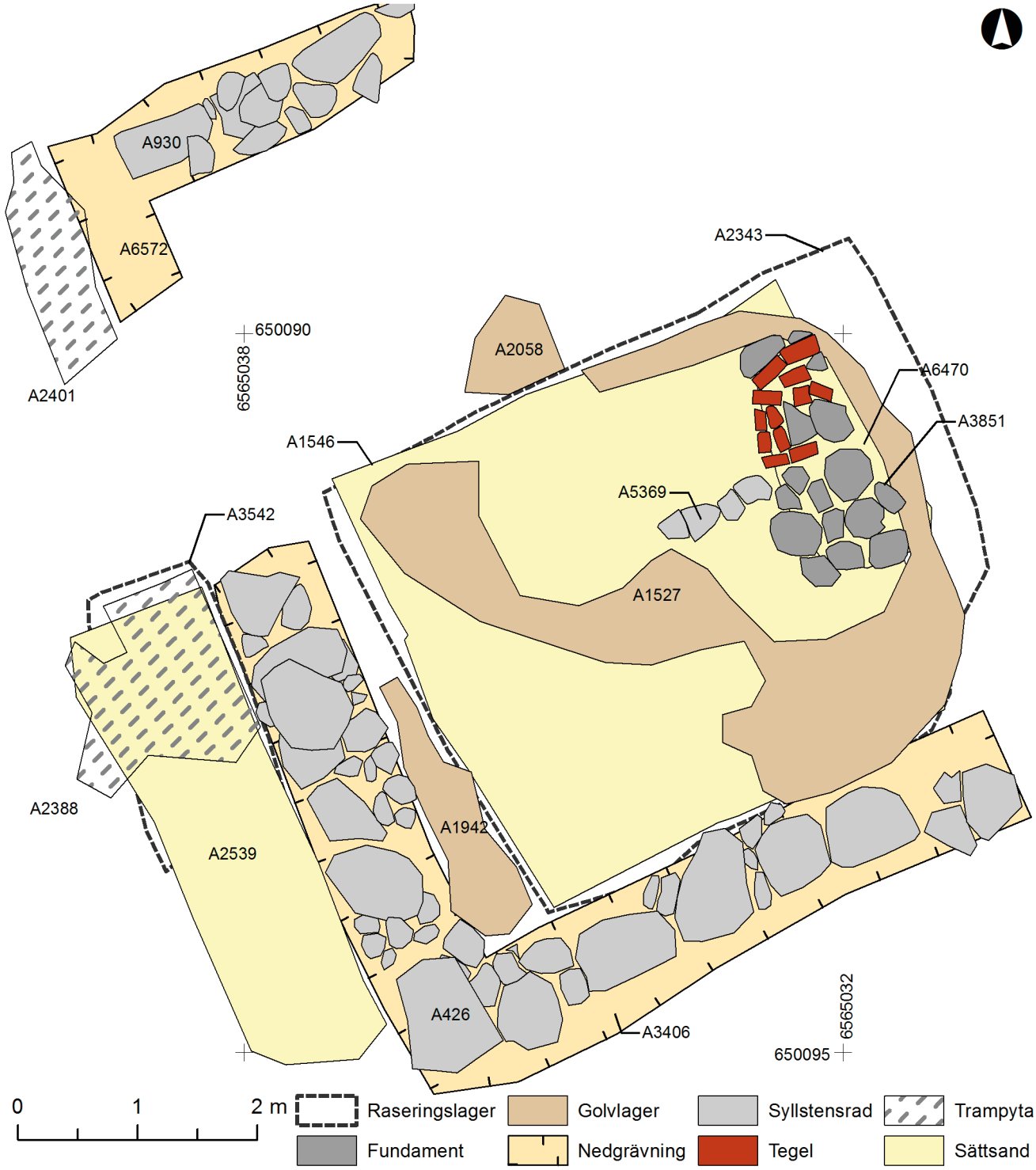

Figur 73. Översiktsplan över kontextgrupp 18, Hus 10. Skala 1:50.

Golvytorna A1546, A1942, A2058 fanns ställvis bevarade kring syllstenarna i den sydöstra delen av byggnaden med ett underliggande lager av sand (A1527). Väster om byggnaden fanns spår av kulturlager (A2388 och A240) i form av trampytor.

Kontext id	Beskrivning
3542	Raseringslager, m trärester
2388/2401	Brukningslager, trampyta
1546, 1942,2058	Tramplager, golvrest
1527	Sättsand under golvyta
3851	Spisfundament
6470	Sättsand till spisfundament
5369	Rest av innervägg
6586/ 9078	Fyllning kring nedgrävda syllar
930	Norra syllen
426	Södra syllen
2539	Sättsand/planeringslager
3406/6572	Nedgrävning till syll
2343	Rasering kontextgrupp 5

Tabell 18. Kontexter tillhörande kontextgrupp 18.

TOLKNING

Byggnaden tolkas som ett bostadshus med minst två rum. Stensyllen var kraftig och det är troligt att överbyggnaden varit timrad. De förmultnade trärester som påträffades kring den västra syllen kan vara rester av timmerstockar. Spisfundamentet är troligen grunden till en öppen spis placerad så att öppna spisar fanns i två rum separerade av en innervägg. Den öppna spisen kunde användas som värme och ljuskälla samt för matlagning.

Den norra delen av spisfundamentet var sannolikt en köksdel, vilket stöds av makrofossilanalysen. De förkolnade sädeskornen tolkades som hushållsavfall och förkolningen har sannolikt skett under matberedning. Säden var väl rensad utan inblandning av ogräs eller tröskrester. Granbarren är sannolikt rester från granris som lagts ut som golvbeläggning, vilket var vanligt under såväl förhistorisk som historisk tid. Att det skulle handla om en köksdel stöds också av den osteologiska analysen, vilken visade att det handlade om matavfall från nöt, får, svin och höns samt en mindre mängd fiskben. Fynden av porslin och kritpipor från golvlagren ger en generell datering till 1700-talets första hälft. Två mynt präglade åren 1719 och 1739 kan knytas till byggnadens anläggningsfas. Mynten var placerade så att de tolkas som anläggningsmynt.

FYND

I golvlagret hittades bland annat kinesiskt porslin (F272) av 1700-tals typen Cien Lung (Qiuanllong) samt en del av ett kritpipskaft daterat till 1700–1750. I nedgrävningsdiket till den norra syllen påträffades ett mynt daterat till år 1719 (F60). Under den södra delen av spisfundamentet hittades ytterligare ett mynt daterat till år 1739 (F58). Vid den södra sidan av spisfundamentet hittades också en liten kopp i kopparlegering (F84). Koppen var dekorerad i botten med en blomma och kan vara en supkopp, eller möjligen en vågskål.

Figur 74. Den komplexa stratigrafin av flera hus ovanpå varandra där den stora syllramen visar Hus 10 med syllen från Hus 14 mitt i syllramen. Foto från söder.

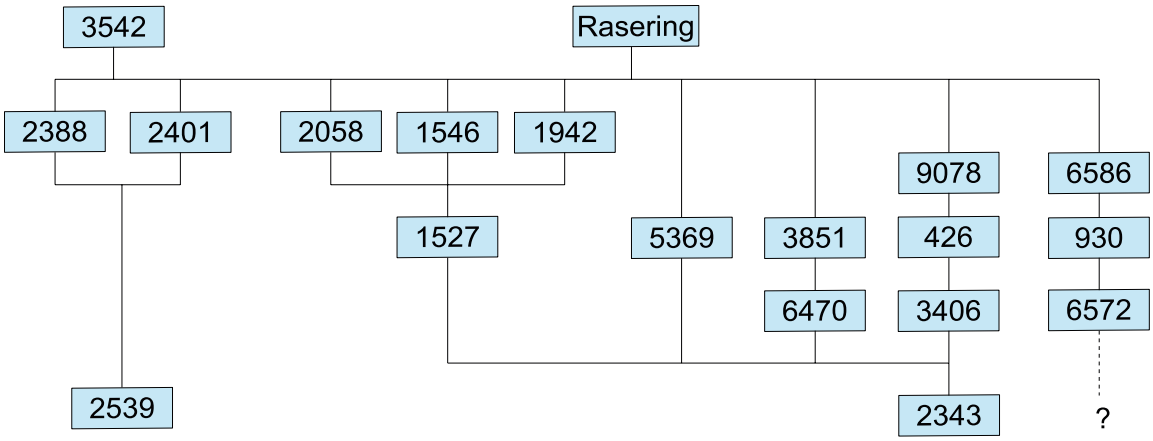

Figur 75. Matris över kontextgrupp 18.

Figur 76. Lodfoto av spisfundamentet A3851. Mot fundamentet syns syllstenarna A5369.

Figur 77. Kinesiskt porslin av typen Cien Lung (F272).

Figur 78. Bronskopp (F84), efter konservering. Foto taget av Acta Konserveringscentrum AB.

Kontextgrupp 19

KÄLLARE, HUS 1
Cirka 1740 – ?

BESKRIVNING

Kontextgrupp 19 utgjorde lämningarna efter en kallmurad källare uppförd väster om de övriga byggnaderna. Källaren var rektangulär och mätte 4 x 3,5 meter. Väggarna var upp till 0,8 meter tjocka, byggda av kallmurade rundade stenar 0,2–0,6 meter stora kilade med små kantiga stenar. Källlarens golv bestod av stora, kantiga sandstensplattor som var 0,05–1,3 meter stora. Ingången återfanns i söder.

Golvet begränsades i söder av resterna av stenfundamenten A2973, A29999 och A3005 samt en vägg (A10401) med resterna av en ingång markerad av två kantiga stenar och en tröskel (A10401 och A10384). Stengolvet täcktes av ett svart, fett lager silt (A2549).

Källaren saknade fyndmaterial.

TOLKNING

Kontextgrupp 19 var en mindre källare som använts för förvaring.

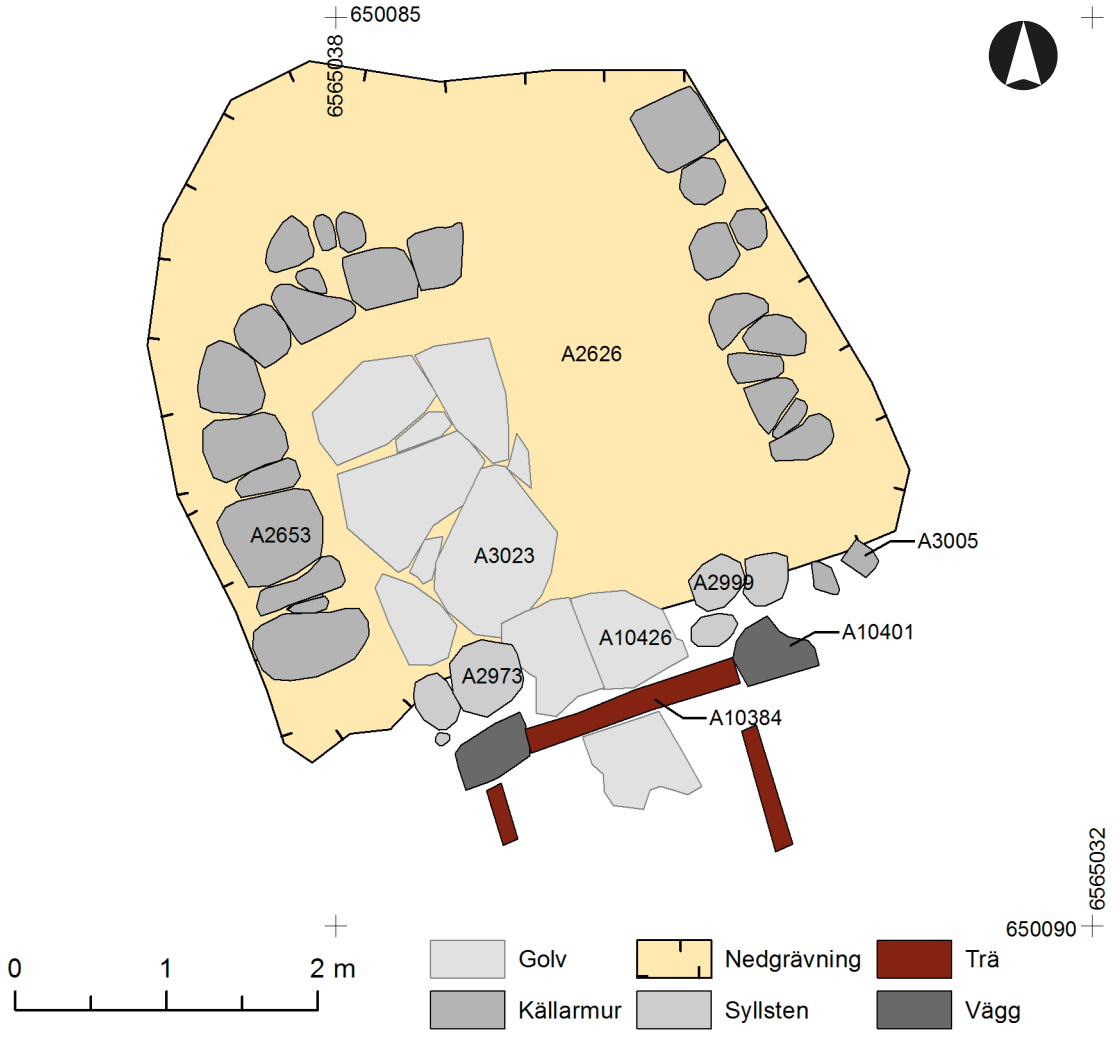

Figur 79. Översiktsplan över kontextgrupp 19. Skala 1:50.

Kontext id	Typ
3023	Stengolv
10426	Stengolv
10384	Tröskel
2973 2999 3005	Fundament rester av stensyll
10401	Vägg
2653	Äldre källarmur
2626	Nedgrävning äldre del

Tabell 19. Kontexter tillhörande kontextgrupp 19.

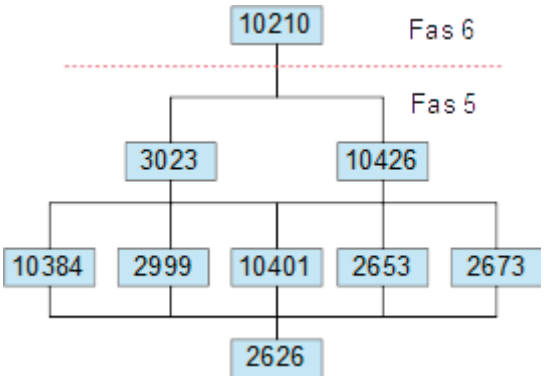

Figur 80. Matris över kontextgrupp 19.

Figur 81. Källaren, Hus 11, kontextgrupp 19 med den äldre källaren rödmarkerad. Observera att den svängda källartrappan hör till fas 6. Foto från söder.

Figur 82. Källaren, Hus 11, kontextgrupp 19 med skiftet mellan den äldre och yngre muren, Hus 12, kontextgrupp 24 markerat. Foto från öster.

Kontextgrupp 20

LATRIN
Cirka 1740 – ?

BESKRIVNING

Strax norr om källaren fanns kontextgrupp 20, tolkad som en nedgrävd latrin. På gårdsytan från fas 4 lades ett lager sand ut (A4753) som underlag till latrinen. Kring själva nedgrävningen hade silt och lera (A3783, A4311 och A4297) lagts ut för att stabilisera golvytan kring latrinen. Golvet bestod av ett förmultnat trägolv (A3576) med enstaka bevarade träplankor (A4004) lagda kring gropen. Ett kulturlager av humös silt, A3501, med förmultnat trä, tegelkross och läderspill hade avsatts på golvet kring gropen. Själva latrinen bestod av en rundad nedgrävning som var 1,15 meter i diameter. Gropen var delvis stenklädd med konkava sidor mot en platt botten där en träklädd binge påträffades. Bingen var fyrkantig och mätte 0,6x0,6 meter. Sidorna bestod av grovt huggna stockar korslagda med fyra stående träplankor på sidorna (A3722). Grus och grov sand låg som fyllning mellan bingen och nedgrävningskanten A3749. Längs med kanterna fanns ett gulgrått organiskt lager (A3569) med inslag av aska och äggskal. Makrofossilanalysen visade både hushållsavfall och avföring. Innehållet av konsumerade bär, frukter och nötter var stort. Träd och buskar fanns representerat genom fläder, enbär, hasselnötter, valnötter, körsbär,

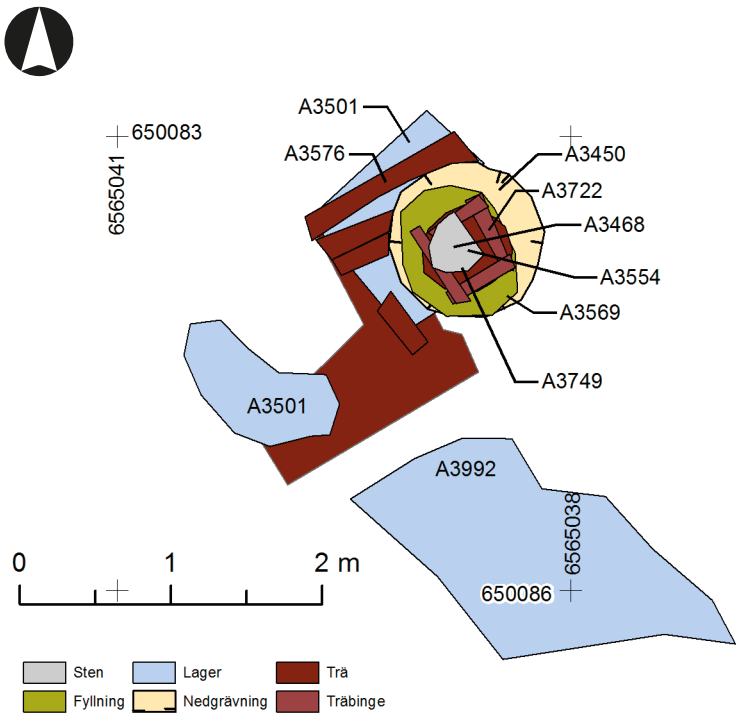

Figur 83. Översiktsplan över latrinen, KG 20. Skala 1:50.

äpple, päron och krikon. Kulturväxter och örter hittades i form av kål, persilja, anis, kummin, isop, körvel och svartsenap. Innehållet visade även att man ätit vilda bär som slånbär, hallon, smultron, björnbär, blåbär och lingon. Söder om latrinen fanns ytterligare ett brukningslager av fet humös silt (A3992). Här visade den makrofossila analysen på stora mängder förmultnade trärester och tusentals frön av framförallt brännässla och etternässla, samt ett mindre antal frön från svinmålla, snärjmåra och trampört (se bilaga 5). När latrinen togs ur bruk lades en stor platt sten (A3468) på träbingen och gropen fylldes igen med grus (A3467).

TOLKNING

Träbingen tolkas som en nedgrävd latrin med rester av ett omkringliggande trägolv. Makrofossilanalysen visade att det rörde sig om både avföring och hushållsavfall. Träd och buskar fanns representerat genom fläder, enbär, hasselnötter, valnötter, körsbär, äpple, päron och krikon. Några av dem fanns kanske på gården, medan de andra införskaffades via torghandel eller annat utbyte. Kulturväxter och örter som kål, persilja, anis, kummin, koriander, cikoria, isop, körvel och svartsenap har använts. Samtliga kan ha funnits i en örtagård för det egna hushållet. Till exempel anis, rölleka och kummin, fikonfrön, vindruva och valnöt skulle kunna vara avsilade kryddor från smaksättning av brännvin. Det fanns också ett mindre inslag av importväxter som fikon, vindruva och valnöt. Innehållet visade även vilda bär som skulle kunna ha plockats i stadens närhet eller införskaffats via handel: slånbär, hallon, smultron, björnbär, blåbär och lingon.

Ytan söder om latrinen karaktäriseras som en bakgårdsmiljö. Här visade makrofossilanalysen på en stor förekomst av nässlor, vilka trivs i kväverik gödslad jord av den typ som man kan hitta kring latriner och utedass. Andra växter som förekom var svinmålla, snärjmåra och trampört, vilka är vanliga växter i en bakgårdsmiljö.

FYND

En skärva stengods (F219) påträffades i latrinen. I kulturlagret A3501 hittades en bronsknapp (F76) och ett bronsbeslag (F77). Kritpipsfragmenten F120, F130 och F132 samlades in från båda kulturlagren kring latrinen, liksom fynd av rödgods (F212 och F238) och fajans (F273). I konstruktionslagret till golvet hittades bottendelarna av en flaska som kan ha ingått i ett schatullset, men det kan också röra sig om en kantinflaska, (F147). Intill latrinen hittades en intakt lergök (F102).

Figur 84. Intill latrinen, kontextgrupp 20, hittades en intakt lergök (F102).

Kontext id	Typ
3467	Igenfyllnad av grop
3468	Sten som förseglar latrinen
3992	Brukningslager söder om latrin
3501	Brukningslager på trägolv
3569	Fyllning i latrin
3554	Trälock till latrin
3749	Dräneringsgrus mellan nedgrävning och binge
3722	Träbinge
3576	Förmultnat trä
4004	Träplankor (golv)
4311	Lerlager, stabilisering för latrin
4297	Sandig silt stabilisering för latrin
3783	Siltlager stabilisering för latrin
3450	Nedgrävning
4743	Sättsand

Tabell 20. Kontexter tillhörande kontextgrupp 20.

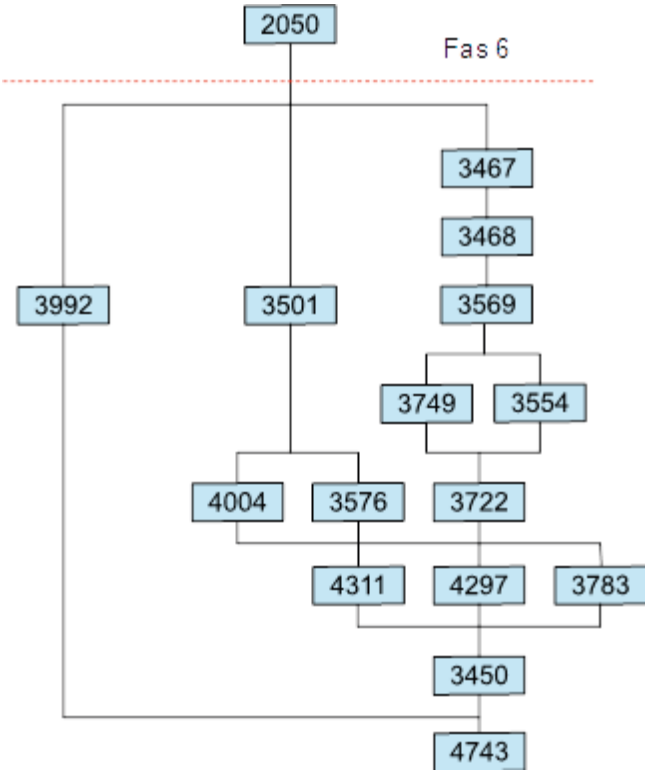

Figur 85. Matris över kontextgrupp 20.

Figur 86. Detaljfoto av latringropen, kontextgrupp 20, från sydöst.

Kontextgrupp 21

BRUNN
Cirka 1740 – 1800-talets början

BESKRIVNING

I den sydöstra delen av undersökningsområdet fanns en brunn, kontextgrupp 20, som återfanns i botten av en dammkonstruktion hörande till fas 6. Brunnen mätte 2,15 meter i diameter. Profilen var trattformad och smalnade av till cirka 1,5 meter i diameter. Djupet på brunnen var cirka 2,3 meter. Den övre delen av brunnen hade en kantskoning, (A7358) av kallmurade rundade naturstenar i storleken 0,2–0,5 meter. På ett djup av 0,8 meter framkom rester av en träram (A12937). Kanterna var fodrade med lera (A12798) ner till ett djup av 0,6 meter. Mot botten var brunnen fylld med 0,3–0,7 meter stora stenar. När brunnen togs ur bruk fylldes den med sand, lera och taktegel (A12995) vartefter den förseglades med tjugoen stycken tegelstenar (A12832). Den övre delen av brunnen, ovan förseglingen, var fylld med sandigt grus, tegelbrockor, taktegel, tegelkross och kolfragment (A13074).

Kontext id	Typ
13074	Rasmassor fyller igen översta delen av brunnen.
12832	Tegel/försegling
12955	Igenfyllnad av nedre del av brunn
7358	Kantkedja
12937	Träram
12798	Lerfodring
13023	Nedgrävning

Tabell 21. Kontexter tillhörande kontextgrupp 21.

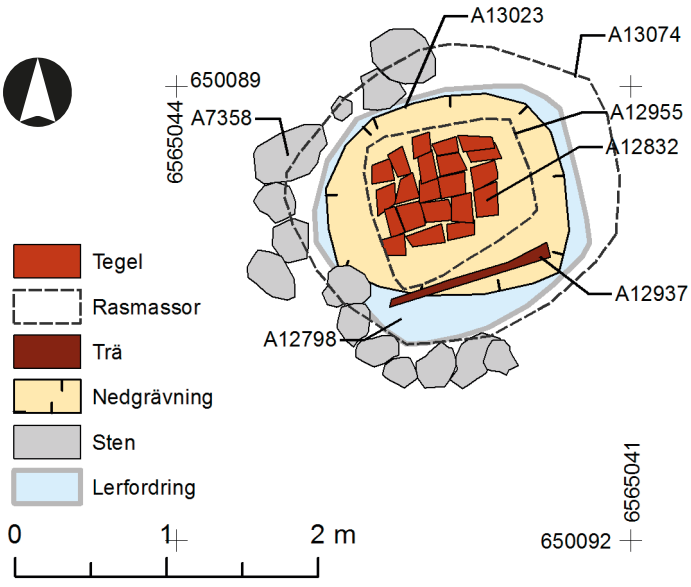

Figur 87. Översiktsplan över brunnen, kontextgrupp 21. Skala 1:50.

Figur 88. Brunnen under utgrävning. Längs kanterna syns lerfodringen. Foto från öster.

Figur 89. Brunnen förseglad med tegel (A12832). Foto från söder.

TOLKNING

Brunnen låg i den låglänta sydöstra delen av undersökningsområdet, vilket bör ha varit en lämplig plats för en brunn. På stadskartan från år 1700 fanns en allmän brunn markerad strax sydöst om undersökningsområdet. Kontextgrupp 21 tolkas som en gårdsbrunn, då den låg inom tomtmark och inte på allmän mark. Fynd som påträffades i brunnens igenfyllning indikerar att den togs ur bruk i samband med anläggandet av dammen (kontextgrupp 7) i början av 1800-talet.

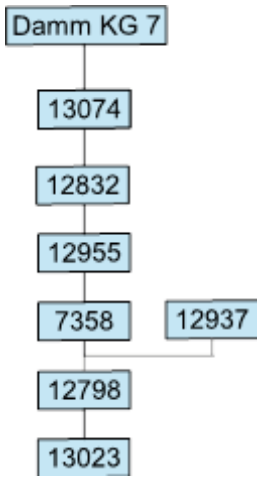

Figur 90. Matris över kontextgrupp 21.

FYND

I fyllningen till brunnen hittades en porslinspipa av tyskt ursprung daterad till 1800-tal (F113).

Kontextgrupp 22

FÖRVARINGSGROP
Cirka 1740 – 1800

Kontext id	Beskrivning
2411	Igenfyllnad
2220	Bottensten, yta
2437	Nedgrävning

Tabell 22. Kontexter tillhörande kontextgrupp 22.

BESKRIVNING

I den västra schaktkanten undersöktes kontextgrupp 21 som bestod av en större nedgrävning (A2437). Gropen, som fortsatte utanför undersökningsområdet, mätte 3,3x1,5 meter med ett djup som uppgick till 1,3 meter. Gropens sidor var svagt konkava ner mot en plan botten. På botten av gropen fanns en större, platt sten (A2220). Makrofossilanalys visade på träkol från tall och gran (se bilaga 5). Gropen var igenfylld med grus och sand, blandat med med kantiga stenar, tegel, och järnspikar (A2411). I fyllningen fanns också hushållsavfall som keramikskärvor, glas, kritpipsfragment och djurben både i form av slakt- och matavfall.

Gropens funktion är svår att utröna, men troligen är det en förvaringsgrop eller enklare jordkällare, där den stora platta stenen fungerat som golvyta. Gropen har sekundärt använts som en avfallsgrop, vilket hushållsavfallet talar för. Fynden i fyllnadsmassorna ger en vid datering, från 1600-talets andra hälft och fram till 1700-talets slut.

FYND

Fyndmaterialet från fyllnadsmassorna var blandat och de daterbara fynden visade ett stort spann, från 1600-tals reliefkakel (F290) och ett mynt präglat 1719/-20 (F59) till delar av en kritpipa av holländskt ursprung (F129) som daterats till 1748–1782. Övriga fynd bestod av järnspikar (F35 och F36), glas (F163), rödgods (F247) och fajans (F270).

Figur 91. Matris över kontextgrupp 22.

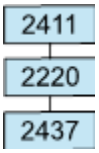

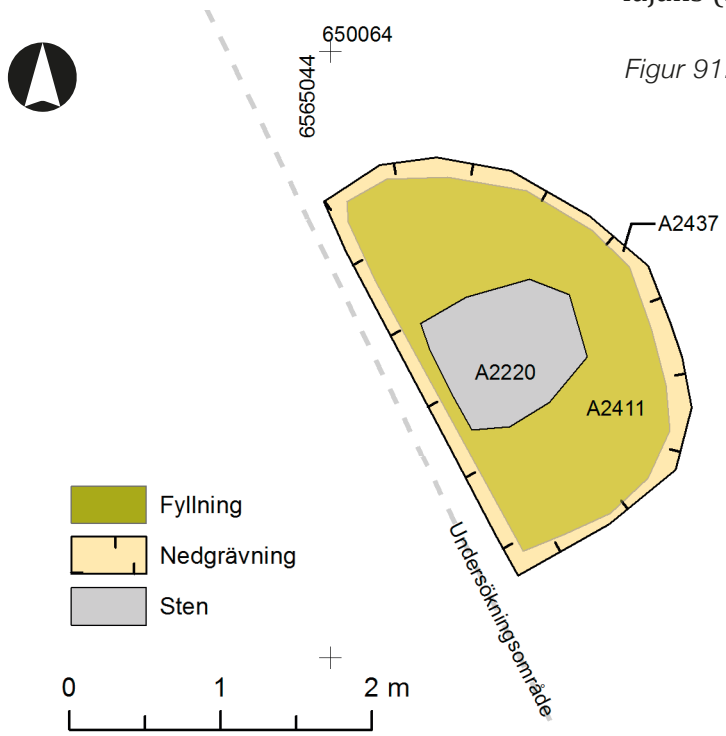

Figur 92. Översiktsplan över kontextgrupp 22. Skala 1:50.

Kontextgrupp 23

TOMTGRÄNS
Cirka 1740–1800

BESKRIVNING

Kontextgrupp 23 bestod av en anlagd, terrasserad stenkant längs med åsen i nordvästlig–sydöstlig riktning. Det är troligt att stenkanten funnits längs med tomtgränsen genom hela kvarteret, men vid undersökningstillfället fanns bara två avsnitt bevarade, en i den norra delen och ytterligare en i den centrala delen. Den norra delen mätte cirka 6 meter och den centrala delen mätte nära 8 meter. Stenkanten bestod av 0,1–0,5 meter stora stenar blandade med tegel och rester av träplankor (A5568 och A6200). Väster om, och upp mot stenkanterna, hade området fyllts ut med sten, grus, tegel och hushållsavfall såsom keramik, kritpipor, buteljglas, fajans och järnskrot (A5691 och A4321). Terrasskanten sammanfaller med det som i förundersökningen tolkades som en stensyll (KK111) och ett lager (KL116) (Carlsson 2011:34).

Kontext id	Beskrivning
5568	Stenkant
6200	Stenkant
5691	Utfyllnad
4321	Utfyllnad

Tabell 23. Kontexter tillhörande kontextgrupp 23.

TOLKNING

Den uppbyggda terrasskanten stämmer väl med de äldre tomtgränserna från fas 3 och 4 och har sannolikt fungerat som en tomtmarkering. Samtidigt fylldes området upp och fungerade som en terrass mot östsluttningen. Fyndmaterialet hade ett stort spann med dateringar från 1700 – 1800-tal, vilket talar för att man fyllt upp med sopor efter hand. Den norra delen av terrasskanten motsvarar KK111 och KL116 i förundersökningens schakt 1010.

FYND

Fyndmaterial bestod av hushållsavfall i form av rödgods (F200 och F253), stengods (F262 och F282), delar av glasbägare och buteljer (F146 och F257) och kritpipor (F135).

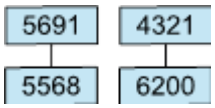

Figur 93. Matris över kontextgrupp 23.

Övriga lämningar

LAGER 1274

I den nordöstra delen av undersökningsområdet fanns en obebyggd tomt. Ytan täcktes av tjocka massor omrört material som bestod av humös silt blandat med grus och sten, liknande det underliggande åsmaterialet. Mot botten fanns en del träflis. Fynden bestod av hushållsavfall såsom spik, djurben, glas och keramikskärvor som dateras från 1600-talet och framåt. Lagret tolkades inledningsvis som ett odlingslager, men i de provrutor som handgrävdes genom lagret syntes inga spår av odling, varken i form av horisonter, spad- eller årderspår. Makrofossilanalysen visade att de växtrester som påträffades var en blandning av ogräs och ängsväxter utan koppling till odling. Analysen visade dock att det fanns gödsel i jorden med fröer som var kraftigt fragmenterade, vilket skulle kunna tyda på en omdeponering (se bilaga 5). I höjd med lagrets begränsning åt söder fanns en stolprad bestående av tre stolpar (A13314, A13315 och A13316) i öst-västlig riktning, nergrävda i det orörda åsmaterialet.

TOLKNING

På tomten där lager A1274 fanns hittades inga spår av bebyggelse i någon fas, utan lagret har sannolikt byggts på och ackumulerats med tiden. Makrofossilproverna från ytan konstaterade spår av gödsel, vilket antyder att man kan ha hållit djur på ytan. Lagrets sammansättning och smulstruktur, utan horisonter, gör att det tolkas som ett lager som bökats runt och där även hushållsavfall har dumpats. Fyndens ostrukturerade sortering tyder på att slaskhinkar kan ha tömts på ytan. Grisar kan sedan ha trampat och bökat runt. Denna kombination av slaskhinkar och bök har givit upphov till det omrörda och ostrukturerade lagret utan horisonter. Då grisar äter det mesta är det ett fördelaktigt sätt att göra sig av med hushållsavfall och man kan tänka sig att det bland hushållsavfallet har kommit med delar av trasiga kärl, glas och annat avfall. Att det skulle handla om just grisar stöds av den osteologiska analysen som har visat att man fött upp och slaktat grisar i kvarteret. De tre stolparna som hittades i öst-västlig riktning följer gränsen på lagrets utbredning och kan ha varit del av en inhägnad och en begränsning av ytan mot byggnaderna i söder, möjligen en tomtgräns som varit stabil och hängt med under lång tid.

FYND

En stor mängd fynd kunde knytas till lagret. Fynden hade en vid datering från 1600-talskeramik till 1800-talspipor och glasögon. Keramikfynden bestod av rödgods, fajans, och stengods. Delar av butelj- och fönsterglas hittades också, samt en större mängd djurben i form av slakt- och matavfall. I lagret fanns också en koncentration av hantverksavfall i form av avsågade kohorn (F412). Här fanns också delar av kritpipor, bland annat en så kallad ”turkpipa ” (F115). I lagret hittades även en del av bågarna till ett par glasögon (F92). Den andra delen av bågarna hittades i rasmassorna från kontextgrupp 15, Hus 8.

Figur 94. Arbetsbild från en solig dag i Södertälje. Erica Strengbom mäter en syllstensrad i förgrunden och Anne Naumanen syns i bakgrunden.

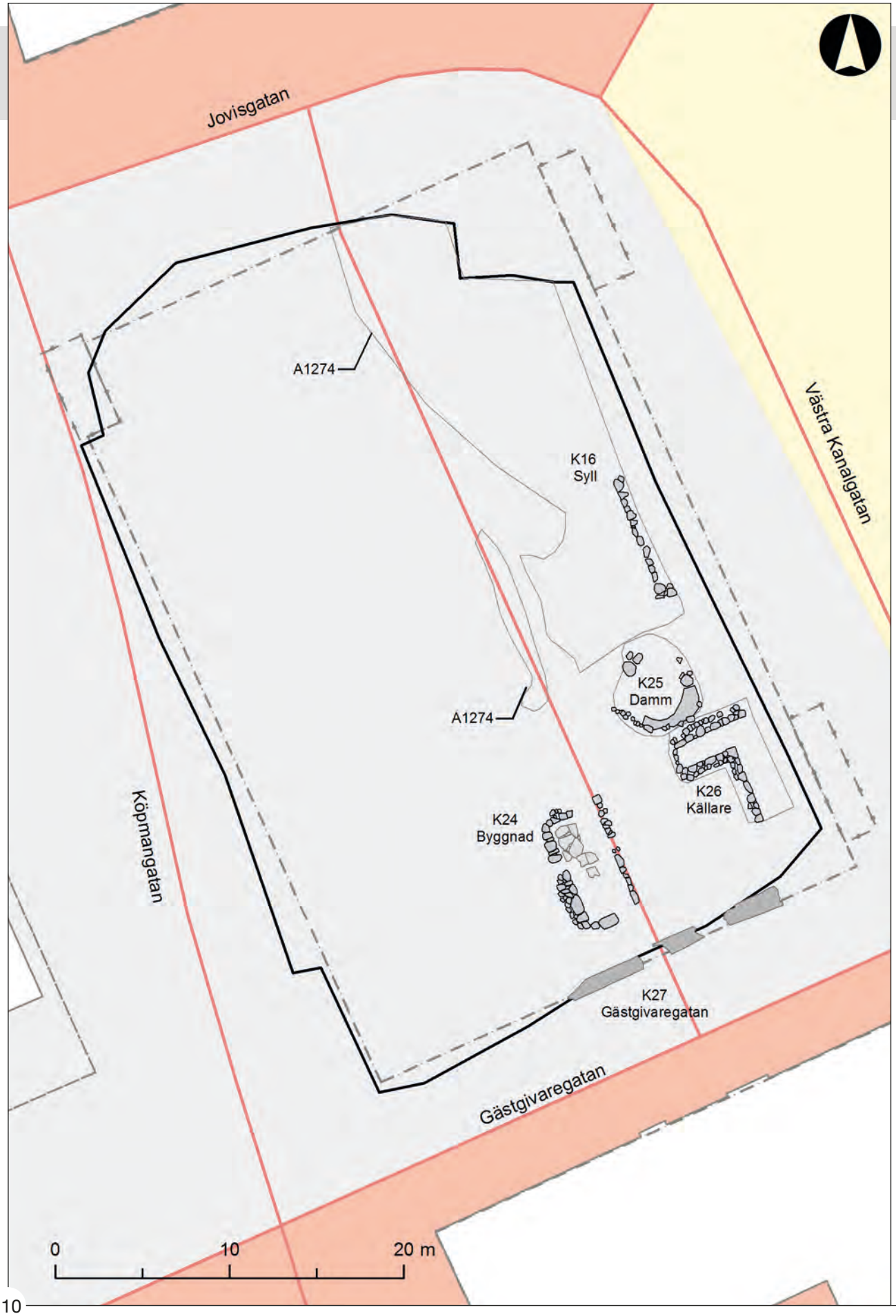

Figur 95. Översiktsplan över fas 6. Skala 1:300.

Fas 6 Köpmannagårdarna 1820–1910-tal

Under 1700- och 1800-talen byggdes köpmannagårdar med en koncentration kring Storgatan. Tomterna var stora och husen låg med långsidan mot gatan. Hantverkare kom att trängas undan mot utkanter och tvärgator. Till skillnad från köpmännen förfogade många av hantverkarna endast över en kort tomtgräns mot gatan. Därför kom många av hantverkarnas hus att byggas långsmala, med ett rums bredd. Denna hustyp var vanlig i Södertälje från 1700-talets mitt och framåt (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergqvist 1986:1124).

År 1821 lyckades staden slutligen gräva en kanal genom sunden mellan Mälaren och Östersjön och i samband med kanalbygget byggdes en ny svängbro i trä över vattnet. Detta förändrade stadsbilden kring kvarteret Venus. Tidigare löpte Stockholmsvägen och en bro över vattnet söder om kvarteret, men år 1821 byggdes den nya svängbron norr om undersökningsområdet. Det fick till följd att den gamla Stockholmsvägen blev en tvärgata istället för en infartsväg till staden. Stadskartan från år 1824 visar den nya svängbron och Stockholmsvägen. Inom undersökningsområdet tolkas två byggnader tillhöra denna fas.

Kontextgrupp 24

HUS 12
1850–1880

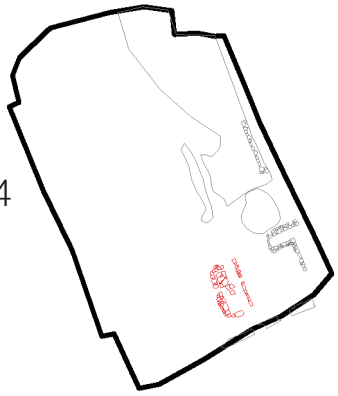

BESKRIVNING

Kontextgrupp 24 bestod av en rektangulär byggnad med en källardel och stentrappa i söder. Den bevarade delen mätte cirka 11 x 4 meter. I norr bestod byggnaden av ett eller möjligen två rum i markplan, uppförda på bakgårdsytan med latrinen från fas 5. Ett utjämnande lager av silt och grus (A2050) hade först lagts på ytan, på vilken en stensyll (A3606) uppfördes.

Kring stentrappan ner till källardelen hade ett siltlager (A9142) avsatts. I lagret påträffades en del ben som visade på en stor variation: bland annat får/get, tamsvin, ekorre, abborre, gädda och möjligen ben från en hund. En plombering av tenn kunde också knytas till lagret.

Den södra delen av byggnaden bestod av en källare, utbyggd i söder från den äldre källaren (fas 5, kontextgrupp 19). Skiftet i muren mellan den äldre och yngre delen var tydlig. Den yngre delen av muren (A2775) bestod av större kantiga stenar som var upp till 1,2 meter stora. Källarens ursprungliga djup var bevarad i den norra och östra delen och mätte där cirka 2,2 meter. I den norra delen av källaren hade en trappa (A2561) tillkommit som ledde upp till rummen i markplan. Trappan var 1,8 meter bred, gjord av 0,8–1,1 meter stora sandstensblock.

Stengolvet A3023, från den äldre delen av källaren, fanns kvar från föregående fas och där hade ett fett, kladdigt och nästan svart lager silt (A2549) avsatts.

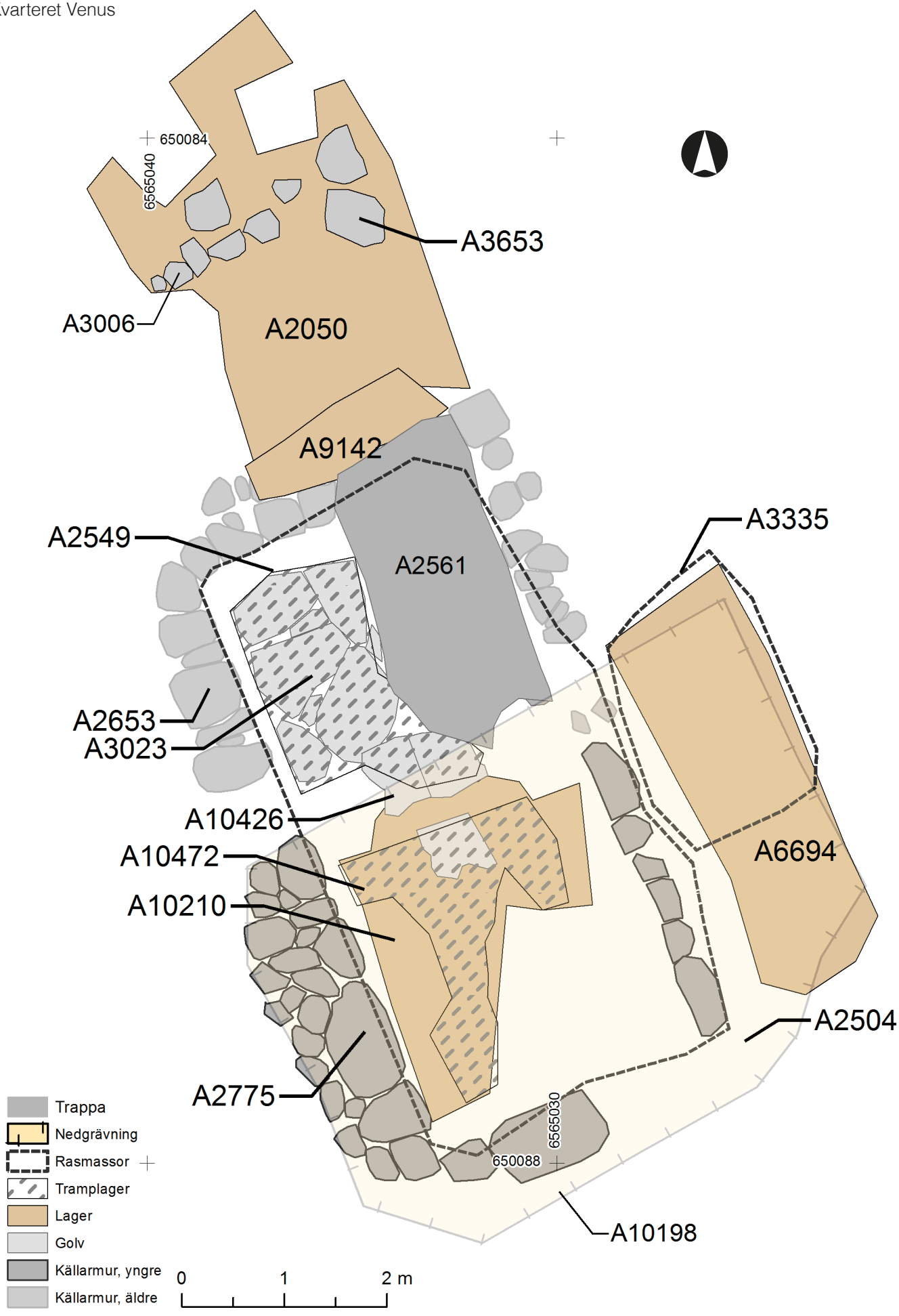

Figur 96. Översiktsplan över kontextgrupp 24. Skala 1:50.

Kontext id	Beskrivning
2504	Rasmassor
3335	Rasmassor öster om byggnad
9142	Brukningslager vid trappa
2549	Brukningslager ovan stengolv
6694	Brukningslager öster om källare
2561	Trappa
3023/10426	Stengolv
2653	Källarmur äldre
2775	Källarmur yngre
10472	Tramplager/golv
10198	Nedgrävning

Tabell 24. Kontexter tillhörande kontextgrupp 24.

TOLKNING

Kontextgrupp 24 tolkas ha varit ett bostadshus i markplan med en matkällare i den södra delen. Överbyggnaden har troligen varit timrad. Denna långsmala byggnad motsvarar en byggnad avtecknad på 1857 års stadskarta och kan kategoriseras som ett så kallat smalhus med gaveln mot gatan. Dessa byggnader var vanliga i Södertälje från 1700-talets mitt och framåt. De byggdes ofta ut på längden, vilket med tiden skapade långsmala byggnader. Detta är något som passar väl in på utformningen av kontextgrupp 24, som ursprungligen var en mindre byggnad (se kontextgrupp 19 i fas 5). Byggnaden har inte funnits särskilt länge. På 1847 års karta över tomterna finns den inte markerad, medan den tio år senare är utritad på stadskartan och står sedan på plats fram till omkring år 1880, då stadskartan visar att tomten står öde igen.

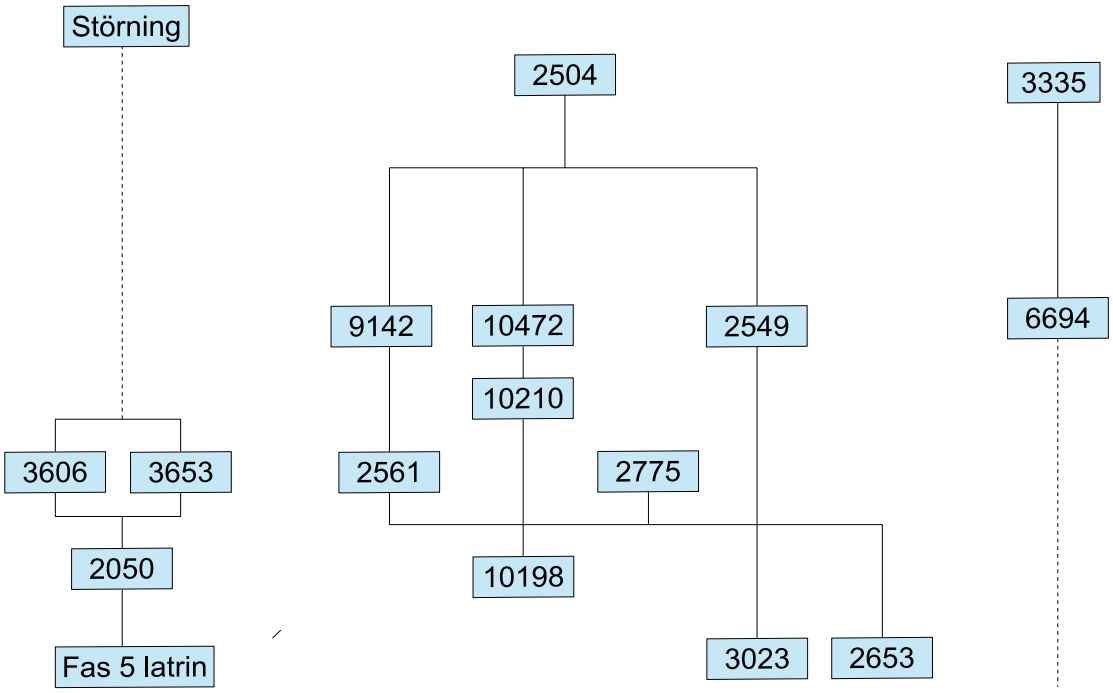

Figur 97. Matris över kontextgrupp 24.

Figur 98. Karin Sundberg, Ola Winter, Agneta Flood och Erica Strengbom i källartrappan hörande till kontext 24.

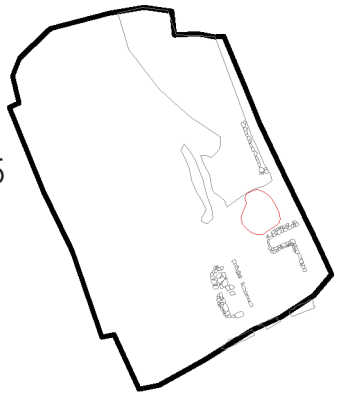

Kontextgrupp 25

DAMM
Cirka 1810–1820

BESKRIVNING

Tillbyggd dammkonstruktion som tidigare varit en brunn (se kontextgrupp 21, fas 5). Dammen utgjordes av en 6x6,5 meter rundad nedgrävning (A5548) med ett djup av 1,9 meter. Nedgrävningskanten var otydlig i den norra halvan då ett förundersökningsschakt skurit igenom denna del och skadat dammen. Dammen hade dessutom påverkats av ett sentida rörschakt i norra delen. I den södra delen var nedgrävningen något skadad av en källare till Hus 13 KG 26. Nedgrävningen till dammen hade i sin tur skurit ett äldre stensyllshus (Hus 10, kontextgrupp 18) i fas 5 samt Hus 6 (kontextgrupp 12), Hus 7 (kontextgrupp14) och Hus 8 (kontextgrupp 15) i fas 4. När dammen togs ur bruk fylldes den med ett grått, sandigt och grusigt lager. Den stenrad (KK123) och nedgrävning (KN125) som påträffades vid förundersökningen är sannolikt den norra delen av dammen (Carlsson 2011:35).

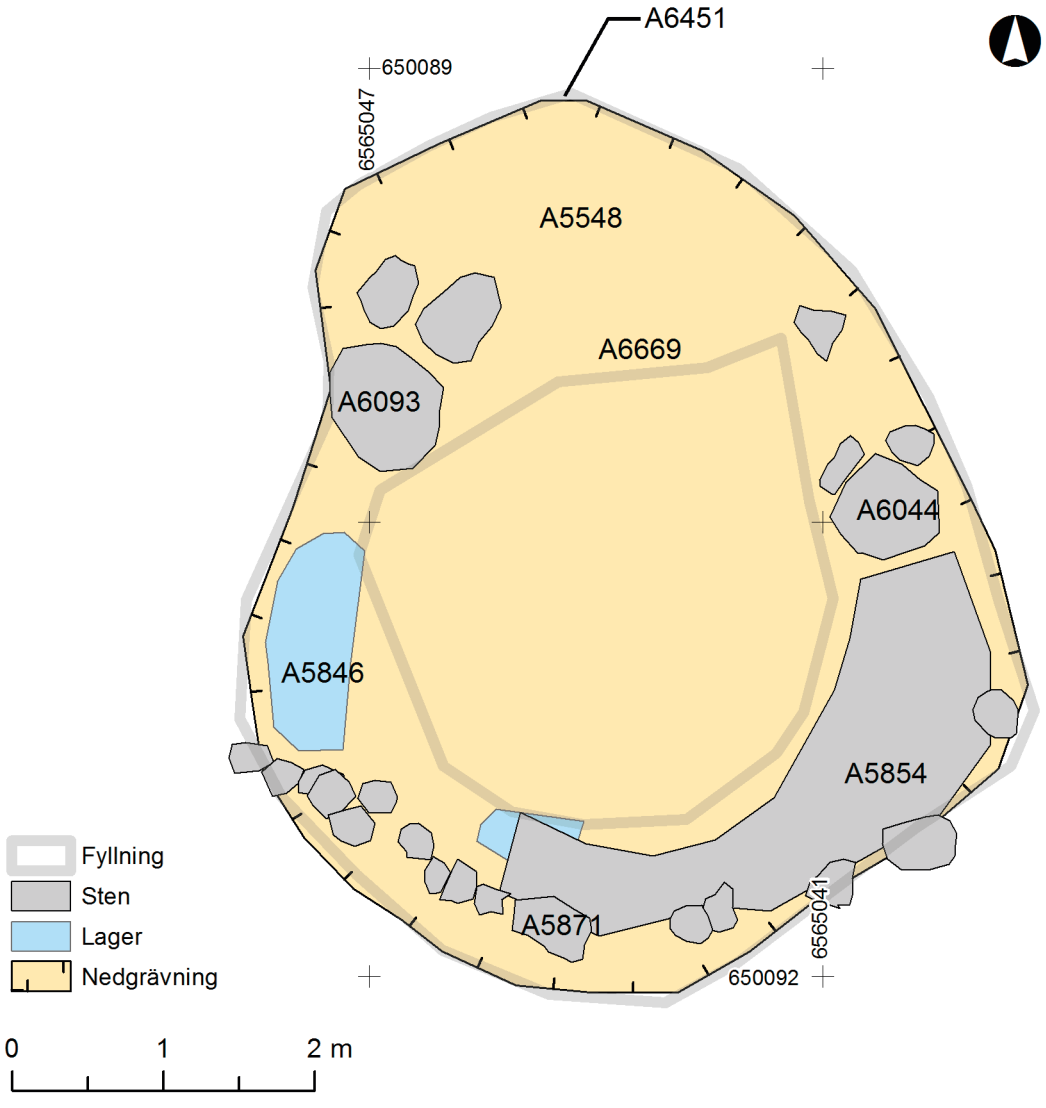

Figur 99. Översiktsplan över kontextgrupp 25. Skala 1:50.

Kontext id	Beskrivning
6451	Igenfyllning
5846	Lerlager
5854	Stenpackning
5871	Kantstenar
6044	Stenar
6093	Stenar
6669	Utfyllnad mellan stenar
5548	Nedgrävning

Tabell 25. Kontexter tillhörande kontextgrupp 25.

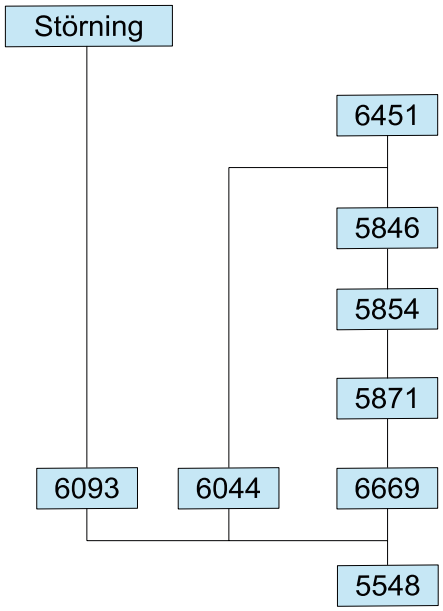

Figur 100. Matris över kontextgrupp 25.

TOLKNING

Dammen har troligen fungerat som en mindre trädgårds- eller fiskdamm. Då dammen är skuren av nedgrävningen till Hus 13 (kontextgrupp 26) har den endast varit i bruk under en kort period.

Figur 101. Översiktsfoto av dammen (kontextgrupp 25).

Kontextgrupp 26

BYGGNAD, HUS 13
Cirka 1820–1910

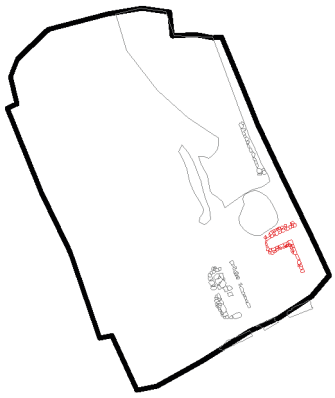

Kontext id	Beskrivning
Rasmassor	Rasmassor
1328	Västra Källarmuren klädd med puts
1483	Norra Källarmuren. Insidan klädd med puts
6554	Nedgrävning

Tabell 26. Kontexter tillhörande kontextgrupp 26.

BESKRIVNING

Källarhus med L-formad källare. Byggnaden löpte delvis in i östra schaktkanten och fortsatte utanför undersökningsområdet. Muren (A1328 och A1483) bestod av huggna, 0,5–0,8 meter stora stenar med putsade innerväggar och betonggolv.

TOLKNING

Byggnaden sammanfaller med en byggnad på 1824 års stadskarta benämnd som Posthuset. Huset återfinns även på 1880 års stadskarta ritad av Ingenjör Otto Wejdling och på 1908 års karta. På 1913 års stadskarta finns inga byggnader inom undersökningsområdet. Vid en schaktningsövervakning inför rördragningar till NCC-bygget hösten år 2015 påträffades ytterligare en del av den östra syllen (Strengbom, rapport 2015:58). Byggnaden är troligen också det bostadshus som kan skönjas på ett fotografi taget av den nya svängbron som byggdes nordöst om undersökningsområdet.

Figur 102. Foto från slutet av 1800-talet över den gamla svängbron med kvarteret Venus i bakgrunden, på andra sidan kanalen. Foto: Torekällberget.

Figur 103. Matris över kontextgrupp 26.

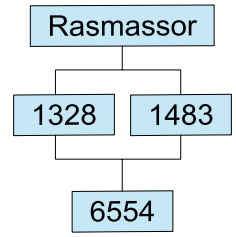

Figur 104. Översiktsplan över kontextgrupp 26. Skala 1:50.

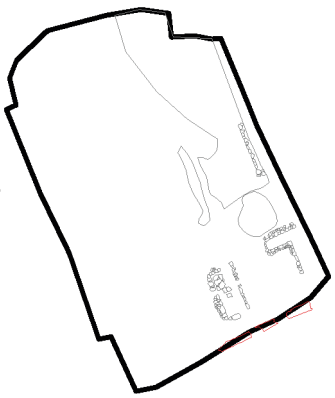

Kontextgrupp 27

GÄSTGIVAREGATAN
1800 –1900-tal

BESKRIVNING

I den södra schaktkanten framkom en äldre kullerstensbeläggning under nuvarande Gästgivaregatan. Den låg under bärlagret för den nuvarande gatan. Gatan var stenlagd med 0,1–0,2 meter stora rundade stenar satta i sand och lera (A12544). I den norra delen fanns rännstenar lagda i vinkel mot resterande stenpackning.

Kontext id	Beskrivning
10831	Kullerstensgata
12544	Sättsand och lera

Tabell 27. Kontexter tillhörande kontextgrupp 27.

TOLKNING

Äldre kullerstensgata som föregick nuvarande Gästgivaregatan. Större delen av gatan ligger under nuvarande gata.

Figur 105. Ola Winter sopar den äldre Gästgivargatan ren från sand och grus. Foto från väster.

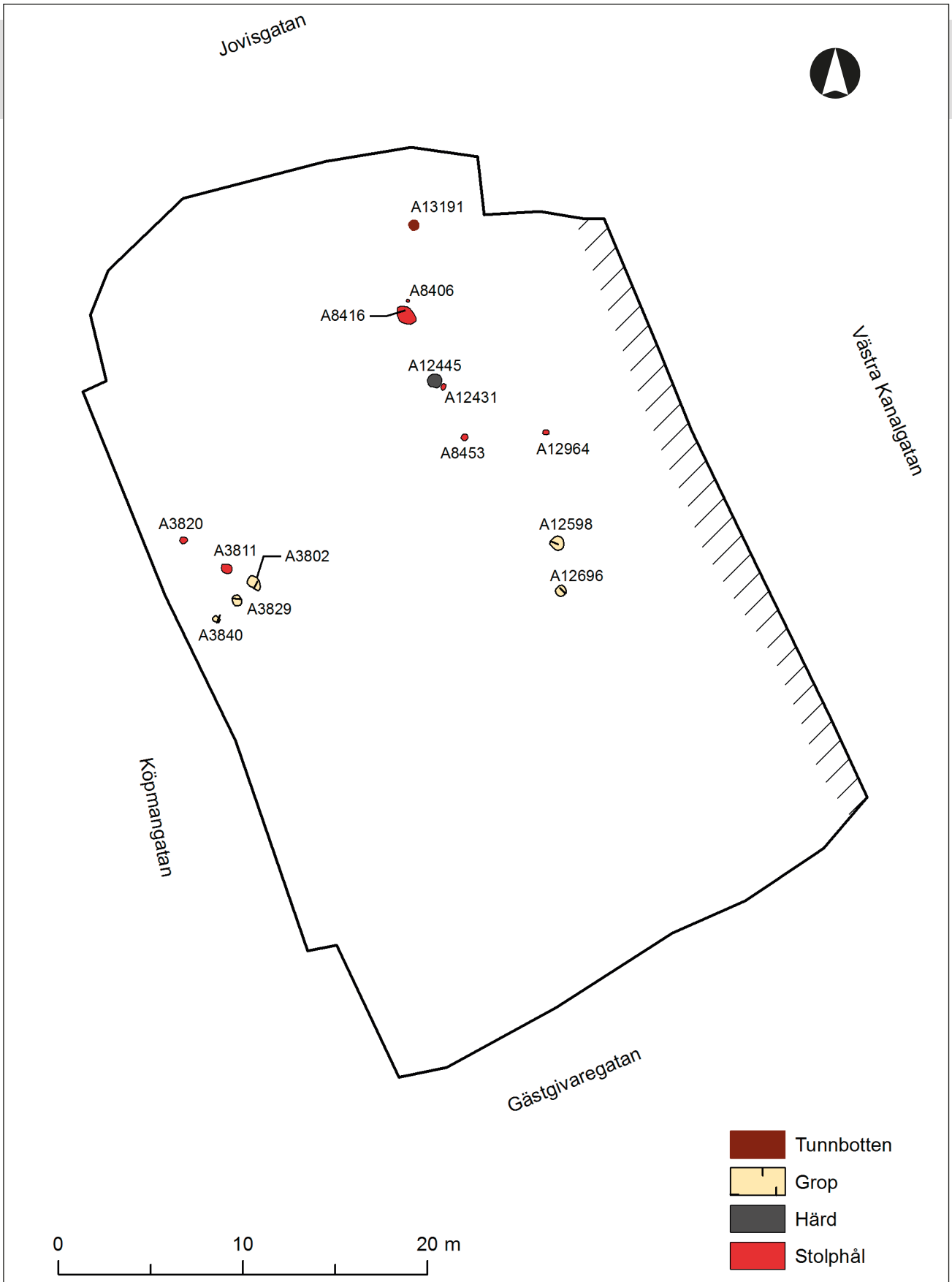

Figur 106. Plan över ej fasindelade lämningar. Skala 1:300.

Fas ? Ej fasindelade anläggningar

Inom den undersökta ytan finns fjorton anläggningar som inte varit möjliga att tidfästa och som därmed inte fasindelats. Det rör sig om anläggningstyperna stolphål och gropar samt en härd och en botten av en nedgrävd tunna. Samtliga anläggningar syntes som nedgrävningar i det sterila åsgruset och flera var grunda till sin karaktär. Gemensamt för dessa anläggningar är att de inte varit möjliga att datera då stratigrafiska relationer och/eller daterande fynd saknas. Den största koncentrationerna av ej fasindelade anläggningar återfanns i den nordöstra delen av undersökningsområdet.

Groparna A12598 och A12696 liknade varandra och hade samma mått med en diameter på 0,7 meter med ett djup av 0,15 meter. De tolkas som botten av avfallsgropar vilket fynden av brända ben, glas och hårt spjälkade rödgodsskärvor tyder på. Nedgrävningen A13191 hade en diameter på 0,5 meter med tydliga träavtryck mot botten och tolkas vara botten av en nedgrävd tunna. Samtliga tre anläggningar var belägna på vad som tolkas som bakgårdar och hör sannolikt till fas 3–4. Anläggningarna låg i den delen av undersökningsområdet där man under fas 5 hållit djur (se tolkning A1272) och det är troligt att de övre delarna av anläggningarna blivit söndertrampade.

En härd (A12445) påträffades på åsryggen. Förutom stora mängder kol och sot bestod fyllningen av en stor mängd krossat tegel. Härden, som aldrig daterades, kan höra till fas 1 och det krossade teglet kan teoretiskt sätt höra till lagret över.

I den västra delen av undersökningsområdet, direkt under bärlagret, hittades tre mindre gropar och två stolphål nedgrävda i det sterila gruset. Groparna var hade en diameter på 0,45–0,6 meter. Formen i profil var skålformad och djupet varierade från 0,16–0,34 meter. Stolphålen var små utan stolprester och stenskoning.. Både stolphål och gropar var igenfyllda med ett liknande material av gråbrunt lerblandat grus.

Figur 107. Botten av tunnan A13191 sedd från öster.

Kontext id	Beskrivning
3802	Grop
3811	Stolphål
3820	Stolphål
3829	Grop
3840	Grop
8406	Störhål
8416	Stolphål
8453	Stolphål
8505	Härd
12431	Stolphål
12598	Botten av grop
12696	Botten av grop
12964	Stolphål
13191	Tunnbotten

Tabell 28. Övriga lämningar.

Figur 109. Rörskafts-handtag till en trefotsgryta med den för tiden, det vill säga 1500-talets slut till början på 1600-talet, typiskt något utdragna ändknopp (jfr Bergold et al 2004).

Figur 108. Ett barockhandtag, något ankommet, med en stiliserad palmkrona som motiv, 1670–1690.

Figur 110. Rörskaftshandtag även de funna i källaren, Hus 1, KG 1. Dessa dateras något senare utifrån ändknoppen som övergår från att vara lätt utdragen till att bestå av två mer eller mindre sammanfogade vulster. De kan tidsmässigt placeras till 1600-talets mellersta del (jfr Bergold et al 2004).

Fynd

Totalt registrerades 481 fyndposter, varav ben är den största posten.

Endast fynd från primära kontexter, det vill säga med en direkt koppling till platsen samlades in. De fynd som deponerats på platsen i samband med till exempel utfyllnader eller igenfyllningar av källare samlades in i den mån de kunde datera händelsen. Tanken var att fynden skulle bidra till datering och tolkning av de undersökta kontexterna samt i möjlig mån besvara de frågeställningar som rör social stratifiering och internationella kontakter. Föremål av järn och legeringar lämnades till konservering direkt efter avslutad undersökning. Sammanfattningsvis kan sägas att fyndmaterialet från kvarteret Venus var tämligen representativt för en undersökning av tidigmoderna lämningar om man ser till att huvudkategorierna bestod av keramik, glas och metall.

Förhistorisk och medeltida keramik

Den förhistoriska och medeltida keramiken består av tre fyndposter. Den första (F242) består av två bukbitar som kommer från samma kärl. Kärlet är gulbrunt med struken utsida och grå kärna, vilket tyder på att det har bränts i oxiderande miljö. Godset är mellanmagrat med kvarts. På kärlets insida fanns fastbränt organiskt material. Keramiken, som är ett svartgods av Östersjötyp, dateras till perioden 1000 – 1200 e. Kr.

Den andra fyndposten (F181) var en bukbit, gulbrun till färgen och med struken yta och mörkgrå kärna, kärlet har bränts i oxiderande miljö. I det här fallet är leran magrad med glimmer. Även här rör det sig om ett svartgods av Östersjötyp som dateras till perioden 1000 – 1200-tal.

Den tredje fyndposten (F230) är en grå, finmagrad keramik av allmän förhistorisk karaktär. Den är struken på både ut och insida och reducerat bränd. Keramiken har inte kunnat dateras närmare än till järnålder. Fyndet är ett sekundärfynd påträffat i en 1700-tals kontext.

Keramiken från 1600-talet och framåt

De godstyper som finns representerade i kvarteret Venus är rödgods, kakel, stengods, fajans, flintgods och porslin. Det rödbrännande godset med invändig glasyr är det mest vanliga. Sammanlagt har drygt 1 300 skärvor registrerats i 112 fyndposter. Huvuddelen utgörs av rödgods, 88 procent, vilket är en jämförelsevis hög siffra. Fajans och stengods finns med vardera 4 procent av det totala keramiska materialet, övriga kategorier når knappt 1 procent vardera. Den förhistoriska och medeltida keramiken når även den upp till 1 procent. I huvudsak rör det sig om vanlig hushållskeramik, det vill säga brukskeramik, med en tämligen jämn fördelning mellan förvaringskärl och bordskärl. Dekoren är den som allmänt brukades under perioden och huvuddelen är lokalt tillverkad.

I det följande ska några föremål från fas 2 och fas 3 presenteras, det vill säga perioden mellan 1570 till 1700. Fas 2 är daterad till skedet 1570 – 1650 och fas tre cirka 1680 – 1700. Från fas 2 är det dels fyndmaterialet från brandlagret som påträffades i källaren KG 1, Hus 1 (F213 och F288), dels fyndmaterial från avfallsgropen kontextgrupp 2 (F251). Brandlagret i Hus 1 har antagits vara tillkommet i samband med den stora stadsbranden år 1650. Efter branden har brandlagret täckts över med sand och grus innehållande material som i huvudsak tidsmässigt kan föras till fasens andra hälft medan materialet som fanns i källaren vid branden är äldre. Fas 3 representeras av det fyndrika utjämningslagret KG 3, där ungefär

3 kilo rödgods togs tillvara (F226 och F284) och gropfyllningen, kontextgrupp 10, där 3,5 kilo rödgods samlades in och registrerades (F251).

Mängden keramik som hör till brandlagret är inte särskilt omfattande, men representativt för 1500-talets slut med bland annat ett tidstypiskt rörskaftshandtag och tyskt importerat stengods av typen raerengods, med årtalet 1579 instämplat. I tillägg till dessa fynd finns också myntfynd från tidsperioden.

Vad gäller rörskaftshandtagens förändring över tid så ses på de tidigaste 1500-talsgrytorna att ändknoppen kan vara ganska långt utdragen. Det är en form som med tiden avtar och under slutet av 1500-talet allt mer övergår till att likna två ringar eller vulster tätt sammanfogade. Under senare tid accentueras dessa allt mer och kan även vara sammansatt av tre ringar (Bergold et al 2004:2ff).

Ett annat föremål som faller väl in i den återgivna dateringsbilden för fas 2 och övergången till fas 3 är det barockhandtag som hittades i källarens fyllning. Tidsmässigt placeras det in i intervallet mellan de båda faserna med en datering till omkring år 1675 (Bergold & Bäck, kommande). Det rör sig om ett barockhandtag med palmetter sammansatta av flera smala, solfjäderformigt ordnade blad, i detta fall tre stycken. Motivet som är hämtat från naturen utgör en stiliserad palmkrona och förekommer i en rad olika sammanhang.

Keramikmaterialet i övrigt är inte på något sätt avvikande från ”normalläget” i andra städer. Det rödbrännande godset dominerar, fördelning mellan serveringskärl, förvaringskärl och kokkärl finns inom det vanliga intervallet. Vad gäller dekorer i vitlera med olika färgtillsatser så finns inget som sticker ut.

Importmaterialet har en låg andel i kvarteret Venus, kanske något lägre än vanligt, och det gäller för såväl stengods som fajanser. Inslagen av det senare tillkomna flintgodset är också lågt. Sammanfattningsvis kan sägas att det keramiska materialet från platsen följer det mönster som finns i de flesta mellansvenska städer under perioden.

En näst intill intakt lergök (F116) hittades i ett konstruktionslager till latrinen i fas 5. Lergökarna tillhör kategorin spaltflöjter, där luftströmmen styrs av en liten spalt eller en kanal över blåshålets kant. Visselpipan, som bara ger en enda ton, tillhör samma grupp av instrument.

Lergöken från kvarteret Venus är relativt liten och har förutom spalthålet i stjärten endast ett hål, beläget mitt på ryggen. Detta begränsar starkt dess egenskaper som musikinstrument. Rygghålet pekar mot att den är en vattengök, som innan den användes fylldes på med lite vatten genom rygghålet för att den skulle ge ifrån sig sin speciella ton. Dekoren är i utförd med vitlera.

Den här typen av spaltflöjter är kända sedan medeltiden och var väldigt populära under 1700- och 1800-talet. De har ofta en naturtrogen utformning i skepnader av en uggla eller en mindre fågel, och förknippas med symboliska och magiska egenskaper. Det är omvittnat att frambringandet av egenartade ljud ansågs som ett bra sätt att hålla det onda borta.

Figur 111a–d) Olika exempel på rödbrännande lergods som i huvudsak ligger inom dateringsintervallet 1660–1720. Foto av Arkeologgruppen AB.

Kakel

Tillsammans registrerades fem fyndposter kakel. Tre av dessa innehåller bitar av ett grönglaserat kakel av typen rumpkakel som var dekorerat med blomrelief av 1600-talstyp. Vidare fanns ett svartglaserat kakelfragment med blommor i relief, F288. Den femte fyndposten (F289) var ett slätt, vitglaserat kakel med blommönster hörande till en kakelugn av 1700-talets rokokotyp.

Kritpipor

Sammanlagt registrerades 35 fyndposter som kritpipor, totalt 129 fragment, av vilka 18 skickades på analys till Arne Åkerhagen (se bilaga 8). Enligt Åkerhagen har de analyserade kritpiporna en kronologisk spännvidd från år 1625 till 1800-talet. De äldre piporna är tillverkade i Holland och England medan majoriteten av de yngre piporna är svensktillverkade. Inom fyndkategorin återfinns två ovanliga pipor från 1800-talet: en ottomansk pipa av rödbrännande gods (F115) och en tysk porslinspipa (F113).

Figur 112. Svartglaserat kakelfragment med blommor i relief (F288).

Figur 113. Ottomansk pipa i rödbrännande gods från 1800-talet (F115).

Figur 114. Ornamenterad skål eller kopp (F84) efter konservering. Foto av Acta konserveringscentrum AB.

Metaller

Metallföremålen utgör 99 fyndposter fördelade på 58 av järn, 35 av koppar och kopparlegering samt tre av silver. Järnfynden består till största delen av spikar och andra mindre föremål som plattor, små beslag och krokar. Bland de identifierade järnföremålen kan nämnas en lövkniv (F32), en fiskekrok (F73), ett lås (F40) och ett gångjärn (F50).

Exempel på fynd av kopparlegering var knappar, nålar och hyskor. Bland de något större föremålen var en rund platta (F94) som skulle kunna vara en del av en trådrulle, där rester av organiskt material hittades på ena sidan, som om en tråd varit rullad. Ytterligare exempel är en kopp eller möjligen vågskål med ornamentik på undersidan (F84), en öltapp (F85) och ett par glasögonbågar i två delar (F87 och F92). Bågarna är av så kallad pincenétyp, där man ofta använde läder för att infatta glasen och en fjädrande båge över näsan som höll glasögonen på plats (www.historiesajten.se).

Figur 115. Lövkniv (F32) efter konservering.

Figur 116. Fiskekrok (F73).

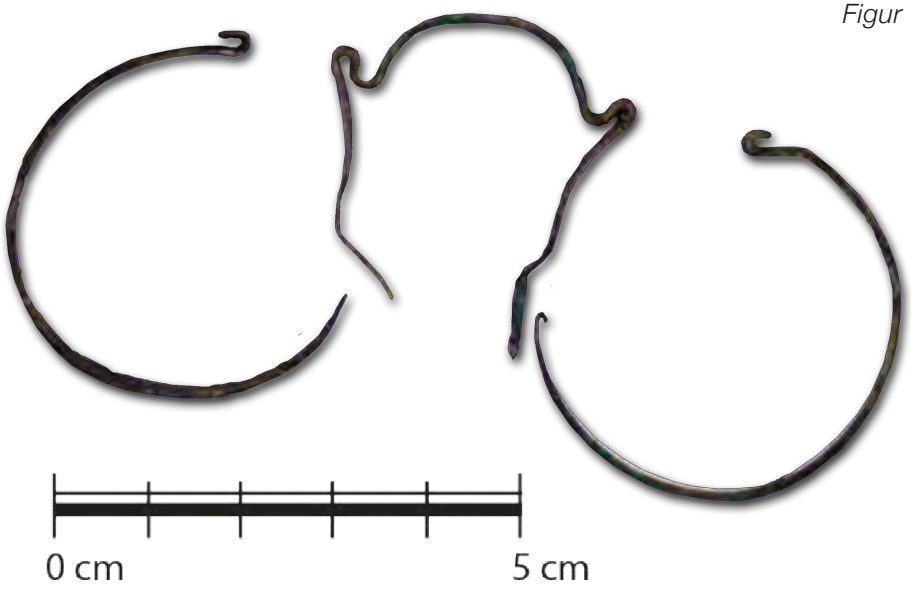

Figur 117. Glasögonbågar av pincenétyp (F87 och F92) efter konservering. Foto av Acta konserveringscentrum AB.

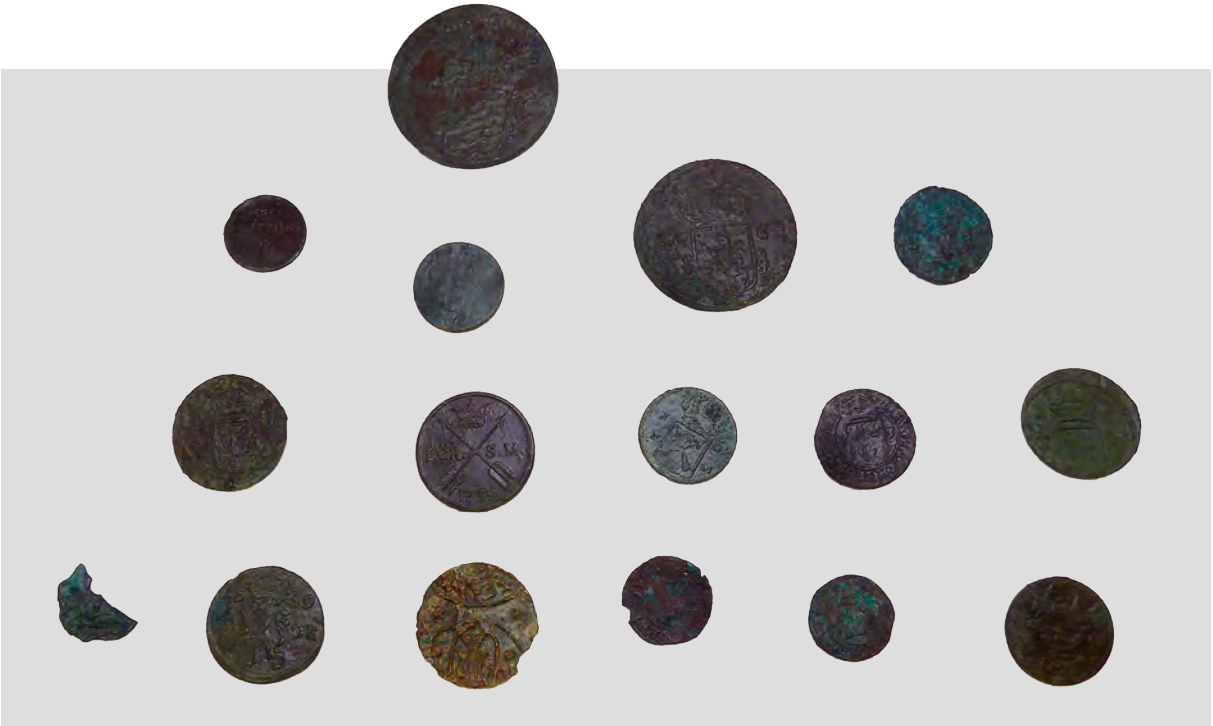

Figur 118. Mynten från kvarteret Venus efter konservering.

Mynt

Bland fynden återfinns 20 mynt, 17 kopparmynt och 3 silvermynt. Myntens dateringar spänner från år 1573 fram till år 1799. Sex av de äldsta mynten kunde kopplas till den äldsta byggnaden i kvarteret, Hus 1, KG1. Ett mynt (F63) från Johan III regeringstid präglat 1591–1592 hittades i golvlagret. I kollagret vid ingången till källaren fanns ytterligare ett mynt från Johan III-tid (F65) med årtalet 1592. Därutöver framkom fyra mynt från raseringslagret varav tre var från Johan III:s regeringstid med årtalen 1573 (F64) 1573 (F82) och 1578 (F75). Det sjätte myntet var ett Kristinamynt med årtalet 1636 (F57). I övrigt hittades bland annat två mynt i Hus 5, KG 8 med årtalet 1659 (F67) och ett Karl XI-mynt (F68) med årtalet 1680. Två anläggningsmynt kunde kopplas till Hus 10, KG 18, ett i fundamentet till spisen och det andra i syllen.

Glas

Glasmaterialet från kvarteret Venus är magert i förhållande till många andra stadsgrävningar från samma tidsperiod. I fyndlistan återfinns 38 poster innehållande olika typer av glas.

Flertalet fynd stammar från fas 3. Här finns en del av en tillbringare och en del av ett dricksglas. Dricksglaset är ett med nickeloxid infärgat sodaglas (F143) som hittades i den större gropen KG11, som skär Hus 1, KG 1. Även delar från ett optikblåst passglas (F170) hittades i gropens fyllning.

Från det stora markberedningslagret KG3 hittades två bitar från en emaljmålad bägare av typen Humpen (F166). Bägaren är ett slags större ölglas med bottenplatta och raka kanter. Den ena biten föreställer två keruber med ljust hår som omfamnar varandra. Den andra biten är bemålad med en hand. Stilen på målningarna talar för att det kan röra sig om ett importglas från Westphalen, där den här typen av färger och motiv var vanliga

under åren 1650–1700. Det rör sig om målningar i tydliga färger, som närmast är att betrakta som grälla, ofta i klart gult, rött eller blått. Även om det förekommer keruber på glaset, är det ändå att betrakta som ett profant glas, med motiv som kunde föreställa människor, ofta ute i naturen, sittandes eller liggandes under träd och lättjefullt dricka eller äta övervakandes av just änglar eller keruber. I raseringslagret från KG 6 hittades fynd 136. Det rör sig om ett vinglas av en så kallad fransöska, det vill säga släta vinglas med låga fötter, ett vinglas som var förhållandevis vanligt och omtyckt under 1700-talets första hälft. Det är en föremålsform som hör hemma i facon de Venice, alltså ett glas som formmässigt går tillbaka och hör hemma i den italienska glasblåsarkonsten på Murano utanför Venedig. Glasformen tillkom under Muranos blomstringstid på 1400–1500-talen och kom senare att spridas med italienska glasblåsare som bosatte sig i Frankrike och framförallt i Paris. Utöver formen har glaset, i det här fallet ett bevarat balusterben, inte mycket gemensamt med det tunna, skira helt klara glas som blåstes på Murano. Glaset är jämfört med det italienska grövre och saknar den fullständiga balans som finns i det äldre italienska glaset. Jämförelsevis är detta glas mer obalanserat och lite skevt till sin karaktär. Glaset är lätt gultonat vilket också talar för en glashytta som inte har den korrekta sammansättningen i glasmassan för att tillverka ett helt klart glas. Det kan röra sig om ett franskt importgods, men kan också vara inhemsk tillverkning.

Ett flertal av glasfynden är hittade i fyllningarna till gropar och stolphål hörande till fas 3 och delvis fas 4. Det rör sig i huvudsak om dricksglas i form av passglas och bägare som hamnat i nedgrävningarna vid igenfyllningen av dessa. Samtliga glas är tunna och skira med en svag ton av grönt som härrör från misslyckade försök att avfärga glaset från oönskade missfärgningar i glasmassan. Kvaliteten på dessa glas (F139, F152 och F154) indikerar att det rör sig om inhemskt producerade glas. Fynd 155 härrör sannolikt från ett vinglas. Kvaliteten på glaset är betydligt högre både vad gäller glasmassans kvalitet och på blåsningen av glaset,vilket kan tyda på ett importglas.
Bottenplattan till en karaff eller tillbringare (F144) återfanns i fyllningen till KG10, en grop hemmahörande i fas 3. Det rör sig om ett föremål som funnits med i inventariet i ett hushåll under en längre period. Den kan vara tillverkad redan under 1600-talets första hälft. Bottenplattan, som hörde till en tillbringare eller karaff med klotformad buk, är tillverkad i waldglas, också kallat skogsglas. På undersidan av bottenplattan finns en 1:a ingraverad, vilket tolkas som tillbringarens volym i ett äldre måttsystem. Vanliga föremål av glas från tiden kring 1700–1750 är fynd av apoteksglas i form av små burkar eller flaskor. I kvarteret Venus återfinns endast ett fåtal av dessa och då endast bottenplattor eller bottenbitar hittade i fyllnadslager.

I ett av konstruktionslagren för latringropen KG 20, hittades också ett antal glasföremål. F147 var en kvadratisk kantinflaska eller brännvinsflaska i ett gultonat glas infärgat med svavel. Liknande flaskor, brännvinsflaskor i klarglas, var ofta målade i enkla mönster eller kurbits. Flaskan tillslöts med en kork med tennöverstycke samt en ring att dra upp korken med. Eftersom det rör sig om ett infärgat glas kan man tänka sig att flaskan inte har varit bemålad och att det varit en klar vätska för att glasets gula ton ska komma till sin rätt.

Figur 119. Humpenglas.

Ben och horn

Föremål av ben och horn fanns också bland fyndmaterialet. Sammanlagt har 4 ben och hornföremål registrerats. En tandborste i horn (F118) påträffades i ett utjämningslager som daterats till 1800-talets början. Tandborsten är en ovanlig dubbelsidig typ, där borst ursprungligen suttit i båda ändar i borrade hål med ett handtag i mitten. På ena sidan var hålen små och satt tätt samman. På motsatt sida var hålen glesare med större hål. Borsten var troligen gjord av kohår, hästtagel eller svinborst. På ena sidan fanns en grön beläggning kring hålen, som skulle kunna vara spår av koppartråd som hållit fast borsten. Fynd av tandborstar förekommer sällan i det arkeologiska materialet och det har varit svårt att hitta paralleller i det svenska fyndmaterialet. En parallell har däremot hittats i ett irländskt fyndmaterial från högreståndsmiljö med en föreslagen datering till 1700-1800-tal (Giacometti 2016:34).
Ett mindre arbetat föremål i ben har tolkats vara ett handtag eller en knypplingspinne (F119). Knyppling är känt i Sverige sedan 1700-talets mitt.

I den östra schaktkanten hittades en koncentration av avsågade horn (F412), något som skulle kunna vara avfall från tillverkning av kruthorn. Det fanns också mindre hornbitar som var avsågade i båda ändar, vilka skulle kunna vara avfall från tillverkning av koppningshorn som i historisk tid använts vid tappning av blod. Horn har också använts till att göra knappar.

Bergart

Fyra fyndposter består av föremål av bergart och det rör sig om två bössflintor (F267 och F268) samt två brynen av sandsten.

Osteologiskt material

Sammantaget bestod det analyserade benmaterialet av 1 385 benfragment med en vikt av 7 459,82 gram. Totalt 71 procent av fragmenten utgjordes av obrända ben och 29 procent av brända ben. Benmaterialet insamlades från 40 stratigrafiska objekt och en provruta. Kontexttyperna utgjordes främst av avfallsgropar, golvlager, huskonstruktioner, tramplager, utjämningslager, utfyllnadslager, raseringslager men även gropar, stolphål, kokgropar, härdar och brandlager samt ett obestämt organiskt lager. Omkring 50 procent av benmaterialet påträffades i raseringslager och utfyllnadslager.

Generellt sett var det osteologiska materialet mycket välbevarat på platsen och flera hela, eller nästintill hela, benslag återfanns i mäktiga utjämningslager och raseringslager. Det rörde sig om underkäkar, mellanhandsben och mellanfotsben. Störst mängd ben (vikt) anträffades också bland raseringslager, utjämningslager och brukningslager.

En mindre mängd benmaterial påträffades i de förhistoriska lämningarna från fas 1. Resterande material delades in i tidsfaserna 2 – 6 som representerade lämningar från sent 1500-tal fram till tidigt 1900-tal. Majoriteten av materialet påträffades i kontexter daterade till 1700-talet (fas 4 och 5) som tillsammans innehöll 71 procent av det analyserade benmaterialet.

De tama boskapsdjuren dominerade materialet, där nötboskap utmärkte sig. Tillsammans utgjorde fragmenten av nötboskap, får/get och tamsvin 85 procent av materialets totala vikt. Däremot vid en jämförelse av andelen fragment för dessa djur tillsammans, uppgick de endast till 36 procent av materialet. Denna skillnad beror till stor del på att de oidentifierade fragmenten i många fall var små och relativt många, medan deras vikt utgjorde en relativt liten del av materialet.

Figur 120. Tandborste av horn (F118).

Figur 121. Illustration av tandborste från Rathfarnham castle Illustration av Alva Mac Gowan, Archaeology Plan, (Giacometti 2016).

Figur 122. Kruthorn. Foto kurage.wordpress.com.

Figur 123. Foto av koppningshorn från privat samling Sven Thunberg. Foto av Lars Thunberg.

Figur 124. Horn från grävningen upplagda på syllen till Hus 9, kontextgrupp 16 (F412).

Kategorin fåglar bestod av höns, tamgås, andfågel, tjäder och obestämd fågel. De utgjorde tillsammans 5 procent av fragmenten. Bland fåglarna dominerade höns och tamgås. De vilda fåglarna stod för en mycket liten del av materialet. Kategorin fisk bestod av sill, gädda, mört, obestämd karpfisk, abborre och obestämd fisk. De uppgick sammantaget till 10 procent av fragment i materialet. Vilda djur såsom hare, ekorre, gnagare, sork, groda och hjortdjur förekom i mycket liten utsträckning och utgjorde mindre än en halv procent. Övriga arter som hund och häst förekom endast med enstaka fragment. Kroppsdelar som utgjordes av matavfall dominerade kraftigt. Andelen matavfall var mycket stor för nötboskap, men än större bland får/get. Förklaringen till detta kan vara att delarna från dessa djur i första hand kommit till platsen som färdigslaktade och styckade delar. Den anatomiska fördelningen för tamsvin såg däremot annorlunda ut:ärmare 60 procent av materialet utgjordes av slaktavfall, vilket avspeglar hantering av hela djuret på plats. Förmodligen har de fötts upp i området, slaktats på plats och konsumerats av dem som vistades där. Om man tänker sig att nötköttet kommit till platsen som färdigstyckat kött, så är fynden av horn troligtvis inte slaktavfall, utan bör ses som hantverksavfall.

Figur 125. Mynt från år 1739.

Tolkning

Områdets stratigrafiska relationer

Både undersökningen i kvarteret Venus och äldre arkeologiska undersökningar i Södertälje har visat att topografin på Södertälje kanals västra sida, framförallt i det nordsydliga område som berör Västra Kanalgatans sträckning, har förändrats kraftigt genom århundradena. Vid slutavbaningen av undersökningsområdet stod det klart att den västra delen av ytan mot Västra Kanalgatan, fyllts ut i omgångar med olika typer av fyllnadsmassor för att skapa plana ytor för bebyggelse. Skillnaden mellan dagens marknivå och den ursprungliga marknivån uppgick i den östra delen av undersökningsområdet till 3 meter som mest. I äldre arkeologiska undersökningsrapporter framgår att vid dagens Mälarbron kan det röra sig om ända upp till 4 meter fyllnadsmassor.

Den ursprungliga topografin har utgjorts av en mjuk sluttning ner mot det vattendrag som föregår Södertälje kanal och som är synligt i det äldre historiska kartmaterialet. Av denna sluttning märks ingenting i dagens topografi. Förändringarna får till följd att de förhistoriska lämningarna återfinns på nivåer som kan ligga 4 meter under dagens marknivå. Över de förhistoriska lämningarna i området finns inte bara raserings- och fyllnadsmassor utan också, främst i området kring Mälarbron, ett rent och till synes sterilt sand- och grusmaterial som har deponerats på den västra sidan, under dagens Västra Kanalgatan, i samband med olika kanalgrävningsföretag. Detta material fanns inte representerat i kvarteret Venus eftersom det låg för långt från själva kanalen, men omnämns vid ett flertal äldre arkeologiska undersökningar i Västra Kanalgatan och i slänten ner mot kanalen. Just detta rena sand- och grusmaterial kan lätt tas för en steril bottennivå när det i själva verket kommer från kanalbyggen.

En genomgång av marknivåerna från tidigare arkeologiska undersökningar runt Stora Torget ger vid hand att den västra delen av undersökningsområdet i kvarteret Venus kan utgöras av en åsrygg. Det skulle då röra sig om samma åsrygg på vilken kyrkan S:ta Ragnhild är belägen. Inte heller denna naturliga åsrygg är synlig i dagens topografi. Möjligen kan den anas just vid kyrkan.

Utöver de ovan nämnda stratigrafiska iakttagelserna kunde det i kvarteret Venus även konstateras att den västra delen av undersökningsområdet vid något tillfälle genomgått en omfattande markberedning, då samtliga eventuella äldre kulturlager, konstruktioner och fyllnadsmassor tagits bort med grävmaskin eller markhyvel. Vid samma tillfälle har ett rent sand- och grusmaterial antingen förts på eller förflyttats över ytan, så att äldre konstruktioner som Hus 1 i fas 2, gropen KG10 i fas 3 och förvaringsgropen KG22 i fas 5 täcktes av ett 0,2–0,5 meter tjockt, till synes rent sand- och gruslager. Detta lager fanns under ovanliggande markberedningslager och asfalt. I den här delen av ytan fanns endast anläggningar och konstruktioner som bestod av ordentliga nedgrävningar bevarade. Markberedningen av området följer den nordväst-sydöstliga tomtgränsen som skär genom kvarteret och har troligen gjorts i samband med att den brandstation som fanns i området under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal revs.

Figur 126. Eric Dahlbergs kopparstick över Södertälje som ingår i 1600-tals verket Suecia antiqua et hodierna.

Överhuvudtaget har de stratigrafiska relationerna varit komplicerade i kvarteret Venus, då få avsatta lager har bevarats utanför byggnaderna. Det fick till följd att det har varit besvärligt att knyta byggnaderna till varandra och till olika faser. I det sydöstra hörnet, som var det bäst bevarade området på undersökningsytan, har ett flertal markberedningar och utfyllningar gjorts, vilket i sin tur har påverkat bevarandegraden på avsatta lager.

Den förhistoriska lämningarna

- *Vad representerar den vendeltida härden som återfanns vid förundersökningen? Finns samband med lämningarna daterade till vikingatid/medeltid på åsryggen norr om kyrkan?*

Vid den arkeologiska förundersökningen i kvarteret Venus som genomfördes år 2012 hittades, förutom lämningar från 1600-1700-talet, en förhistorisk härd som daterades till vendeltid. Genomgången av de äldre arkeologiska undersökningar som har gjorts i Södertälje visade att det tidigare har hittats förhistoriska indikationer i närområdet. År 1973, i samband med en schaktningsövervakning i korsningen av Västra Kanalgatan och Gästgivaregatan, hittades ett tunt kulturlager innehållande keramik som daterades till vikingatid-tidig medeltid (Damell 1973). Vid den nu aktuella arkeologiska undersökningen i kvarteret Venus hittades, i den västra delen av schakten, förhistoriska och tidigmedeltida lämningar samt enstaka fynd som rumsligt knyter an till schaktningsövervakningen år 1973. Anläggningarna – som bestod av stolphål, härdar, kokgropar och en ränna – var samtliga belägna i undersökningsområdets östra del, dels på höjden av åskrönet, dels i den mjukt fallande sluttningen mot vattendraget. De daterade anläggningarna härrör från folkvandringstid – vendeltid och senvikingatid-tidig medeltid. Kulturlager från perioderna saknades helt i undersökningsområdet.

De folkvandringstida lämningarna som bestod av kokgropar och åtminstone en härd var spridda över den östra delen av ytan. Anläggningsfrekvensen gör att lämningarna tolkas som hörande till utkantsområdet av en boplats. Tolkningen baseras på att eldfängd verksamhet ofta hittas i utkantsområdet till boplatser från yngre järnålder. Att försöka lokalisera denna boplats är inte möjligt då områdets ursprungliga topografi är så förändrad. De folkvandringstida och vendeltida lämningarna återfanns som ett brus på ytan och det är inte en alltför vild gissning att boplatsen ligger inom samma utbredningsområde som den vikingatida-tidig medeltida boplatsen. Lämningarna har en rumslig placering som gör att de vänder sig mot vattendraget i öster som funnits där Södertälje kanal idag återfinns. Noterbart är att detta är de första lämningar som hittats i Södertälje som är samtida med lämningarna på Birka.

Från sen vikingatid – tidig medeltid finns två daterade lämningar, en ränna och ett stolphål, vilka kommer från olika konstruktioner. Rännan tolkas som en väggränna hörande till ett hus där tillredning av mat samt bakning har förekommit. Om det rör sig om ett rent kokhus eller ett boningshus där matlagning och bakning har ingått som en integrerad del går inte att avgöra. Huset var beläget på en naturligt plan yta eller en uppbyggd terrassering i sluttningen ner mot vattendraget. Det låg i nordvästlig – sydöstlig riktning och vände sig med långsidan mot vattendraget. Om väggrännan utgör den östra eller västra väggen går inte att avgöra, då undersökningsområdets schaktkant begränsar mot öster. Väster om väggrännan har nedgrävningen till en damm som hör till fas 6 raderat ut en eventuell vägglinje. Den makrofossilanalys som gjordes på rännans fyllning visade en stor mängd träkol och förkolnade kärnor av brödvete och råg. Både vete och råg förekommer i vikingatida sammanhang, men sammansättningen av enbart vete och råg är ovanlig; i regel finns också inslag av skalkorn, något som saknades i det här provet. Sädeskornen var väl rensade och så stora att de bör ses som främstkorn, med vilket menas att det gjorts en selektion där de bästa

kornen medvetet har plockats ut. Att kornen från de både sädesslagen låg blandade tyder på att säden varit ämnad för konsumtion. Av både vete och råg kan man baka jästa bröd, något som förknippas med ett visst välstånd.

I rännans fyllning hittades två skärvor östersjökeramik med passning. På keramikens insida fanns ett fastbränt organiskt material, vilket föranledde att keramiken skickades på lipidanalys. Analysen visade att det rörde sig om finfördelade förkolnade cerealier (säd, spannmål) blandat med animaliskt fett. Möjligen har man bakat eller kokat gröt i kärlet. Makrofossilanalysen i kombination med lipidanalysen ligger till grund för tolkningen av huset.

Analogt med det funna vetet och rågen måste det i boplatsens närområde funnits odlingar, om inte säden fraktats in till bosättningen från annan ort. Det animaliska fettet som fanns på insidan av kärlet kan tyda på att man även hållit boskap på platsen, alternativt att även denna produkt importerats till platsen. Även om både spannmål och matfett hittats i huset går det inte att avgöra ekonomin på platsen; det kan röra sig om en agrar bosättning men det kan också rör sig om en helt annan typ av boplats. En genomgång av djurbenen från grävningarna vid Mälarbron har gjorts av Johnny Karlsson. Han konstaterar att benen från Tälje ger en bild av en miljö med en permanent bosättning, vars konsumtion i grunden baserats på egen djurhållning. Kosthållningen uppvisar slående likheter med det samtida Västerås och det tidigurbana Sigtuna (Karlsson 2009:185).

När det kommer till det senvikingatida och tidigmedeltida Södertälje kan det utifrån undersökningarna i kvarteret Venus tillsammans med tidigare undersökningar i staden konstateras att samstämmiga dateringar finns från kvarteret Venus och vidare mot norr till kvarteret Vågen. Lämningarna i kvarteret Vågen och vid Mälarbrons fäste är daterade utifrån fyndmaterialet i framförallt kulturlager, något som saknades helt i kvarteret Venus. Utöver huslämningen i kvarteret Venus har två separata lerlager som tolkats som golv hittats vid Mälarbron. Inalles finns alltså tre kända huslämningar som är samstämmiga i tid längs med sluttningen och åsen ner mot kanalen. Om det rör sig om en stor sammanhängande bosättning eller två separata boplatslägen går inte att avgöra. Samtliga tre hus har en imposant medveten placering på höjden ovanför vattendraget, närmast i linje med varandra, och måste ha varit tydligt synliga på avstånd, antingen som separata enheter eller som en sammanhängande större, möjligen stadsliknande, bosättning. Något bakom dessa, i höjd med Mälarbrons fästen och något lite österut, kan även en äldre kyrka ha varit synlig (se resonemang nedan).

Kopplat till bosättningen eller bosättningarna verkar ett gravfält eller en tidigkristen kyrkogård finnas, som sträcker sig från nordöst om Sankta Ragnhilds kyrka, och den plats där det äldre Skoltorget låg, fram till Mälarbrons fäste. Likheten i gravarnas morfologi norr om kyrkan och vid Mälarbron tyder på att gravarna kan komma från samma tidsperiod. De döda har begravts i en nedgrävning med en gles stenram runt. Gravarna har tolkats som tidigkristna då det rör sig om skelettbegravningar som är kristet orienterade med från kristen tid kända armställningar. I flertalet gravar saknas gravfynd. Från Skoltorget finns dock en fynddatering av en fingerring i brons från 1000-talet, daterad av Birger Nerman (ATA dnr: 1266/1923 samt brev från notarie Joel Eriksson, ATA). Dagens kyrka, S:ta Ragnhild, var ursprungligen en liten gråstenskyrka från 1100-talet, varav några mindre delar ingår i den nuvarande kyrkan. Förutom

tornets bottenvåning omfattade den ungefär två femtedelar av det nuvarande mittskeppet. En liten bevarad del av norra väggen i den äldsta stenkyrkan finns i det tjocka murparti, som man nu kan se under orgelläktaren omedelbart innanför huvudingången (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergqvist del 2, s 1098). Om man utgår från att 1100-talskyrkan har legat vid, och är integrerad med dagens kyrka, så ligger de ovan nämnda gravarna fel i förhållande till den kända kyrkogården och har med stor sannolikhet inte hört till denna. Avståndet mellan 1100-tals kyrkan och en eventuell kyrkogård är för långt. Gravarna hittades nordöst om och utanför den mur som i äldre tid omgärdat kyrkogården i norr. Troligare är att de hör till en äldre kyrka eller gravgård som varit i bruk före byggandet av stenkyrkan på 1100-talet. Det kan då, med tanke på dateringen av fingerringen, röra sig om en tidigkristen kyrka, möjligen en gårdskyrka. Utöver fingerringen finns ett runstensfragment som hittades år 1982 i ett schakt vid Västra Kanalgatan under Mälarbrons fäste, som dateras till 1000-1100-talet och som kan utgöra en del av en Eskilstunakista, vilket ytterligare förstärker teorin om en sammanhängande tidigkristen gravplats (Gustavsson & Snaedal Brink 1983).

När det gäller keramiken i Södertälje konstaterar Ingrid Gustin et al. redan år 1996 att, keramiken av typen A-gods visar stora likheter med det A-gods som framkommit bland annat i kvarteret Gertrud i Sigtuna. Den stora mängden AII-keramik gör att området skiljer sig från den traditionella senvikingatida gården i Mälardalen. Fyndmaterialet från de avrapporterade undersökningarna tyder inte på någon närmare kontakt med Birka. Däremot kan det senvikingatida Södertälje möjligen ha varit kopplat till Sigtunas intresseområde (Gustin, Kjellén & Lundin 1996:20). Detta gäller även för den keramik som är hittad i kvarteret Venus. Noteras i det här sammanhanget bör att det vid Teljehus, nordöst om Södertälje stad, har hittats svartgods av samma tidigmedeltida typ som i Södertälje, vilket kan indikera en samtida bosättning, som har funnits före byggandet av borgen. En utgrävning av borgen genomfördes år 1938. På grund av de talrika lösfynd, som gjordes vid utgrävningen, kan den äldsta anläggningen på platsen, det egentliga Teljehus, dateras till 1300-talet (Nordström, Calissendorff, Olofsson & Bergqvist 1968:1078, del 2).

Utöver att den nu kända senvikingatida – tidigmedeltida boplatsen eller boplatserna återfinns över en betydande yta är dess hela storlek är okänd. Den är endast avgränsad mot öster av vattendraget. Det är också en komplex plats med flera ingående element från samma tidsperiod. De kända lämningarna och fynden är fortfarande för få för att en idé om platsens betydelse ska kunna uttryckas.

Boplatsen innehåller anläggningar, fynd och gravar som kan tyda på en stormannagård, centralplats eller bådadera. Adam av Bremen omnämner på sin resa från Skåne till Sigtuna Tälje som stad år 1070. Det är vid samma tid som flera av dateringarna ovan, både ^{14}C-dateringar och fynddateringar, och han nämner då Tälje i samma ordalag som Skara, Birka och Sigtuna, vilket borde säga något om platsens dignitet under 1070-talet. Adam av Bremen var utsänd av den kristna kyrkan och möjligen kan han ha valt att omnämna Södertälje just på grund av ett tidigt kristnande på platsen snarare än som en tidig stadsbildning, även om inte detta går att utesluta.

Ytterligare en indikation på Södertäljes betydelse kan man utläsa ur de runstenar som är ristade av Östen och som finns i den nära omgivningen kring staden. Gunnar

Andersson, Magnus Källström och Kerstin O. Näversköld har nyligen, i samband med nya rön kring runstensfragmenten från Björkö by (Birka), kunnat visa att ”flera av Östens ristningar har en tydlig anknytning till vattenleden mellan Saltsjön och Björkö via Tälje (Andersson, Källström & Näversköld 2017:114). ”Om runstenen på Björkö har haft den placering som vi (Andersson et al, ff anm.) föreslår, så kan den ha varit exponerad ut mot vattnet och kommunikationsleden på samma sätt som Östens två ristningar längs Södertäljeviken. De investeringar av sannolikt ekonomisk art som beställaren bakom Östens ristningar (inbegripet stenen vid Björkö by) gör är ett starkt indicium på att vattenvägen i sydöstlig riktning från och till Birka/Björkö via Södertäljeleden och ut i Östersjön var farbar och fullt i bruk långt in på 1000-talet” (Andersson, Källström & Näversköld 2017:115). I det här sammanhanget kan vi nu lägga till de byggnader som vetter mot vattendraget och som är samtida med Östen, vilket ytterligare stärker bilden om en senare uppgrundning av vattenvägen än vad som tidigare varit känt.

Rumsliga strukturer och förändringar

- *Kvarters-, gatu- och tomtstrukturer förändras mellan 1600- och 1700-talets karta. Vad ligger bakom denna förändring, går den att spåra arkeologiskt?*
- *Vad representerar lämningarna, vilken funktion har de haft och hur är de strukturerade? Har byggnader och tomtgränser flyttats?*

I det arkeologiska materialet går ett flertal förändringar i stadens och kvarterens tomt- och bebyggelsestruktur att utläsa. Den tydligaste och största förändringen hänger samman med införandet av en ny stadsplan efter den stora branden år 1650. Staden hade redan brunnit tjugo år tidigare, år 1630, vilket i sin tur kanske möjliggjorde en stadsplaneförändring. Uppbyggnaden av staden förefaller inte ha hunnit så långt trots skattelättnader, innan den brann igen år 1650 (Gelotte 1980).

I kvarteret kan den kraftigt brandskadade källaren, Hus 1 i fas 2, knytas till en äldre medeltida stadsplan. Huset har daterats utifrån mynt och keramik till andra hälften av 1500-talet. Mynten som hittades dels på källarens golv, dels i raseringslagret har en spännvidd från år 1573–1636. Mynten från raseringslagret är från Johan III:s regeringstid (1568–1592) präglade mellan åren 1573–1578. Dateringarna är väl överensstämmande med de stengodsskärvor av Raerentyp som hittades vid ingången. Det är ett rikligt dekorerat gods med årtalet 1579 i relief. På det kraftigt brända golvlagret fanns ett mynt från Johan III:s regeringstid med präglingsår 1593. Utöver mynten återfanns små mängder kraftigt brandskadad och förglasad keramik. Bland annat fanns en kraftigt bränd trefotsgryta med ett rörskaftshandtag som kan föras till 1500-talets slut. Från raseringslagren hittades förutom ett Kristinamynt kritpipor daterade fram till cirka 1650. Fynden från rasmassorna tyder på att byggnaden förmodligen har brunnit omkring 1650, vilket tidsmässigt stämmer överens med stadsbranden år 1650. Enstaka inslag av yngre material förklaras av en grop som grävdes igenom brandlagret vid ett senare skede, i fas 3. Nedgrävningen, eller gropen, iakttogs inte inledningsvis utan konstaterades först efter att delar av den grävts bort. Sannolikt har platsen stått tom under en tid. Gropen, som kan vara en sandtäktsgrop, har fyllts med material som innehåller keramik med datering till tiden runt 1600-talets andra hälft. Bland annat återfanns ett tidstypiskt barockhandtag i materialet som kan dateras till senare delen av 1600-talet.

Sammantaget visar fyndmaterialet att huset haft en brukningstid från slutet av 1570-talet fram till 1650-talet. Dateringen tyder på att husets omfattats av den stora branden som rasade i staden år 1650. Men det kan också handla om en mindre lokal brand. Omkringliggande lager saknas som skulle kunna bekräfta bilden av en omfattande brand. Dessutom tycks stora områden kring kvarteret Venus varit öde vid den här tidpunkten (se nedan), något som bör ha gjort det svårt för en brand att sprida sig. Lokala bränder var inget ovanligt under den här tiden och drabbade särskilt hus som hade en eldfängd verksamhet. Fyndmaterialet som påträffades i källaren ger indikationer på att den använts som förvaringsutrymme till ett kök, både med tanke på tunnan som visar att man har förvarat betor eller rovor i sand - vilket var ett vanligt sätt att förvara rotfrukter.- och keramikmaterialet som i huvudsak består av kokkärl och förvaringskärl.

Om man ser till byggnadens placering i rummet i förhållande till den äldsta stadskartan från år 1648 ligger byggnaden i linje

med det äldre gatunätet. Det äldre gatunätet löpte i nord–sydlig riktning längs med en centralgata sydöst om kyrkan. På ett större utsnitt av samma karta finns ett antal ödetomter markerade runt om i staden. Ödetomterna är sannolikt en följd av stadsbranden år 1630. Från historiska källor vet vi också att stadens befolkning minskade efter seglationsförbudet år 1636, som innebar att all utförsel av varor skulle ske via Stockholm. Som ett resultat av att stadens befolkning minskade förblev vissa av stadens tomter öde efter branden. Med en glest befolkad stad delvis ödelagd av branden kan man tänka sig att även de tre tomterna inom undersökningsområdet varit glest bebyggda. Det kan vara en av förklaringarna till att vi endast hittade en byggnad samt ett fåtal spridda anläggningar som representerar den första fasen av stadsbebyggelse.

Hus 1 har placerats precis vid tomtgränsen, dels mot gatan, dels i hörnet mot granntomten i norr. Det fanns inga spår efter källarens överbyggnad förutom raseringslagret. Fynden i detta, som bestod av keramik, kritpipor och mynt, pekar dock på att en sådan funnits. Ingången har varit från öster och i enlighet med 1648 års karta inne på tomten. En eventuell överbyggnad bör endast vara möjlig mot söder och då skulle långsidan ligga mot gatan. Rör det sig om en friliggande källare är placeringen något apart då den inte bör ha legat mot en större gata. I så fall är det så att vi här kan utläsa en ännu äldre tomtstruktur och gatuindelning än den som återfinns i 1648 års karta (se figur 127).

I samband med upprättandet och genomförandet av den av Torstensson föreslagna stadsplanen år 1650 införs en för tiden modern rutnätsplan för staden. Det fick till följd att stora förändringar av gatunät, kvarters- och tomtindelningar gjordes. Stadsbilden blir en helt annan i förhållande till stadskartan från år 1648. Nu bildas den kvartersstruktur som kom att gälla för staden fram till citysaneringen år 1963.

Den nya stadsplanens förändringar kan i kvarteret Venus ses från år 1700, då en tydlig förändring av tomtstruktur och bebyggelse har skett. Bebyggelsen återfinns nu i den östra och norra delen av undersökningsområdet. Byggnaderna följde stadsregleringen med tomter och gator i en nordvästlig–sydöstlig riktning. I samband med den nya stadsplanen passade Torstensson på att lägga ut ett nytt centralt torg i staden, Stortorget, vilket fick till följd att både bron och Stockholmsvägen flyttades från norr om kyrkan till söder om undersökningsområdet. Här, på kanten av åsen, var den naturliga topografin sluttande mot både öster och söder, vilket gjorde att utfyllnadsmassor av byggnadsbråte, hushållsavfall och rullstensmaterial fylldes på i slänten för att skapa plana byggytor. De påförda massorna täckte en större yta, i princip hela undersökningsområdets längd samt halva dess bredd. De byggnader som sedan uppfördes låg längs den gata öster om kvarteret, som återfinns på 1700 års karta, och gatan norr om kvarteret (se figur 128). Då inte hela tomterna ingick i undersökningsområdet och byggnaderna var placerade längs med gatan, kom endast de västra väggarna att ligga inom den undersökta ytan. Resterande huslämningar finns under dagens Västra Kanalgatan, vilket gör det svårt att diskutera kring byggnadernas funktion, konstruktion och byggnadsdetaljer. Vad som kan utläsas ur det arkeologiska materialet är att man trots problem med sättningar i marken fortsatt att bygga i området. Gång på gång sjönk marken och området fylldes upp med grus och avfall för nybyggnation. Sammanlagt har fem husfaser kunnat konstateras på den, i omgångar utfyllda ytan i öster. Med sin närhet till Stockholmsvägen har tomten säkerligen varit alltför värdefull för att inte återbebyggas.

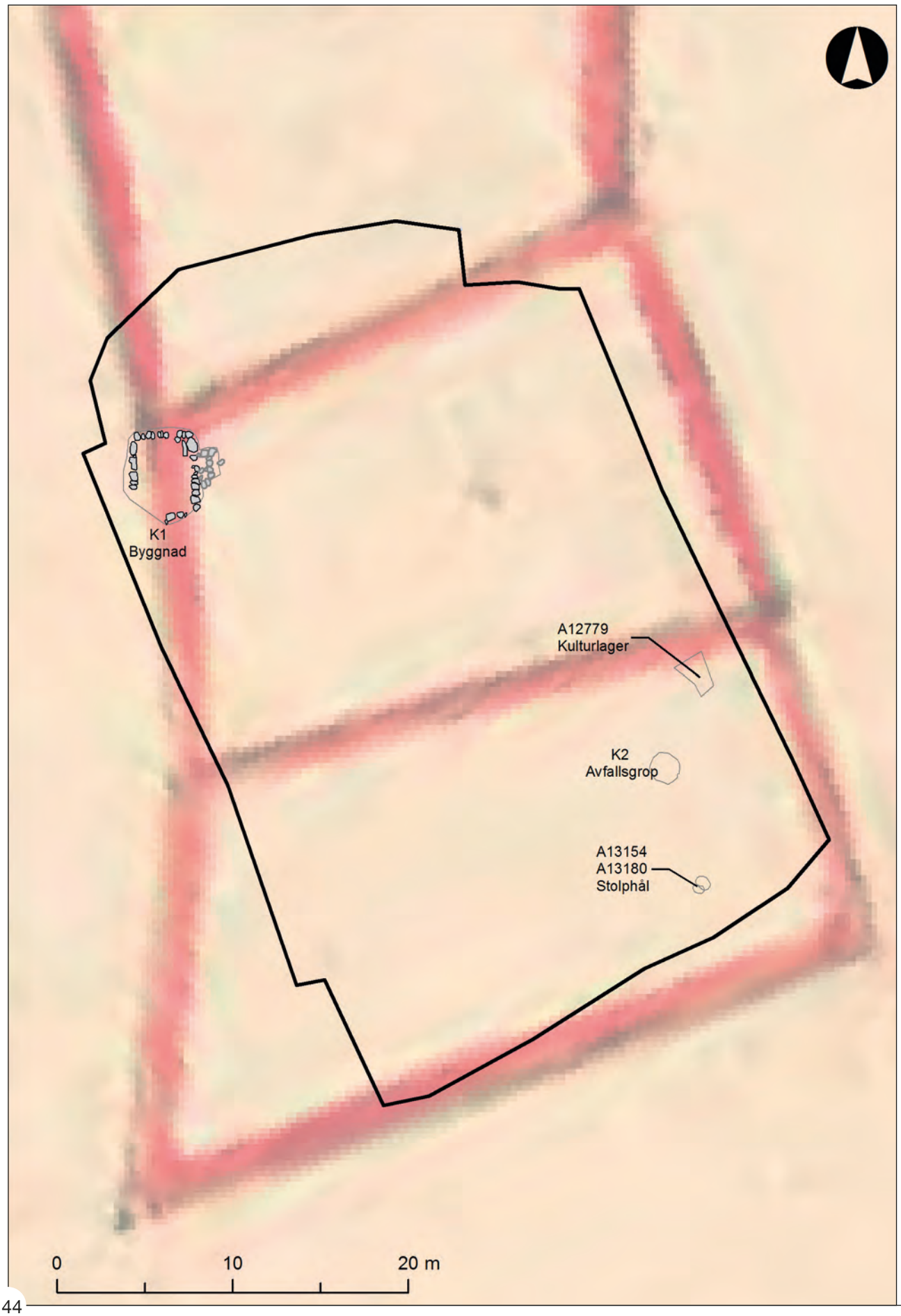

Figur 127. Rektifierad detalj av 1648 års karta med undersökningsområdet och fas 2 inlagda. Skala 1:300.

Figur 128. Den nya stadsplanen från år 1700 med undersökningsområde och bebyggelse från fas 3. Skala 1:300.

Utifrån det arkeologiska materialet kan en tomtstruktur som är uppdelad i framfasader och bakgårdar utläsas. Bostadshusen har i de flesta fall legat ut mot gatorna medan avfallsgropar, latriner och brunnar företrädesvis har varit förlagda till baksidan eller innergården. Liknande tomtmönster har konstaterats vid utgrävningar på bland annat Kvarnholmen i Kalmar och i Norrköping (Carelli, P. & Tagesson, G. 2016). På goda grunder kan man därmed sluta sig till att detta var ett generellt och vedertaget sätt att organisera tomter under 1600- och 1700-talen. I kvarteret Venus har de individuella tomterna varit avgränsade från varandra med staket eller gärdesgårdar i nordvästlig–sydöstlig riktning. I senare faser markeras tomtgränserna med sten, eller möjligen med en gärdesgård. Tomtgränserna förändras inte mycket från 1650-talet fram till 1800-talets början; de flyttas endast någon meter fram och tillbaka. Tvärgående tomtgränser har inte kunnat urskiljas. Möjligen har kvarteret inte varit indelat i fyra tomter som var tänkt, utan nyttjats som två dubbeltomter i nordvästlig–sydöstlig riktning. Under 1800-talet försvinner tomtgränsen helt och kvarteret utgör en enda sammanhängande tomt, även om den nordvästliga-sydöstliga tomtindelningen för fastigheten finns kvar som en fastighetsgräns fram till idag.

Under 1740-talet kan en tydlig förändring av byggnaderna på tomten skönjas. Bostadshusen blev större med kraftigare syllar. Denna förändring kan höra samman med att manufakturer etablerades i staden, även om inga sådana kan kopplas till kvarteret Venus, men hör också samman med den dåliga undergrunden för byggnation som sand utgör. Dessutom blir byggnaderna generellt större och tyngre med tiden, vilket skapar nya tekniker och metoder för byggandet.

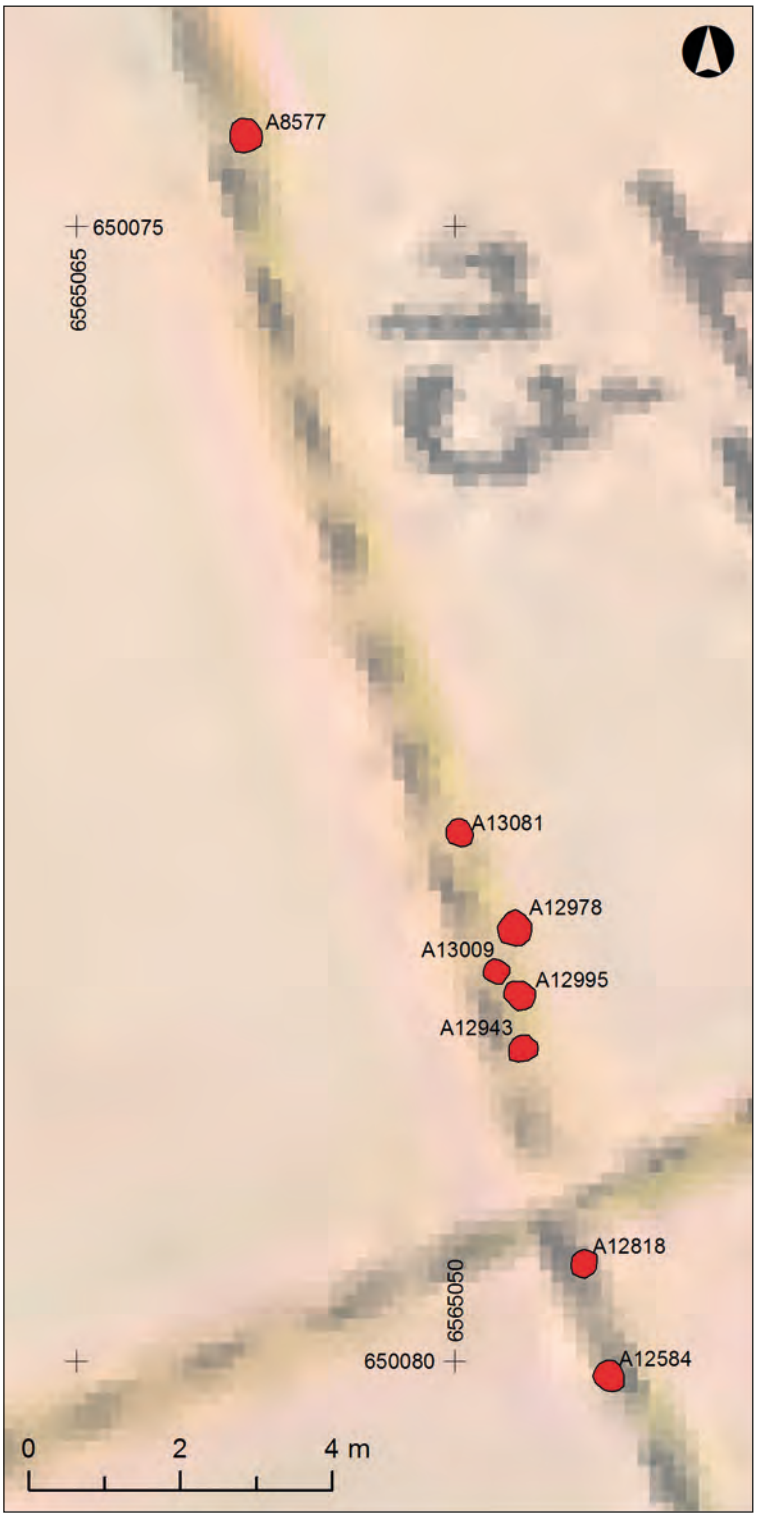

Figur 129. Här syns de stolphål som hör till kontextgrupp 9 från fas 3, åren 1650–1700 lagda på stadskartan från år 1700. Man ser då tydligt hur stolphålen korrelerar med den nordvästliga–sydöstliga tomtgränsen som går genom kvarteret. Skala 1:50.

Den socio-ekonomiska strukturen

- *stratifiering med en särskild socio-ekonomisk grupp som tagit platsen i anspråk?*
- *Fanns en social topografi med markerade sociala områden?*
- *Grannsamverkan, går det att spåra relationer till privat och offentligt?*
- *Finns internationell påverkan i fyndmaterialet?*
- *Bakgårdsmiljön ger möjlighet till insikter och jämförelser i stadsbornas sätt att ta till vara brukningsbar jord. Odlingar och trädgårdar har varit en naturlig del av vardagslivet. Frågan är till vilken grad de kan ha varit självförsörjande?*

Spår av det dagliga livet i kvarteret Venus har endast kunnat ses indirekt genom det avfall som de boende har lämnat efter sig i ett fåtal avfallsgropar och i raseringsmassor till hus. Avsatta kulturlager saknas i princip helt. Denna omständighet medför svårigheter att ur det arkeologiska materialet avgöra sociala strukturer och inbördes skillnader i levnadsstandard mellan tomterna. I stället får tolkningen spegla en generell bild av kvarteret.

När det kommer till det keramiska materialet, glasmaterialet, makrofossilanalysen och det osteologiska materialet finns det inget som tyder på att kvarteret skulle ha varit bebott av välbärgade människor. Inslagen av importerat och dyrare material är magert. Befolkningen i kvarteret speglar snarare ett mer genomsnittligt skikt av befolkningen som inte sticker ut åt något håll, varken som välbärgad eller fattig. Även om fyndmaterialet inte är så omfattande speglar det ändå en typ av föremål som är vanligt förekommande i stadsmiljöer från perioden cirka 1650- 1820. Slående är den ringa förekomsten av moderna föremål i de övre lagren på ytan, vilket i sin tur kan bero på den brandstation som upptagit en stor del av ytan i modern tid.

I det arkeologiska föremålsbeståndet finns indikationer på att hantverk har bedrivits i undersökningsområdet. De små fyndmängderna gör att det inte går att avgöra om det rör sig om hantverk på hushållsnivå eller för avsalu. I avfallsgropar och avfallslager har föremål som kan kopplas till textilarbete hittats. Fynden består av trådrullar, nålar, och en knypplingspinne eller knyppel hittade i faserna 3–6. Samtliga fynd ingår i det inventarium som används vid just knyppling. Med knyppling framställs spetsar som fästes på hättor, kragar och lakan. Som med mycket av det textila hantverket är det svårt att hitta indikationer i det arkeologiska materialet på framställning för avsalu. Att det handlats med knypplade spetsar är känt från bland annat 1680-talets Vadstena (textilhemslöjd.se). Knyppling var ett utpräglat kvinnligt hantverk som mycket väl kan ses som en del i en försörjningen av en familj men även som försörjning för ensamstående kvinnor. Fynden från kvarteret Venus kan inte knytas till någon specifik byggnad, utan ger en indikation på att textilarbete kan ha bedrivits i närheten.

Ytterligare spår av hantverk utgörs av en mängd avsågade horn som hittades i det omfattande lagret A1274, vilket täckte ödetomten i nordöst och som har daterats till fas 5, 1740-1820-talet. Då fyndet inte gjordes i ett avsatt lager, utan i påförda massor, är det svårt att avgöra om hornhantverket har bedrivits på någon av de intilliggande tomterna eller om det forslats dit. Skulle tolkningen av tomterna som dubbeltomter stämma kan hantverket ha bedrivits på tomten i öster och avfallet dumpats på bakgården. Fynden från hornhantverk fanns inom

en begränsad yta och verkar ha dumpats i omgångar, då det inte låg i en koncentration utan snarare inom ett begränsat område. Avsågade horn hittades också i rasmassorna till Hus 9 (KG 16), där rasmassorna hör till fas 6. Den möjliga slutprodukten för de avsågade hornen kan vara krutbehållare eller koppningshorn, eller bådadera.

Innevånarna i kvarteret Venus har inte varit självförsörjande, utan där har funnits en sorts blandekonomi där hushållet stått för delar av försörjningen genom att hålla djur och genom att fiska. Det makrofossila materialet har inte visat några spår av odling eller kökträdgårdar, även om en tunna i Hus 1 (KG 1 i fas 2) innehöll spår av beta eller rova. Spår av växter hörande till just kökträdgårdar hittades i fyllningen till latrinen KG 20 i fas 5. I latrinen återfanns, som tidigare nämnts, kål, persilja, anis, kummin, koriander, cikoria, isop, körvel, svartsenap, anis, rölleka, kummin, fikonfrön, vindruva och valnöt. Om man bortser från de importerade växterna fikon, vindruva och valnöt, så kan resten av växterna kopplas till den svenska kökträdgården. Det finns dock inga indikationer i övriga makrofossilprover på att någon av växterna, under någon period, skulle ha odlats på platsen. Utifrån makrofossilanalysen måste man därför anta att spannmål och andra vegetabilier importerats till platsen eller odlats på odlingslotter utanför staden där de sedan skördats och förts till tomterna i staden.

Att det skett en införsel av matvaror stöds också av den osteologiska analysen som visar att andelen matavfall för nöt och får/get var mycket stor. Analysen visar också att köttet från nöt och får/get kommit till platsen slaktat och styckat. För tamsvin däremot utgjordes benmaterialet av närmare 60 procent slaktavfall. Förmodligen har svinen fötts upp i området för att sedan slaktas och konsumeras på plats. I sammanhanget är den stora obebodda ytan i undersökningsområdets nordöstra del intressant. Tomten var inte bebyggd under någon av de sex identifierade faserna. Prover som togs för makrofossilanalys på lager inom ytan visar spår av kreatursgödsel samt att jorden var tydligt omrörd. Sannolikt har ytan varit en plats för hållning av svin. I den södra delen av ytan fanns tre bevarade stolpar som kan ha fungerat som ett staket och en avgränsning mot husen i söder. Det är sedan tidigare känt att just svinhållningen var utbredd i städerna (Ramström 2013:57). I takt med att jordbruket intensifierades odlades allt större markområden upp och det var inte längre möjligt att ha lösgående svin i skogen. Istället ökade svinskötsel med inhägnade gödsvin som utfodrades med hushållsavfall. Detta var praktiskt i staden där tillgång till bete och slåtter var begränsad.

En förhållandevis stor andel av benen, närmare 10 procent av det osteologiska materialet var fiskben, vilket visar att man utnyttjat närheten till vattnet för fiske. En stor del av fiskbenen hittades i hus 5 (KG 8 i fas 3). Benen hittades på källargolvet i ett område med förmultnat trä som tolkas ursprungligen ha varit en hylla eller en bänk. Benen visar på att man konsumerat sill, karpfisk och abborre.

Områdets nyttjande över tid

- *Varför och när etablerade man sig i området?*
- *Är etableringen ett utslag av stadens inriktning mot hantverksproduktion efter seglationsförbudet år 1636?*
- *Var stadens expansion en medveten handling, eller en oreglerad expansion på grund av platsbrist i övriga stadsdelar?*
- *Kan ny lagstiftning på 1600-talet spåras i materialet och ge en bild av stadens framväxt?*

Kvarteret Venus och den här delen av Södertälje har nyttjats sedan folkvandringstid och framåt. Det finns en oavbruten kontinuitet från folkvandringstid fram till ungefär 1200-talets början. Att här försöka utröna varför en etablering sker i Södertälje är en för den här rapporten allt för omfattande forskningsuppgift. Konstateras kan dock att samtliga lämningar från perioden som hittats i staden och som kan knytas till bosättningar vänder sig mot, eller ligger i anslutning till, det vattendrag som föregått Södertälje kanal. Boplatsen eller boplatserna som legat i sluttningen ner mot vattendraget har haft stora möjligheter att i kombination med pålspärrar kontrollera både in- och utpassagen till Mälaren och det är inte en alltför vild gissning att detta är en av orsakerna till den förhistoriska – tidig medeltida uppkomsten av en bosättning just här. De förhistoriska och tidigmedeltida dateringarna i kvarteret Venus spänner över en tid då både Birka och Sigtuna var i bruk och måste nödvändigtvis inte kopplas specifikt till den ena eller den andra stadsbildningen.

I kvarteret Venus finns ett avbrott i kontinuiteten från slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet fram till mitten eller slutet av 1500-talet. Tidsglappet sammanfaller med uppkomsten av Teljehus (se sidan 13). Om det är en tillfällighet går inte att avgöra utifrån undersökningarna av kvarteret Venus. De äldre undersökningar som har gjorts i Södertälje ger vid handen att det är sparsmakat med konstruktioner, anläggningar eller fynd från 1200-talet fram till 1600-talet, med undantag för Hus 1 i kvarteret Venus och lämningarna efter Gustav Vasas kungsgård i kvarteret Skeden som hittades år 1938 (se sidan 13). I de historiska källorna saknas detta brott och staden omtalas år 1378 som ”oppidum Telgis”, vilket enligt Broberg betyder att staden måste ha fått sina stadsprivilegier före detta år (Broberg 1979:10). Om kontrollen av handeln i Mälaren, via Södertälje som eventuell omlastningsplats, styrs av fogden på Teljehus kan den medeltida staden haft en utbredning som inte berör den yta som omfattas av de kända förhistoriska och tidigmedeltida lämningarna. Den mjuka sluttningen ner mot vattendraget kanske inte var lika intressant för en medeltida stadsbildning.

Från åtminstone andra hälften av 1500-talet finns en kontinuitet fram till idag och staden har växlat mellan perioder av progression och regression beroende på övergripande historiska eller interna händelser, som till exempel stadsbränder. Stadens etablering på platsen är intimt förknippad med det kommunikativa läget och det finns inget i det arkeologiska materialet som tyder på att det skulle förhålla sig på något annat sätt, från vendeltid och framåt. Från undersökningarna i kvarteret Venus finns inget som tyder på att Södertälje under någon period lidit av platsbrist, snarare tvärtom. Tomterna i kvarteret Venus förefaller spatiösa och är inte fullt bebyggda under någon av

faserna. Från det att Torstenssons stadsplan infördes år 1700 har staden vuxit som en medveten reglerad handling och undersökningen i kvarteret Venus visar att stadsplanen faktiskt infördes, kanske till och med lite tidigare än år 1700.

Figur 127. Landuse-diagram över kvarteret Venus. Illustration av Nina Balknäs.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Utvärderingen av undersökningsplanen i förhållande till grävningens utförande, resultat samt rapportering följer den uppställning som fanns i den undersökningsplan som upprättades i anbudsförfarandet utifrån Länsstyrelsens i Stockholm kravspecifikation.

Det övergripande syftet med den särskilda arkeologiska undersökningen var att komplettera, ge ny kunskap kring och fördjupa bilden av Södertäljes gatu- och kvartersstruktur, dess stadsgårdar och sociala struktur under 1600–1700-talen samt att utröna vad den vendeltida dateringen representerade. För att svara upp till det övergripande syftet bröts det ner i ett antal specifika frågeställningar, vilka besvarades genom att undersöka, dokumentera och tolka den aktuella delen av fornlämning RAÄ-nr Södertälje 133:1. Arkeologgruppen anser sig ha uppfyllt detta syfte i och med det utförda fältarbetet, de publika insatserna på plats samt de efterföljande föreläsningarna och denna rapport.

De arkeologiska frågeställningarna har besvarats i föreliggande rapport i den mån det varit möjligt. Vid förundersökningen som genomfördes år 2012 grävdes fem mindre ytor inom området. I flera av schaktgroparna återfanns lämningar från 1600-talet och framåt, samt en vendeltida härd, vilka låg till grund för undersökningens frågeställningar.

De historiska lämningarnas bevarandegrad var, på grund av tidigare urschaktningar och störningar, något sämre bevarade än förväntat, vilket fick till följd att de uppsatta arkeologiska frågeställningarna inte kunde besvaras på ett helt tillfredställande sätt. De historiska lämningarnas placering i rummet, i det här fallet inom undersökningsytan gjorde att få lämningar undersöktes i sin helhet. I flertalet fall fortsatte huskonstruktioner in i schaktväggarna mot norr och öster. De förhistoriska och medeltida lämningarna var däremot något mer omfattande än vad som kunde förväntas. Detta återspeglas i rapportens resultatdel vad gäller tolkningen av de förhistoriska och medeltida materialet, som är mer omfattande än vad som var tänkt i förhållande till frågeställningarna.

Undersökningsområdet uppgick till cirka 1 500 kvadratmeter enligt undersökningsplanen, vilket också var den yta som undersöktes. Ytan med dess konstruktioner, anläggningar och kulturlager undersöktes utifrån den metodik som angavs i undersökningsplanen. I den nordöstra delen handgrävdes ett 10-tal rutor, vilket inte angivits som metodik i metodavsnittet. Denna omprioritering i metod för området hängde samman med det omfattande lagret A1274, som återfanns här. Rutgrävningen gjordes i syfte att utröna huruvida lagret var påfört, avsatt eller en kombination av bådadera. Rutgrävningen visade att det rörde sig om ett i omgångar påfört lager.

Undersökningen genomfördes med en normal till hög ambitionsnivå. Den höga ambitionsnivån var enligt kravspecifikationen avsedd för avsatta kulturlager. Där grävde Arkeologgruppen, i enlighet med undersökningsplanens metoddel, hela lagren med handredskap och vattensållade valda delar. Den höga ambitionsnivån återfinns också i de delar som rör de förhistoriska lämningarna, där Arkeologgruppen genom att gå igenom äldre undersökningar har försökt sätta in de förhistoriska lämningarna i en tids- och rumskontext med utblickar mot övriga Mälardalen.

Den arkeologiska förmedlingen inom kvarteret Venus kom att bli mer omfattande än vad som kunde anas i förväg. Det gällde framförallt antalet besökare i samband med visningsverksamheten. Förmedlingen bestod av mediekontakter, skriftlig information på platsen, visningar och föreläsningar. De öppna visningarna pågick i sex veckor och fördelade sig på en lunch- och två kvällsvisningar per vecka. Utöver detta gjordes förbokade specialvisningar för kommunen, byggföretaget, politiska partier samt olika föreningar och företag med bas i Södertälje.

Arkeologgruppen har följt de tidsplaner som fanns uppställda för slutundersökningen vad gäller fältarbetet. I samförstånd med Länsstyrelsen förlängdes rapporttiden med en månad på grund av hög arbetsbelastning under hösten år 2016.

Det preliminära resultatet redovisades direkt efter avslutat arbete skriftligen till Länsstyrelsen i Stockholm. När det gäller kvalitetskontroll och tillsyn har Arkeologgruppen följt undersökningsplanen genom att meddela Länsstyrelsen när det arkeologiska arbetet påbörjades och avslutades. Besök av Länsstyrelsen genomfördes vid ett tillfälle under fälttiden.

Referenser

Tryckta källor

Ahlberg, N. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar.* Svensk stadsplanering 1521-1721.

Andersson, G, Källström, M & Näversköld, O. 2016. Runstensfyndet från Björkö by. *Fornvännen 2016*, s 102-117.

Anttila, K & Stridh, Y. 1984. Rapport. *Schaktkontroll och arkeologisk undersökning inom fornlämning 133.* Saltsjötorget, Södertälje stad, Södermanland. ATA.

Bergold, H. et al. 2004. *Muinaistautkija 2.* 2004. Suomen arkeologinen seura ry.

Bergqvist. E. H. 1963. *Gamla Södertälje i bild.*

Broberg, B. 1979. Södertälje. *Medeltidsstaden 15*. Rapport Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.

Carelli, P & Tagesson, G. 2016. *Kalmar mellan dröm och verklighet.*

Carlsson, M. 2011. *Spår efter Carl Krukmakares keramiktillverkning och bebeyggelse från 1600-1700-talet i Södertälje.* Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning inom RAÄ 133:1 (stadslager). Södertälje stad och kommun, Södermanland. Arkeologikonsult rapport 2011:2526.

Carlsson, M. 2012. *Lämningar från vendeltid och 1600-1700-talet i Södertälje*. Arkeologisk förundersökning inom kvarteren Spinnrocken, Gästgivaren, Garvaren, Lyran, Saturnus samt Tälje 1:1, RAÄ 133:1, Södertälje stad och kommun, Södermanland. Arkeologikonsult rapport 2011:2526.

Damell. D. 1973. *Rapport över arkeologisk undersökning Gästgivaregatan-V Kanalgatan, Södertälje stad. Södermanland*. ATA.

Gelotte. G. 1975. Så minns vi Storgatan. En bok om citysaneringen i Södertälje. *Täljebygden 1975*.

Gelotte, G. 1980. *Stadsplaner och bebyggelsetyper i Södertälje intill år 1910.*

Giacometti, 2016. *Rathfarmham Castle Organic artefacts.* Archaeology plan Heritage solutions. OPW. Dublin.

Gustavsson, H & Snaedal Brink, T. 1983. Runfynd 1983. I: *Fornvännen 79*, s 250-259.

Gustin, I, Kjellén, U & Lundin, C. 1996. *Smärre undersökningar i Södertälje 1982-1989*. Södermanland, Södertälje, RAÄ 133. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar rapport UV Stockholm 1996:100).

Hemmendorff. O. 1974. *Provundersökning. Södertälje kommun, kvarteret Luna, Södermanland.* ATA.

Karlsson, J. 2009. Ekonomi och konsumtion i den tidiga medeltidens Tälje: en osteologisk utvädering. *Fornvännen 2009*, s 177-187.

Knabe, E. 2015. *Kvarteret Tingvallastaden, Karlstad.* Arkeologgruppen AB. Rapport 2015:66.

Lindfors, H. Amaya, B. Eriksson, T. 2008. Eldens lämningar. Skärvstenar, kokgropar och härdar. I: Hjärthner-Holdar, E., Eriksson, T. Östling, A. (red). *Arkeologi E4. Uppland Studies Volym 5*. Riksantikvarieämbetet Uppsala.

Lindahl, A. 2015. *Keramik och porslin i Sverige genom 7000 år.* Nyström, B. (red). Stockholm.

Mellander Rönn, F, Sundström, L & Andersson C. 2006. *Södertäljes stadskärna. Kulturhistorisk analys och värdering, remissversion.* Delrapport av kulturmiljöprogram för Södertälje kommun. Stockholms Länsmuseum rapport 2006:11.

Nordeman. K. 1982. Rapport. *Kv Spinnrocken, Södertälje, Södermanland.* ATA.

Nordeman. K. 1982. Rapport. *Kv Jupiter, Södertälje, Södermanland*.

Nordeman, K. 1985. *Kvarteret Polstjärnan och Stortorget i Södertälje – Arkeologiska undersökningar 1982-83*. Riksantikvarieämbetet rapport UV 1985:22.

Nordström, A, Calissendorff, K, Olofsson, S I & Bergquist E. 1968. *Södertälje stads historia 1*.

Nordström, A, Calissendorff, K, Olofsson, S I & Bergquist E. 1968. *Södertälje stads historia 2*.

Olausson, M. 2012. *Arkeologiskt program för Stockholms län*. Länsstyrelsen i Stockholms län, rapport 2012:2.

Pettersson. F. 1982. *Fritz Pettersson. Fotograf i Södertälje*.

Ramström, A. 2013. *Kvarteret Ekorren. Nora resecentrum.* Västmanland, Nora socken, Nora kommun, del av RAÄ 164:1. Arkeologgruppen rapport 2013:04.

Sjölin, M. 2001. *Analys och tolkning 1996-2001 av arkeologiskt material från Läckö slott åren 1926-1939*. Fornlämning raä nr 69, Otterstad socken, Lidköpings kommun, Västra Götalands län. Västergötlands museum rapport 2001:10.

Strengbom, E. 2015. *Västra kanalgatan och kvarteret Venus i Södertälje*. RAÄ Södertälje 133:1, Södertälje socken och kommun, Stockholms län. Arkeologgruppen rapport 2015:58.

Södertälje med omgivande land. Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun. Utgiven av Södertälje kommun.

Winter, O. 2016a. *Schakt på Stortorget*. RAÄ Södertälje 133:1, Södertälje socken och kommun, Södermanland. Arkeologgruppen rapport 2016:55.

Winter, O. 2016b. *Spår av gamla Järnagatan.* RAÄ Södertälje 133:1, Södertälje socken och kommun, Södermanland. Arkeologgruppen rapport 2016:60.

Winter, O. 2016c. *Schakt i Västra Kanalgatan*. RAÄ-nr Södertälje 133:1, Södertälje socken och kommun, Södermanland. Arkeologgrupen rapport 2016:45.

Åkerhagen, A. 1994. Tobakens och kritpipans historia. I: *Marinarkeologisk tidskrift 1- 94.*

Otryckta källor

Tibblin, E. 2016. Stadsantikvarie Södertälje kommun. E-post 2016-04-15.

Mac Gowan, A. Fotograf och arkeolog Rathfarnham Castle Archaeology Plan. Foton med e-post 2016-05-20.

Arkiv

KARTMATERIAL

1648, Geometrisk delination Södertälje stad. Lantmäteristyrelsens arkiv akt A102:1.

1695, Geometrisk Delination Södertälje stad. Lantmäteristyrelsens arkiv akt A102-1:2.

1700, Geometrisk grundritning av stadens situationsplan. Lantmäteristyrelsens arkiv akt A102-1:3

1700, Beskrivning till Geometrisk grundritning av stadens situationsplan. Lantmäteristyrelsens arkiv akt A24:23.

1824. Karta över kanalen. Lantmäterimyndigheternas arkiv akt 0181k-DK4B.

1847, Charta öfver Tomter nr 22,23,23 jämtes tomternr 25&26. Lantmäterimyndigheternas arkiv akt 0181k-xix118a.

1857, Karta över Södertälje stad. Lantmäterimyndigheternas arkiv akt 0181k-18.

WEBBMATERIAL

https://sv.wikipedia.org/wiki/Knyppling (2016-08-15).

http://historiesajten.se/handelser2.asp?id=62 (2016-08-15).

Giacometti, 2016. Rathfarnham Castle Organic artefacts. Archaeology plan Heritage solutions. OPW. Dublin.

https://kurage.files.wordpress.com/2008/07/img_2219.jpg

https://nordiskaknivar.wordpress.com/tag/lovkniv/

Tekniska och administrativa uppgifter

Landskap	Södermanland
Län	Stockholm
Kommun	Södertälje
Socken	Södertälje stad
Fastighet	Kvarteret Venus
Fornlämningsnummer	RAÄ-nr Södertälje133:1

Projektledning	Helmut Bergold Ebba Knabe Annica Ramström
Personal	Helmut Bergold, Tomas Ekman, Ebba Knabe, Anne Naumanen, Annica Ramström, Erica Strengbom, Karin Sundberg, Ola Winter. Masterstudent Caroline Eriksson

Undersökningstid	2015-04-20 till 2015-06-30
Exploateringsyta	1 500 m^2
Undersökt yta	1 500 m^2
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Länsstyrelsens diarienummer
4311-11305-2014

Arkeologgruppens projektnummer
2015_07

Arkiv
Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd
Fynd nr 1–480 förvaras hos Arkeologgruppen AB
i väntan på fyndfördelningsbeslut.

Inför uppförandet av ett nytt bostadshus i kvarteret Venus, i centrala Södertälje, gjordes en arkeologisk undersökning av en cirka 1.500 kvadratmeter stor yta. Undersökningen kunde visa på ett flertal tidsfaser som i sin tur kunde härledas till två huvudfaser. Den äldsta fasen sträcker sig från yngre järnålder till tidigmedeltid och och den yngre fasen från 1500-talets andra hälft fram till nutid. De förhistoriska och tidigmedeltida lämningarna bestod av stolphål, härdar samt en väggränna. De yngre lämningarn bestod i sin tur av källargrunder, syllstensgrunder, kulturlager samt en gata.